

T.C

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HAK DİNİ KUR'AN DİLİ İSİMLİ TEFSİRİNDE
ELMALILI'NIN HADİS TENKİT YÖNTEMİ**

**Ali Osman BAŞAK
1630207001**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Talat SAKALLI**

ISPARTA - 2020

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	ALİ OSMAN BAŞAK
Anabilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Tez Başlığı	HAK DİNİ KUR'AN DİLİ İSİMLİ TEFSİRİNDE ELMALILI'NIN HADİS TENKİT YÖNTEMİ
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	-----

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 2712/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

OY BİRLİĞİ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
 Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
 Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Prof. Dr. TALAT SAKALLI	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. VELİ ATMACA	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğrt. Üyesi YUSUF AÇIKEL	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Hak Dini Kur’an Dili İsimli Tefsirinde Elmalılı’nın Hadis Tenkit Yöntemi” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza

Ali Osman BAEK

Ad Soyad

Ali Osman BAEK

Tarih

27.12.2019

(BAŞAK, Ali Osman, “*Hak Dini Kur’an Dili İsimli Tefsirinde Elmalılı’nın Hadis Tenkit Yöntemi*”, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2020)

ÖZET

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, 1878 yılında Antalya’nın Elmalı ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1942 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Çok küçük yaşlarda babasından ders almak suretinde eğitimine başlamış dayısı tarafından XX. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’a eğitimi için getirilmiştir. Burada çeşitli alimlerden ders almıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra fennî ilimleri öğrenmekten de geri durmamıştır. Çeşitli medreselerde İslam Hukuku üzerine dersler vermiştir. Çeşitli kitaplar telif etmiş, çok sayıda makaleler yazmıştır. Ama ona asıl ününü kazandıran Hak Dini Kur’an Dili isimli tefsiri olmuştur. Hem rivayet hem dirayet tefsirinin güzel bir örneği olan bu eser, çok sayıda hadisi içermektedir. Eserine aldığı bazı rivayetleri, çeşitli kriterlerle tenkit etmiştir. Bu büyük eserde mevcut olan mevzu’ hadisler ise yok denecek kadar azdır. Elmalılı, eserine kendisinden önceki müfessirlerin aksine İsrailî rivayetleri de az denecek miktarda almıştır. Hem mevzu’ hem İsrailî rivayetlere karşı olan tenkidi ve tavrı, İslam’ın temel kaynaklarına olan bağlılığını göstermektedir. Çelişkili görünen rivayetlerin arasını cem ve telif yoluyla birleştirmeye çalışmış, bazen de kararı okuyucuya bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, Hadis, Tenkit, Yöntem,

(BAŞAK, Ali Osman, “*Elmalılı and Hadith Criticism Method*”, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2020)

ABSTRACT

Muhammed Hamdi Yazır was born in 1878 in Elmali town of Antalya and he passed away in 1942 in Istanbul. He started education at young age from his father than he was taken by his uncle to continue his study in Istanbul around 20th century. He got lessons from various scholars, rather than not only religious sciences he also learned positive sciences. He has lectured in many Madrasahs about Islamic Law and authored several books and many articles. However, the commentary that about Quran, which name is “Hak Dini Kur’an Dili”, made him known scholar. This commentary is an excellent example both narration and acumen commentary that contains large number of hadiths. He criticized some of the narrations with various criterion while very few hadiths were number presented in his great work. Elmali’s work contains less Israeli narrative than other scholars, because his disapprobation and attitude about Israeli narrative showed that his commitment to primary source of Islam. He tried to combine contradictory narratives through common knowledge and compilation, also he sometimes left to make decision to the reader.

Key Words: Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, Hadith, Criticise, Method,

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR HAYATI, ESERLERİ İLMÎ VE SİYASİ KİŞİLİĞİ

A. ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR	3
1- Hayatı ve Çocukluğu	3
2- Tahsili	4
3- Görevleri ve Siyasi Hayatı	6
4- İlmî Kişiliği	7
5- Eserleri	10
a- Basılmış Eserleri	11
b- Basılmamış Eserleri	22

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI'NIN HADİS TENKİT YÖNTEMİ VE MEVZU VE İHTİLAFLI RİVAYETLERE YAKLAŞIMI

A- ELMALILI'NIN HADİS TENKİT YÖNTEMİ	25
1- Sened ve Metin Tenkidi	25
2- Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemleri	30
3- Elmalılı'nın Hadis Tenkit Yöntemi	33

B- HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE MEVZU VE HALK ARASINDA MEŞHUR OLAN RİVAYETLER	52
1- Mevzu Hadis, Terim ve İstılâhî Manası, Mevzu Hadis Uydurmanın Hükümü ..	53
2- Elmalılı'nın Mevzu Hadis Tanımı ve Karşısındaki Tavrı	55
a- Elmalılı'nın Tefsirde Kullanmış Olduğu Mevzu' Hadisler	55
b- Elmalılı'nın Hadis Diye Meşhur Olmuş Sözlere Yaklaşımı ve Kullanma Biçimi	76
C- ELMALILI VE İSRÂİLİYYAT	86
1- İsrâiliyyat Kelimesinin Terim ve İstılâhî Manası:	86
2- Peygamber Efendimiz ve Sahabenin İsrâiliyata Bakışı	86
3- Elmalı'nın İsrâiliyyat'a Bakışı, Tanımı, Tavrı.	89
4- Elmalı'nın Tefsirinde Kullanmış Olduğu İsrâilî Rivayetler ve İsrâiliyata Yaklaşımı	90
D- ELMALILI'NIN İHTİLAFI HADİSLERİ KULLANIŞI	108
1- Tercihini Belirttiği Rivayetler	108
2- Tercihini Belirtmediği Rivayetler	115
E- ELMALILI'NIN HADİSLERLE TEFSİR ve İSTİŞHÂDİ	117
1- İstişhâd Kavramı, Lügat ve İstılâhî Anlamı	117
2- Elmalılı'nın Hadislerle Tefsir ve İstişhâdı	118
SONUÇ	129
KAYNAKLAR	131
ÖZGEÇMİŞ	145

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: Bin
b.y.y.	: Basım yeri yok
bkz.	: Bakınız
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Hız.	: Hazreti
İ.F.A.V.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
Prof.	: Profesör
r.a.	: Radıyallahü Anh
s.	: Sayfa
S.D.Ü.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
s.s.	: Sayfa Sayısı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
The.	: Tahric
Thk.	: Tahkik
Ts.	: Tarihsiz
Tsh.	: Tashih
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Hadis ilminin amacı, rivayetlerin sahihlerini sahih olmayanlardan ayırma işlemiyle Peygamberimize isnad edilen sözlerin, fiillerin ya da takrirlerin gerçekten Peygamberimiz tarafından söylenilip söylenilmediğine, yapılıp yapılmadığına ya da onaylanıp onaylanmadığına dair hükmetme ilmidir. Hadis ilmi bunu, rivayetleri cerh ve ta'dil yoluyla ele alıp sened ve metin bakımından eleştiriye tabi tutma şeklinde yapar. Bu tarzda işlemleri uygulayıp rivayetleri cerh ve ta'dil ölçütlerine göre değerlendirip rivayetleri makbûl ya da merdûd ayırımına tabi tutan muhaddise münekkid denilir.

Çalışmamıza konu olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942) asıl çalışma sahası ve yetkinleştiği alan islam hukuku olmasına ve şöhretini de tefsirinden almış olmasına rağmen çalışmalarından anladığımız kadarıyla diğer ilimlerde olduğu gibi Hadis ilminde de behresi olan bir müelliftir. Biz de bu çalışmamızda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın meşhur eseri *Hak Dini Kur'an Dili* çerçevesinde onun hadisleri nasıl ele alıp tenkit ettiğine, ihtilaflı hadisler karşısında neler yaptığına ve birtakım hadisi şerifleri ayetlerin tefsirinde nasıl ve ne şekilde kullandığını değerlendirmeye çalışacağız.

Çalışmamızın giriş bölümünde tezin amacı, yöntemi ve kaynaklarına kısaca değinilecektir. Birinci Bölüm'de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın hayatı, ilmi ve siyasi kişiliği, eserleri hakkında bilgiler verilecektir. Çalışmamızın temelini oluşturan İkinci Bölüm'de ise önce Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri bağlamında hadis tenkit metodu ele alınacak olup daha sonra Mevzu Hadisler, israiliyyat ve Zayıf ve halk arasında Meşhur rivayetleri kullanım şekline değinilecektir.

Çalışmamızın her aşamasında her zaman büyük desteğini hissettiğim, herhangi bir sorunumuz olduğunda çözmekten geri durmayan Prof. Dr. Talat SAKALLI hocama ve bugüne kadar üzerimizde emekleri olan diğer hocalarıma, anneme, babama, kardeşlerime ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çalışmak ve gayret bizden, başarı Allah'tan.

Ali Osman BAŞAK

Isparta, 2020

GİRİŞ

Hadis ilmi denilince akla, sahih bir haberi zayıf bir haberden ayırma, dolayısıyla cerh ve ta'dil ilmi başta olmak üzere hadiste metin, sened ve ravi tenkid yöntemleri gelir. Bu ilimde isnad zincirinde bulunan ravilerin güvenilir olması, bazen bunlar olsa bile metnin akla uygun olması büyük önem arz etmektedir.

Türk okuyucusu ve akademisyenleri nazarında iyi bir müfessir olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsiri'nde tespit edebildiğimiz kadarıyla tekrarları da dahil olmak üzere bin ikiyüz civarı hadisi kullanmış bunlardan bazılarını tenkide tabi tutmuştur. Biz de bu hadisleri ortaya çıkarmanın tefsire ve tefsirle ilgili çalışmalarda bulunacak olan kişilere bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tenkid ve değerlendirme metodu ile münekkid muhaddislerin metodlarının birbirine örtüşüp örtüşmediğini karşılaştırmalı bir metod ile değerlendirmenin bir faydası olacağını düşünmekteyiz.

Araştırmaya önce Hak Dini Kur'an Dili'nin Matbaai Ebü'z-Ziya tarafından basılmış sekiz ciltlik tefsirini baştan sona kadar okuyarak başladık. Daha sonra yurt içinde tefsirle alakalı bütün çalışmalar gerek internet üzerinden erişebildiklerimiz, ulaşamadıklarımız olunca bulunduğu kütüphaneye gitmek suretiyle erişebildiklerimiz ve tefsir hakkında yazılmış makaleler tek tek okunarak gözden geçirilmiştir.

Hayatı, İlmi ve Siyasi kişiliğinden bahsedilirken Antalya'nın Elmalı ilçesinde 4-6 Eylül 1991 yılında yapılan ve 1993 yılında T.D.V. tarafından basılmış olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu kitabı ve Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 2-4 Kasım 2012 yılında yapılmış olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu incelenmiş ve D.İ.A.'daki ilgili maddeden de faydalanılmıştır.

Çalışmamızın İkinci Bölümünü kapsayan tenkit yönteminde ise İsmet Ersöz'ün 1976 yılında Erzurum'da yapmış olduğu ve yayınlanmamış olan *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hadis İsti'mal Tarzı* isimli Yüksek Lisans Tezi'ne

müracaat edilmiştir. Bu çalışmada sadece hadislerin kullanılış şekillerinden örnek olduğundan Elmalılı'nın hadisleri tenkit yöntemiyle ilgili net bir fikir vermemektedir. Zira çalışmada buna sadece bir paragraf ayrılmıştır. Tezimizdeki bu bölümle ilgili olarak değerli hocam Talat Sakallı'nın Hadis Tenkidi isimli kitabı bize ışık tutmuştur. İkinci Bölüm'ün devamında ise mevzu hadisleri tespiti konusunda *Hak Dini Kur'an Dili*'ndeki hadislerin tahrirlerini yapan Abdurrahman Bestil, (I-III) Saliha Tekiner (IV-VI) ve Bestami Gözalan'ın (VII-IX) tezleri ile Veli Atmaca'nın *Elmalılı Tefsiri'nde Mevzû Sayılan Rivayetler ve Mevzû Hadis Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar* isimli makalesi bizim için çok faydalı olmuştur. İhtilaflı, mütearız gibi gözüken hadislerin değerlendirildiği kısımda ise, cem ve te'lif hakkında yazılmış tezler, kelime istişhadı konusunda ise daha önce farklı kitaplardan yapılmış tezler okunmuş ve yol gösterme açısından faydalanılmıştır. Tezde kullanılan ayet mealleri ise T.D.V. tarafından hazırlanmış "*Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*" isimli kitaptan aynen alınmıştır.

Araştırmamızdaki diğer kaynaklar ise; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsiri, alimlerin cerh-ta'dil ve hadis usulüne dair kitapları, hadis kaynak kitapları, müfessirlerin tefsir kitapları ve o tefsir kitaplarının üzerine yazılmış şerhler, müfessir hakkında yapılmış tezler, makaleler ve sempozyumlar göz önüne alınmış ve tezimizin kaynağını oluşturmuştur.

Tezimizde kaynak olarak faydalanılan tüm eserler tezin ilgili başlığında ve kaynakçada detaylı olarak verildiğinden tüm eserlerin burada isimlerinin zikredilmesine gerek görülmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR

1- Hayatı ve Çocukluğu

Büyük müfessir Muhammed Hamdi Yazır, Haziran 1878 (1295)' de Antalya'nın Elmalı ilçesinde dünyaya geldi.¹ Babası, Gölhisar'ın Yazır Köyü'nde doğmuş, Aydın medreselerinde okumuş daha sonra Elmalı'ya yerleşmiş olan Numan Efendi'dir. Annesi, Antalya Elmalı hocalarından Sarılarlı Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır.² Dedeleri Mehmed, Bekir, Hasan ve Bedreddin efendiler ilmiye sınıfına mensuptur.³ Müfessir, doğduğu yere nispetle Elmalılı namıyla meşhurdur. Yazır soyadını daha sonra almıştır. Hocasının ismi de Hamdi olduğu için hocasına "Büyük Hamdi" kendisine ise "Küçük Hamdi" denilmiştir.⁴

Dört çocuk babası olan Elmalılı Hamdi Efendi 1942 yılı Mayıs ayının yirmi yedinci günü İstanbul Erenköy'de vefat etmiştir. Sahra-ı Cedîd mezarlığında medfundur.⁵ Yazılarını kardeşi Mahmud Bedreddin Yazır'ın kaleme aldığı kabir taşında yer alan şu ifade, vefat tarihi olan hicrî 1361 (m.1942) tarihini göstermektedir:

Gitti Türkün en büyük allâmesi⁶

Yine kabir taşında Tâhirü'l-Mevlevî'nin şu tarihi yazılıdır:

Hamdî-i fazıl bekâya gitti âh

¹ Subaşı, Hüsrev, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, T.D.V, Ankara, 1993, s. 318.

² Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 2.

³ Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (bundan sonra D.İ.A.), İstanbul, 1995, XI, 57.

⁴ Özgel, İshak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası" Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 10, 2012, s. 327-328.

⁵ Ersöz, İsmet, "Elmalılı Hamdi Yazır Ve Tefsirinin Özellikleri", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, s. 172

⁶ Köksal, Asım Cüneyd-Kaya Murat, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler", Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15

Rahmet etsin ruhuna Allah hû

Müjde-i gufrânını bildirmede

Rihlet tarihi: “Magfûrun leh”⁷

Ölümü üzerine Mevlevî Şeyh Ahmet Remzi Akyürek şu tarihi düşürmüştür;

Allame-i müdekkik Elmalılı muhakkik

Esmar-ı ilmi aldı, eksiltilti gitti Hamdi

Nefsinde yoktu noksan, Tefsiri elde burhan

Ahd'üs-semiyyi elhak, berkitti gitti Hamdi

Hulk-ı Muhammedi'de bir mert idi güzide

Mür-ı zayıfı sanma incitti gitti Hamdi

Enmüzece-i Selefdin sen, mefhar-i halefdin

Sermeye-i fazail hem bitti, gitti Hamdi

Set-satırı Sure-i Hamd ile yazdık tarihin

Zir-i liva-i Hamd'e azın etti gitti Hamdi (1361)⁸

2- Tahsili

Eğitimine Elmalı' da başlamış, babasından ve müderris Sofu İbrahim Efendi'den dersler almış, ilk ve orta tahsilini burada tamamlamış ve küçük yaşta hafız olmuştur. Dayısı Mustafa Zekai Efendi onu 1895 yılında İstanbul'a getirmiş, Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleştirmiştir. Beyazıt Camii'nde Kayserili Mahmud Hamdi Efendi'nin derslerine devam ederek ondan Arapça ve dini ilimlerde icazet almıştır.⁹

⁷ Köksal-Kaya, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 15

⁸ Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 16

⁹ Özgel, *Çalışmalar Bibliyografyası*, s. 328

İcazet, Medrese tahsilinde önemli bir aşamadır. Bugün Lisans diploması diyebileceğimiz icazeti alan insan, daha ileri gitmek isterse ya dersiâmlık (ders hocalığı-profesörlük) yolunu tutacak ya da hukuka yönelecektir. Ama Elmalılı Hamdi Yazır, ne birinden ne de ötekenden vazgeçmiştir. Verdiği çok başarılı bir sınavla 1908 yılında Beyazıt Dersiâmı olur; ardından da Mekteb-i Nüvvâb'ı (Hukuk Fakültesi) birincilikle bitirerek bir altın madalya ve beratla ödüllendirilir. Bu başarının tarihi, babasının bir mektubundan anlaşıldığına göre 1907 yılıdır.¹⁰

Paksüt, babasının Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın üstün zekası karşısında hayranlık duyduğunu da belirtmiştir.¹¹

Çok okuması, çabuk öğrenmesiyle olduğu kadar, öğrenme arzusunun sınırsız oluşu ile de herkesi hayrete düşürür. İlgilenmediği konu, ilgisini çekmeyen şey yok gibidir. Her şeyin aslını aramak, her şeyin en iyisinin nasıl olacağını düşünmek, daha iyisini yapmaya çalışmak en büyük zevkidir.¹²

Bilindiği gibi, medresede öğretim Arapça eğitime dayanır. Paksüt'ün şu sözleri “İstanbul'da okuyan bir Arap öğrencinin dayımı Arap sanarak bir gün babama ‘Hamdi Efendi Türkçe'yi ne güzel öğrenmiş’ demesi gösteriyor ki, onun Arapça'sı sınıf düzeyinin çok üstündedir. Fakat o ilim dili Arapça ile yetinmemiş, şiir dili olarak kabul edilen Farsça'yı da öğrenmiştir.¹³

Tahsili sırasında kendi kendine Matematik, Felsefe, Edebiyat tahsil etmiştir. Kendisinin kayıt ettirdiğine göre, Kanun-u Esasi (1876 yılında kabul edilmiş olan Osmanlı Anayasası) ve Mehâkim-i Şer'iyeye Kanuni Esbab-ı Mücibe¹⁴ mazbatalarını yazarken Fransızca 'yı kendi kendine kırk günde öğrenmiştir.¹⁵

---

¹⁰ Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 5

¹¹ Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 5

¹² Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 3

¹³ Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 6

¹⁴ Bkz. Eser Asım Cüneyd Köksal tarafından hazırlanmış ve *Osmanlı Anayasasına Dair* ismiyle 2018 yılında Klasik yayınlarından çıkmıştır.

¹⁵ Ersöz, *Elmalı Tefsiri ve Özellikleri*, s. 170.

3- Görevleri ve Siyasi Hayatı

Beyazıt Medresesi'ndeki Dersiâmlık görevi iki yıl sürmüş, sonra 1877'de açılan II. Meşrutiyet'in ilk meclisine Antalya milletvekili olarak girdi. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için yazılan Hal' Fetvasına rıza göstermeyen fetva emini Nuri Efendi'yi ikna etmiş fetva müsveddesini yazmak suretiyle bu konuda etkili bir rol oynadı. Daha sonra Şeyhülislamlık Mektûbi Kalemi (Nezâretlerle vilâyetlerde yazı işlerine bakan kalem)'nde görev aldı. Daha sonra 1908'de adı Mekteb-i Kudat olarak değişen Mekteb-i Nüvvab (Şer'i hakimlerin yetiştirilmesi için oluşturulan okul) medresesinde fıkıh, Medresetü'l-Mütehassısın'de Usûl-i Fıkıh, Süleymaniye Medresesi'nde Mantık, Mülkiye Mektebi'nde de Vakıf Hukuku derslerini okuttu.¹⁶

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ilmiye şubesine üye olmuştur. Daha sonra Şeyhülislamlık Mektûbî Kalemi'nde çalıştı, 1918 yılında Şeyhülislamlık içinde kurulan Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye önce üye olmuş sonra da orada başkan oldu. II. Meşrutiyetin ilk meclisinde Antalya milletvekiliği yaptı. 15 Eylül 1919'da Âyan Heyeti (senato veya üst kamara benzeri bir kurum) üyeliğine tayin edildi. Üç yıl süresince Osmanlı Âyan Meclisi üyeliği yaptı. Damad Ferid Paşa başkanlığındaki birinci ve ikinci hükümetlerde Evkaf Nâzırlığı (Vakıf görevlerinden sorumlu olan Bakanlık) görevini yürüttü. Bu görevde iken ikinci rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirildi. 15 Eylül 1919'da Âyan Heyeti üyeliğine tayin edildi; ilmi rütbesi de Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltildi. Cumhuriyet'in ilanı üzerine memuriyet yaptığı kurumlar dağıtılınca açıkta kaldı.¹⁷

Şurası kayda değer ki, Hamdi Efendi Milletvekilliği ve Bakan olmak sureti ile bir müddet siyasi hayata atılmış ise de hiçbir zaman siyasi akımlara kapılarak ilim sahasından uzaklaşmamıştır. Bu yüzden de, Meclis'te takdim töreni yapılırken kendisi için söylenen "**İlmiye sınıfının nasiye-i paki, medar-ı iftiharıdır**" övgüsüne fazlası ile layık olduğunu bu davranışı ile de isbat etmiştir.¹⁸

¹⁶ Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 57.

¹⁷ Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 57.

¹⁸ Ersöz, *Elmalılı ve Tefsirinin Özellikleri*, s. 170-171

Milli mücadele zamanlarında İstanbul Hükümetlerinde görev aldığı için İstiklal Mahkemeleri tarafından gıyabında idam cezası almış olsa da daha sonra çeşitli sebeplerden 40 günlük tutukluluk süresi sonrası beraat etmiştir. Bundan sonra camiye gitme dışında evinden hiç çıkmadı. Bir geliri olmadığından maddi sıkıntı çektiği bu dönemde *Metalib ve Mezahib* adlı tercüme eserini tamamladı.¹⁹

4- İlmi Kişiliği

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bir zeka numunesi idi. Pek sevimli yüzünden parlayan fazilet eserleri, daha çocukluğunda iken kendisinin seçkin bir alim olacağına delalet etmekteydi.²⁰

Elmalılı'nın esas ihtisas alanı aslında tefsir değil fıkıhtır. İlk eserleri de ağırlıklı olarak fıkıh üzerinedir. Ancak İslâmî ilimlere yönelik bütüncül bir bakışa sahip olan Elmalılı eserlerinden de anlaşıldığına göre onun daha ilk tahsil yıllarından itibaren çok geniş bir alanı kuşattığı anlaşılmaktadır. İslam düşüncesine ve İslâmî ilimlere yönelik bu bütüncül bakışı kronolojik bakımdan önce makalelerinde kendisini gösterir. Onun bu özelliği sebebiyle olacak ki, dikkatleri üzerine çekmiş ve daha önce Kur'an ilimleri ve tefsirle ilgili özel bir çalışması olmamasına rağmen tefsir yazma görevi ona verilmiş, o da bu işi hakkıyla yapmıştır.²¹

Elmalılı, İslam ümmetinin toplumsal vicdanını kaybetmesinin büyük felakete sebep olacağını, Müslümanları Avrupalılaştırmanın bir hata olduğunu, kurtuluşun Avrupa'yı içimizde eritip kendi değerlerimizi korumakla mümkün olabileceğini yazılarında ısrarla belirtmiştir. Ona göre Batı'nın değerlerinden değil ilminden faydalanmak gerekir. Çünkü insanlar ancak İslâmî esaslara bağlı kalmakla mutlu olabilirler. Esasen insanlık kendi türünü devam ettirebilmek için bir gün mutlaka İslamiyet'i benimsemeye mecbur kalacak ve gelecekte İslam dini daha iyi anlaşılıp uygulanacaktır.²²

¹⁹ Ersöz, *Elmalılı ve Tefsirinin Özellikleri*, s. 170-171

²⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, I-II, İstanbul, 1974, II, 786.

²¹ Köksal, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 21.

²² Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 58.

Elmalılı'ya asıl şöhretini kazandıran eseri *Hak Dini Kur'an Dili* isimli meşhur tefsiridir. Ona göre Kur'an-ı Kerim hiçbir dile hakkıyla tercüme edilemez. İçerdiği manaları keşfetmek çok zor olmakla birlikte Kur'ânı Kerîm'i tefsir edebilmek için kelimelerin gerçek anlamını belirleyebilmek, lafız ve mana bakımından ilişkili olan kelimeler arasında bağlantı kurabilmek, lafızların bulunduğu metnin genel kompozisyonunu dikkate alabilmek ve neticede kastedilen asıl mana ile tali manaları ayırt edebilmek gerekir.²³

Yukarıda Elmalılı'nın, ilk ve orta eğitimini Antalya Elmalı'da tamamlarken aile çevresinden de dini konularda eğitim aldığını ve yüksek din eğitimini tamamlamak üzere İstanbul'a geldiğini söylemiştik. Mekteb-i Nüvvab'ı bitirip kadılık diploması alması, on beş yıl kadar fıkıh dersleri okutması, Medresetü'l-Mütehassısîn'de Usûli Fıkıh derslerine girmesi ve Mülkiye Mekteb'inde vakıf konularında dersler vermesi onun fıkıh ilmindeki konumu hakkında bilgi vermesi bakımından yeterlidir. Elmalılı'nın fıkıh usulüne ilişkin ders notları hazırladığının bilinmesi, yarım da kalsa fıkıh kamusu yazması, vakıfla ilgili bir kitap neşretmesi ve kendi zamanında çoğu fıkıhla ilgili bazı aktüel konulara ilişkin makaleler yazmasının yanında; tefsir, mantık, felsefe, şiir, musiki, hat sanatı ve Batı hukukunu tanıyıp İslam hukukuyla mukayesede bulunmak amacıyla Fransız dilini öğrenmesi onun çok yönlü bir ilim adamı olduğunu gösterir.²⁴

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, âlimliği bir yana aynı zamanda sanatçı idi. Onun sanatçılığı şairliğinde de ortaya çıkmaktadır. Onun bir hayli Türkçe manzumeleri bulunduğu gibi Arapça manzumeleri de bulunur. Hocası merhum Büyük Hamdi Efendi hakkında yazmış olduğu Arapça mersiyye bu cümledendir.

---

²³ Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 58.

²⁴ Gürkan, Menderes, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6 (2005), s. 219.

Mazî hayâl, manzar-ı âtî henüz adem

Hâl oynatır şuurumu, bilmem nedir bu dem,

Bir ân imiş meâli kitâb-ı vücudumun

Ömrüm, şu gam-küsarım olan satır-ı müertesem

Beyitlerini ihtiva eden bir terci-i bendi, zamanında Ahenk gazetesinde (birçok tertip hatalarıyla beraber) yayınlanmıştı.²⁵

Musikiye de aşına olmasının yanısıra Elmalılı'nın sanatçı kişiliği daha çok hattatlığında ortaya çıkar. Elmalılı henüz 15 yaşındayken ilim tahsil etmek için geldiği İstanbul'da meşhur hattatlardan özel dersler almıştır. Sülüs, Nesih, Ta'lik ve Celi türünde çeşitli levhalar yazmıştır. Çoğu torunlarına ait koleksiyonlarda bulunan hatlarında arayış psikolojisinin hakim karakter haline geldiği kabul edilir. Muhammed Hamdi Rik'a ve İcazet hattında da başarılı görülmüş, böylece son devrin seçkin hattatları arasında sayılmıştır.²⁶ Hayatının son yıllarında mübtelâ olduğu kalp yetmezliğinden dolayı vaktini daha ziyade evinde geçiren Elmalılı, bu dönemde hat sanatı ve edebiyatla daha fazla meşgul oldu.²⁷ Bir hat çalışması üzerine epeyce uğraştıktan ve istediği noktaya yaklaştıktan sonra ağzından şu dörtlük dökülmüştü:

Hattım felekte böyle bir nazmı buldu amma

Kaddim de dâle döndü ömrümce meşk yüzünden

Manâ iken muradım nakşında derde düştüm

Gönlüm ne çekti bilsen dünyada aşk yüzünden

Elmalılı bunların yanısıra tasavvufla da ilgilenmiştir. Tefsirinde yer yer bunu bizlere hissettirir. Tefsirini oluştururken vahdet-i vücûd konusunda birkaç yerde tenkit

---

²⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 787.

²⁶ Subaşı, *Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri*, s. 324; Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 58.

²⁷ Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 14.

ettiği İbnü'l-'Arabi (638/1240)'den bol miktarda iktibaslar yapması ve zaman zaman sûfî meşrepli bir üslup kullanması tasavvufî eğiliminin işaretleri sayılmalıdır. Onun Şabaniyye tarikatına mensup olduğu da söylenmektedir. Elmalılı'ya göre insanın ferdî ve toplumsal hayatına ait hoşlanmaları ve fitrî ihtiyaçlarını akâmete uğratacak bir hayat tarzı, başka bir ifadeyle, insanı beşerî ve cismanî bütün özelliklerinden ayırıp onu sırf ruhani bir varlık gibi yaşatma eğilimi İslam'da makbul sayılmamıştır. Zühd ve takvanın manası nefse eziyet etmek değil onu itidal çizgisine çekmektir.²⁸

Üç dört yıl aralıksız felsefe ile meşgul olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Batılı bazı yazarlarının mantık ve felsefe kitaplarını tercüme etmesi, pozitivizm, materyalizm ve tekamül nazariyesi gibi bazı çeşitli felsefî sistemleri eleştirmek suretiyle felsefede de söz sahibi bir üstad olduğunu göstermiştir. Bilgiler arasındaki ilişkileri düzenleyerek mutlak senteze varmayı önemli gören Elmalılı, diğer düşünür ve alimlerden bağımsız olarak düşünebilmesi ve onları yeri geldiğinde eleştirerek onlardan farklı görüşler ortaya koyması açısından müslümanların tefekkür hayatının canlanmasına katkıda bulunmuştur.²⁹

Sonuç olarak Ömer Nasuhi Bilmen Elmalılı'yı, "Gerçek bir alim, sanatkâr, düşünür bir zat idi. Son zamanlarda bakımsızlık yüzünden batmaya yüz tutmuş olan Osmanlı medreselerinin beşeriyet muhitine ilim ve irfan ziyalarını neşr için en son olarak yetiştirmiş olduğu pek feyizli alimlerden biri bulunuyordu. Merhumun, vücudu bu kadim ilim müesseselerinin mazide ne büyük alimler, mütefekkirler yetiştirmiş olduğunu isbat edecek mahiyettedir. Kendisi eslafın bir hayrî'l-halefi idi, hayfaki kendisine de başkalarının halef olabilmesi pek şüpheli bulunmaktadır." diyerek yerinin doldurulamayacağına hayıflanarak üzüntü ile yâd etmiştir.³⁰

5- Eserleri

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın kaleme aldığı eserleri iki başlık altında ele alınabilir.

---

²⁸Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 59.

²⁹Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 59.

³⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 787.

a- Basılmış Eserleri

(1)- Ahkâm-ı Evkaf (ders notları, 2 kısım,1911)

Elmalılı, Mekteb-i Mülkiye’de haftada bir saat ahkâm-ı evkaf dersleri okutmuştur.³¹

(2)- Hak Dini Kur’ân Dili ve Yazılış Süreci

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Elmalılı’ya asıl ününü kazandıran eseri *Hak Dini Kur'an Dili* adlı meşhur tefsiridir. Elmalılı’ya göre Kur’an-ı Kerîm hiçbir dile hakkıyla tercüme edilemez. İçerdiği manaları keşfetmek çok zor olmasının yanında Kur’anı Kerîm’i tefsir edebilmek için kelimelerin gerçek anlamını belirleyebilmek, lafız ve mana bakımından ilişkili olan kelimeler arasında bağlantı kurabilmek, lafızların yer aldığı metnin genel kompozisyonunu dikkate alabilmek ve neticede kastedilen asıl mana ile tali manaları ayırt edebilmek gerekir.³²

Günümüz araştırmacısına göre Türkiye’de Batı örneğine uygun bir toplum ve devlet düzeni kurmayı hedefleyen, bu hedefe ulaşmak için yerli kültürü ve tarihî kimliği reddeden ve bu değerlerin aslı kaynağı olan İslâm’ı gelişmenin engeli olarak gören Batılılaşma sürecinin en hareketli ve en problemlili döneminde yaşamış çok yönlü bir müderrisin, resmî talep üzerine söz konusu süreçte yaşanan gelişmelerin İslâm üzerinde yarattığı tartışmalara, ortaya çıkardığı dinî problem ve ihtiyaçlara Kur’an ve tefsiri açısından bir çözüm ve cevap olmak üzere hazırladığı, tahrip edilen İslâmî değerleri modern bilgilerle hazırlanmış yeni kalıplar içinde yerli yerine oturtma mücadelesi veren bir tefsir olarak dikkate değer bir çalışmadır.³³

Cumhuriyet döneminde yeni zihniyetin gereği olarak medreselerin kapatılması, yeni eğitim sisteminde din eğitiminin ciddiye alınmaması, dinî ihtiyaçları karşılayacak okulların da henüz açılmamış olması ülkede bir dinî boşluk yaratmıştı. Bu ortamda en azından, Kur’an merkezli temel İslâmî kültürün millete kendi diliyle öğretilmesi gerekiyordu. Bu boşlukta, Sait Cemal Bey gibi bazı ehliyetsiz kişilerce daha ziyade ticarî amaçlarla hazırlanmış Kur’an tercümeleri ortalıkta görülmeye başlandı. Bunlar

³¹ Köksal, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 18.

³² Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 58.

³³ Bilgin, Mustafa, *Hak Dini Kur'an Dili*, D.İ.A., XV, 153.

arasında, asıl Kur'an metni yerine Batı dillerindeki tercümeleri esas alınarak hazırlanmış, yanlışlar ve tahriflerle dolu tercüme de bulunuyordu (Elmalılı, I, 8). Konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüş, uzun tartışmalardan sonra İslâmî kültürün temel kaynaklarının Türkçeye kazandırılmasına karar verilmiş, Kur'ân-ı Kerîm ve Ahâdis-i Şerife Türkçe Tercüme ve Tefsir Hey'et-i Müttehassırası için Diyanet İşleri Riyâseti'ne tahsisat ayrılmıştı. Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi ve yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki'nin ısrarları ile tercümenin Mehmed Âkif'e, tefsirin Elmalılı Muhammed Hamdi'ye, *Sahîh-i Buhârî*'nin tercüme ve şerhinin de Babanzâde Ahmed Naim'e yaptırılması kararlaştırıldı.³⁴ Daha sonra Mehmed Akif yapmış olduğu meali Kur'an'ın yerine namazda okutulacağı endişesi ile meal yazımından vazgeçmiş ve bu görev de Elmalılı'ya verilmiştir. Yazar kitabın mukaddimesinde belirttiği üzere Kur'an'ın Türkçeye tam manası ile çeviri yapılamayacağından bahsetmiştir.³⁵ Eserin yazımı için Türkiye Cumhuriyeti ile Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır arasında bir mukavele imzalanmıştır. Bu Mukavelede Tefsir ile ilgili şartlar şöyledir:

Evvela ayet veya ayeti kerimeler yazılarak altına meali şerifi ve bunu müteakib tefsir ve izah yazılacaktır. Tefsir ve izah kısmında şu maddeler de dikkate alınacaktır.

1. Ayeti kerime beynindeki münasebet
2. Sebebi nüzulleri
3. Kıraati Aşere'ye riayet
4. Gerekli yerde kelimeler ve dilleri izah edilecek
5. İtikatça ehli sünnet mezhebine amelce de Hanefî mezhebine bağlı kalınması şartıyla; ayetin kapsadığı dini, şer'i ve hukuki, içtimai ve ahlaki hükümler açıklanacak, ayetlerin işarette bulunduğu ilmi ve felsefi konularla ilgili bilgiler verilecek, özellikle tevhidi ayetler, ibret ve öğüt veren ayetler genişçe izah edilecek, konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan İslam tarihi olayları anlatılacaktır
6. Yabancı müelliflerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapmış oldukları tahrifatlar görüldüğü takdirde izah edilecektir

---

³⁴Bilgin, *Hak Dini Kur'an Dili Md.* s. 153.

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 15.

Tefsirin başına Kur'an'ın hakikatini açıklaya ve Kur'an ile ilgili bazı önemli olayların yazıldığı bir mukaddime yazılacaktır.³⁶

Sekiz cildten oluşmuş büyük bir tefsir kitabıdır. Fihristi de ayrıca bir cild teşkil etmektedir. Diyanet İşleri Riyaseti bütçesinden sağlanan tahsisat ile on iki senede tamamlanmış ve 1935- 1939 yılları zarfında İstanbul'daki Ebu'z-Ziya matbaasında on bin adet basılmıştır. On bin takımın iki bin takımı yazara verilmiş kalanı da ücretsiz dağıtılmıştır.³⁷

1960 yılında İstanbul'da Nebioğlu Basımevi'nde basılmış olan ikinci baskı ise; mevcut eski baskıdaki sayfaların filmleri çekilerek ve her sayfa ofset usulü ile yeniden basılmıştır. Yeni baskının, eskisinin kopyası gibi görünmesi, müellifin sağlığında kendi alaka ve zevki ile yapılan ilk baskıya sadık kalma arzusundan ileri gelmiştir.³⁸

Başlangıçta bu kadar uzun süre süreceği düşünülmeyen eser 12 yılda tamamlanabilmiştir. Mehmet Akif Ersoy'un işi bırakması üzerine meal kısmı da Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Efendi'ye kalmıştır. Elmalılı tefsiri yazarken bir kalp krizi geçirmiştir. Geçirdiği kalp krizi sonucu uzun süre yataktan çıkamayan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır eseri yetiştirememeye korkusu yaşamış bu korkusundan ötürü yoğun bir şekilde çalışmaya başlamış ve nihayet bu çalışma 1938 yılında Diyanet İşleri Riyaseti tarafından basılmıştır.

Hak Dini Kur'an Dili, tarih boyunca İslam düşüncesi içerisinde ele alınmış, tartışılmış meselelerin çoğuna bir şekilde temas eder. İlgili ayetlerin yorumu münasebetiyle pek çok itikadî, amelî, ilmî ve felsefî meseleyi ele alır, bu meselelere klasik alim ve çağdaş düşünür özelliklerini kendinde birleştiren bir şahsiyetin bütüncül bakış açısıyla, çağdaş metodolojiyi de kullanarak, geniş ölçüde orijinal düşünce ve çözümler ortaya koyar. Bu özelliğinden dolayı eser, eski ve yeni tefsirler arasında seçkin bir yere sahiplik kazanmıştır.³⁹

---

³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 15.

³⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 787.

³⁸ Ersöz, *Elmalılı ve Tefsirinin Özellikleri*, s. 172.

³⁹ Köksal, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 20.

Tefsirini bu iskelet üzerine kurmuş olan Elmalılı, tefsirinin baş tarafına, gerçekten çok değerli bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimedede, tefsirini yazış tarzını ve Kur'an'la ilgili bazı terimleri izah etmiş; özellikle terceme, meal, tefsir ve te'vil hakkında fevkalade önem taşıyan bilgiler vermiştir. Elmalılı burada, Kur'an'ın, Allah'tan başka kimsenin yapamayacağı canlı bir dokuma ile dokunduğunu, lafız mananın, mana lafzın ayinesi halinde sonsuz beyan parıltılarıyla parlatıldığını, dolayısıyla aynen tercemesinin mümkün olmadığını, kaydetmektedir. Bu önemli mukaddimededen sonra, tefsirinde takip ettiği yol ve metodu şu şekilde sıralamak mümkündür:

Sureler hakkında genellikle şu bilgileri vermiştir:

- a) Sürenin ismini, şayet var ise muhtelif isimlerini,
- b) Var ise nüzül sebebini,
- c) Ayetlerin sayısını,
- d) Kelime sayısını,
- e) Harf sayısını,
- f) Fasılasını,
- g) Sürenin Mekki veya Medeni oluşunu.⁴⁰

Hak Dini Kur'an Dili'nin dayandığı temel kaynaklar ve taşıdığı kültürel muhteva, ana hatlarıyla ve büyük çoğunluğuyla İslami ilimlere aittir. Yalnız eserin yazıldığı dönemdeki seviyesiyle Batı kültürüne de aşina olduğu, geleneksel Doğu kültürüyle uyuşan noktalarda ayetlerin tefsirlerinin bu kültüre ait yeni unsurlarla beslenerek takviye edildiği, çelişme ve çatışma bulunan noktalarda da diyalog, tartışma, hatta hesaplaşmaya girildiği görülür.⁴¹

Elmalılı mukaddimedede eserinin muayyen bir tefsir kitabının tercümesi olmadığını, lüzumuna göre birçok tefsir kitabına müracaat ettiğini söylemiştir. Taberî'nin (310/923) *Câmi'ü'l-Beyân*'ı, Cessâs'ın (370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (538/1143) *el-Keşşâf*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin (685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i,

⁴⁰ Ersöz, *Elmalılı ve Tefsirinin Özellikleri*, s. 174.

⁴¹ Bilgin, *Hak Dini Kur'an Dili Md*, s. 159.

Ebû Hayyân'ın (745/1344) *el-Bahru'l-Muhît*'ı ile *en-Nehrü'l-Mâd* adlı telhîsi, Nizâmeddin en-Nîsâbü'rî'nin (850/1446) *Garâibü'l-Kur'ân ve Reğâ'ibü'l-Furkân*'ı, Ebu's-Suûd Efendi'nin (982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*'i, Âlûsî'nin (1270/1854) *Rûhu'l-Meânî*'sini saymıştır. Bunlarla beraber Kütüb-i Sitte ile Mecdüddin İbnü'l Esîr'in (606/1210) *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*'inin daima yanında olduğunu belirtmiştir. Bunların dışında gerektiğinde İstanbul kütüphanelerindeki birçok kaynağa başvurduğunu da ilâve etmiştir.⁴²

Yapılan araştırmalarda bunların dışında başta Kütüb- i Sitte olmak üzere sahih, sünen, mu'cem, musannef, müsned, tarih, ricâl ve şemâil gibi çeşitli hadis derlemelerinden çok sayıda rivayet nakledildiği tespit edilmiştir. Eserde yer alan hadislerin lügavî ve fikhî izahları için garîb ve şerh kitaplarına da başvurulmuştur. Buhârî şerhlerinden Kirmânî'nin (786/1384) *el-Kevâkibü'd-Derâri* ve Aynî'nin (855/1451) *el-Umdetü'l-Kârî*, Nevevî'nin (676/1277) Müslim şerhi *el-Minhâc* ve Ali el-Kârî'nin (1014/1606) *Şerhu'ş-Şifâ* adlı eseri en sık kullanılan kaynaklardır.⁴³

Kur'an'daki garib kelimelerin izahı için Fîrûzâbâdî (817/1415)'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'i ve bunun Mütercim Ahmed Âsım (ö. 1235/1819) tarafından yapılmış Türkçe Kâmûs Tercümesi, yine el-Kâmûs'un Arapça şerhi olan Zebîdî'nin (1205/1791) *Tâcü'l-Arûs*'una, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ına, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinin ihtisarı olan *Suyûtî'nin* (911/1505) *ed-Dürrü'n-Nesîr*'i, Fîrûzâbâdî'nin *Besâiru Zevi't-Temyîz*'i ve Ebü'l-Bekâ'nın (ö. 1095/1684) *el-Külliyât*'ına müracaat etmiştir.⁴⁴

Elmalılı M. Hamdi Yazır, tefsirinde her zaman isimlerini zikretmese de gereklikçe İbn Hişam'ın (204/819) *es-Siretü'n-Nebeviyye*'si, Süheylî'nin (581/1185) *er-Ravdu'l-Ünüf* 'ü, Halebî'nin (1044/1635) *İnsânü'l-Uyûn*'u gibi siyer kaynaklarından da yararlanmışır. Taberî'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*'u, İzzeddin

⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 20.

⁴³ Özgel, *Çalışmalar Bibliyografyası*, s. 346.

⁴⁴ Özgel, *Çalışmalar Bibliyografyası*, s. 346.

İbnü'l-Esîr'in (630/1233) el-Kâmil'i, İbn Kesîr'in (774/1373) el-Bidâye ve'n-Nihâye'si gibi umumî İslam tarihi türündeki eserleri tetkikten geri durmamıştır.⁴⁵

(3)- İrşâdu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkaf

Mülkiye Mektebi'nde okutmak üzere hazırladığı bir ders kitabıdır.⁴⁶ 1330/1914-1915 tarihinde İstanbul Ahmet Kamil Matbaasında "İrşadü'l-Ahlaf fi Ahkami'l-Evkaf" adıyla basılan bu kitap, bir mukaddime ve iki kısım olarak planlanmıştır. Ancak bugün bizim elimizde, "giriş"; hoca merhumun ilmi kudretine delil olarak gösterilen bir "mutalaat-ı umumiye"; vakfın mevzuunu, gayesini ve tarifini anlatan kısa bir mukaddime, kısım-ı evvel ve bu kısmın 1 bab, 5 fasıllık, 160 sayfası bulunmaktadır.⁴⁷

"Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır; İstanbul Darü'l-Fünunu Mekteb-i Mülkiye'de kısa bir süre, haftada bir saat ahkâm-ı Evkaf dersleri okutmuştur. Kendi ifadesiyle ders okutma sırasında, fikhın vakıflarla ilgili bölümlerinden çıkardığı notlara, biraz "mesail-i kanuniye", biraz da şahsî mütalaalarını ilâve etmek suretiyle" her öğretim yılı için ayrı bir kitap hazırlamıştır. Bu kitaplardan ilki 1326-1327 öğretim yılında, diğeri ise 1327'de başlayıp 1328 baharında bittiğine göre bir sonraki eğitim yılına aittir. Birinci kitap Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinden Ahmet Halid, ikinci kitap da yine aynı okul öğrencilerinden Muhammed Şükrü tarafından taş basma olarak tâb edilmiştir. Kitaplardan birincisi 56, ikincisi ise 192 sayfadır. Ders kitabı olarak tâb edilip çoğaltılan her iki kitap da tamdır. Çünkü kitapları tabeden öğrenciler, son sayfaların altına "bitti" kelimesini yazmak suretiyle kontrol ettirip, tarih atarak imzalattırmışlardır."⁴⁸

Nazif Öztürk'ün 4 – 6 Eylül 1991 tarihinde Elmalı'da düzenlenen "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır" sempozyumundaki tebliğinde belirttiğine göre, bu kitabın

⁴⁵ Hüseyin Algül, "*Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde İslâm Tarihi Dokümanlarının Değerlendirilişi*", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, T.D.V. Yay., Ankara,1993, s. 228.

⁴⁶ Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 62.

⁴⁷ Nazif Öztürk, "*M.Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı*", Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 198

⁴⁸ Öztürk, *Vakıfçılık Anlayışı*, s. 198.

161 – 192 sayfalık kısımları Hüseyin Hatemi tarafından sahaflardan satın alınmıştır. Fakat arada geçen 20 küsur seneye rağmen kitabın tamamı bulunamamıştır. Hatemi'ye göre kitap yarım kalmış olabilir.⁴⁹

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *İrşâdü'l Ahlâf fi Ahkâmi'l Evkâf* kitabının giriş bölümünde medeniyetlerin yükselbilmesinin ancak şahıslar arasındaki görev paylaşımıyla yapılabileceğini ve, bununda vakıf müesseseleri ile gerçekleştirilebileceğini açıklamış, vakıfların faydalı ve gerekli olduğunu anlatmıştır. Dönemin “Ahkâmü'l Evkâf” kitaplarından ayrılarak klasik vakıf sistemlerinden farklı siyasi, hukuki ve felsefi yorumlar getirmiştir. Ayrıca *İrşâdü'l Ahlâf fi Ahkâmi'l Evkâf* isimli eseri Nazif Öztürk Doktora Tezi olarak sadeleştirmiştir.⁵⁰

(4)- Sefer Bahsi

“Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinin 8. ve 9. ciltlerinin başına konulan bu uzun mektup, 1960 yılında Nebioğlu Basımevinde, Hamdi Efendi'nin büyük oğlu Muhtar Yazır tarafından basılmıştır.”⁵¹

(5)- Tahlilî Felsefe Tarihi, Metâlib ve Mezâhib Mâ'ba'de't-Tabîa ve Felsefe-i İlâhiyye

Fransız felsefe tarihçisi Paul Janet ve Gabriel Sealles tarafından yazılan *Histoire de la Philosophie* adlı eserin tercümesidir. “Tahlilî Tarih-i Felsefe” başlığını taşıyan esere yazdığı mukaddime ile tahlil ve tenkit mahiyetindeki geniş dipnotları felsefi bakımdan büyük değer taşımaktadır.⁵² Tutuklanması yüzünden aksayan çalışmalarına, Ankara dönüşü yeniden başlayarak, 1923 yılında çeviriyi tamamladı. Bu çeviri, Metalib ve Mezahib (Sorunlar ve Felsefe Okulları) adı ile uzunca bir önsöz ve gerekli bulunduğu notlarla, 1925 yılında yayınlandı.⁵³ Elmalılı'nın, İslam bilginlerinin Garp fikirlerini derli toplu öğrenebilecekleri bir eser gözüyle baktığı bu çalışmayı daha

⁴⁹ Elif Demirci, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Kadınlarla İlgili Hukuki Görüşleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010, s. 13.

⁵⁰ Demirci, *Kadınlarla İlgili Hukuki Görüşleri*, s. 14.

⁵¹ Ersöz, *Elmalı Tefsiri ve Özellikleri*, s. 172.

⁵² Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 62.

⁵³ Paksüt, *Merhum Dayım*, s. 13.

önemli duruma getiren, kendisinin tercümenin başına eklediği önsözdür. Bu kısımda genel olarak Batı düşüncesiyle İslam düşüncesinin bir mukayesesi yapılmakta ve özelde, İslam düşüncesinin içe dönük bir kritiği yapılmaktadır. Çeviriye düştüğü dipnotlar, başına eklediği önsöz ve yapmış olduğu vukufiyetli tahliller münasebetiyle Elmalılı'nın filozof olduğu düşünülmektedir.⁵⁴

Hamdi Yazır tercemenin son sayfalarında şunu nakletmiştir;

Cenab-ı Hak'dan niyaz eder; Hz. Mevlana'nın şu sözlerini bu Dibace'ye “Sonuç”; Kitaba da başlangıç olması için bir “giriş” kabul eylerim.

"Nasıl ki herkes marifette

Bir bilinmeyen sıfatı vasıflandırırsa,

Felsefeci bir başka şekilde şerh eder,

Araştırmacı onu cerh eder.

Ve diğeri her ikisini de kınar,

Ve öteki ikiyüzlülükten nefsi şımartır.

Her biri bu alametler yoluyla zan verirler.

Şüphe gelince, onlar zan verirler.

Şu hakikati bil ki, bunların hepsi Hak'tandır.

Hayır, bunların hepsi yolunu kaybetmiş değillerdir.

Haksız yere batıl ortaya çıkmaz.

Ahmağın kalbini altın kokusuyla satın alırlar.

Eğer dünyada ruh (can) nakdî olmasaydı,

Kalbleri harcamak nasıl mümkün olurdu?

---

⁵⁴ Gürkan, *İlmi Kişiliği*, s. 216-217.

Eğer doğru olmasaydı, yalan nasıl olurdu?

O yalan doğrudan ışık alır.

Doğru ümidi ile eğri satın alınır.

Zehir, yenilen şekere katılır.

Eğer aziz buğday yiyicisi olmasaydı,

Kendini buğday satıcısı gibi gösteren arpa satıcısı ne kazanırdı?

O halde bütün anlar (nefesler) batıldır deme,

Batıllar hak kokusu ile gönül tuzağıdır.

O halde hepsi hayaldir, hepsi sapıklıktır deme,

Çünkü alemde hayal de hakikatsiz değildir.”⁵⁵

(6)- Hz.Muhammed’in Dini İslâm

Anglikan Kilisesi'nin sorularına Şeyhülislamlık adına verdiği cevaplardan oluşan bir risaledir. Tefsirinin sonraki baskılarının baş tarafına eklenerek yayımlanmıştır.⁵⁶

(7)- Makaleleri

Elmalılı Hamdi Efendi ilk makalesini II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir sonra, 5 Ekim 1908 tarihinde Beyanu'l-Hak mecmuasında yayınladı. İlk yayını Ramazan ayında yapmayı bir teberrük vesilesi olarak düşünmüş olması muhtemeldir. Yayın açısından verimli ve yoğun geçen 1909 ve 1910 yıllarından sonra makale neşrine uzunca bir ara veren Elmalılı,1912 yılı sonunda tek bir makale yayınladıktan sonra I.Dünya Savaşı'nın sonuna kadar herhangi bir yayın yapmaz.1919 yılı boyunca 12 makaleden oluşan “Hz. Muhammed'in Dini İslam” adlı küçük bir kitap hacmindeki çalışmasını *Sebilürreşad'da* neşrettikten sonra,1923'e kadar suskun kalır.1923-1925

⁵⁵ Kılıç, Recep, “*Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*”, Dibace(Önsöz), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 83-84

⁵⁶ Yavuz, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, s. 62.

yıllarında yine çok yoğun bir telif mesaisi içerisinde gördüğümüz Elmalılı, Metalib ve Mezahib tercümesini yayınladıktan sonra, 1926'dan 1938'e kadar Hak Dini Kur'an Dili adlı büyük tefsirinin telifiyle meşgul olur ve vefatına kadar başka yayın yapmaz.⁵⁷

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın yazdığı makaleleri daha sonra Asım Cüneyd Köksal ve Murat Kaya tarafından derlenerek başlıbaşına bir kitap halinde "*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*" adıyla yayınlamışlardır.

Asım Cüneyd Köksal ve Murat Kaya'ya göre sınıflandırılan makalelerin isimleri şöyledir:⁵⁸

1. Hutbe-i Peygamberî
2. Va'z
3. Ulûm-i İslâmîye-Âleme Bir Nazar
4. Siyaset-i Medine
5. Sa'âdet-i Hakikiye
6. Makâle-i Mühimme
7. İslâmîyetle Medeniyet-i Cedîde birleşebilir mi?
8. İslâmîyet ve Hilâfet ve Meşihât-ı İslâmîye
9. Cevab
10. 31 Mart-Meclis-i Mebûsan'da
11. İnneme't-Tâ'atu fi'l-Ma'rûf
12. Hakk-ı Tefsîr ve Hukûk-ı Padişahî
13. Küçük Bir Düşünce

---

⁵⁷ Köksal, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 29.

⁵⁸ Köksal, Asım Cüneyd- Kaya, Murat, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*.

14. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyemize Revâ Görülen
15. Muâhezeyi Müdafaa
16. Donanma İ'ânesi Zekât Yerine Geçer mi?
17. Diplomaside Diyanet Manevralarının Âkıbeti
18. Ulûm-i İslamiyyenin Rûhu ve Mizâc-ı Tasnifi
19. Dinimiz, Devletimiz
20. Tevbe
21. Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm'ın Dini İslâm
22. Müslümanlık Mâni-i Terakkî değil, Zâmin-i Terakkîdir.
23. Ru'yet-i Hilâl Meselesi
24. İlhad Ne Büyük Cehalettir
25. Hayat ve Ubûdiyet
26. Izdırâbat-ı Beşerin sebebi şırtır.
27. Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi
28. Seferîlik Bahsi⁵⁹

(8)- Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu

Prens Abbas Halim Paşa (1353/1934) Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dan fikhî ve hukukî terimlerin açıklandığı bir kâmus yazmasını istemiş, eserin yazımına başlayan Elmalılı çeşitli sebeplerden dolayı eseri bitirememiştir. Kitabın bugün Eser Neşriyat tarafından 5 cilt halinde basılmış hali mevcuttur.⁶⁰

⁵⁹ Köksal, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 11-12.

⁶⁰ Nazif Öztürk, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın *Metrûkâtı Hakkında Ön Rapor*", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, T.D.V. Yay., 1993, s. 335

Prens Abbas Halim Paşa'nın teşvikleriyle başladığı ve fakat çeşitli sebeplerle yarım kaldığı bilinen bu kitabın müsveddelerinin, Elmalılı'nın geri bıraktığı metrukâtı içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Elmalılı'nın yazımına başlayıp yarım bıraktığı *Fıkıh Kâmusu*, Sıtkı Gülle tarafından yayına hazırlanıp beş cilt halinde Eser Neşriyat tarafından basılmıştır. Ancak, basılan bu eserde hangi nüshanın esas alındığı, hangi prensiplere göre basıldığı, basılan kitapta yer alan bilgilerin hangilerinin ya da tamamının Elmalılı'ya ait olup olmadığı, kitap hazırlanırken kullanılan kaynakların Elmalılı tarafından mı yoksa yayına hazırlayan kişi tarafından mı kullanıldığı gibi artıracağımız pek çok husus kapalı kalmıştır. Fakat yapılacak ilk incelemede kitabın Elmalılı ile yayımlayanın ortak mahsulü olduğu ve fakat içindeki yazıların nereye kadar Elmalılı'ya nereye kadar da kitabı hazırlayan kişiye ait olduğunu anlamak oldukça zordur. Zira her cildin sonunda Elmalılı'ya ait olduğu belirtilen el yazması sayfalarda yer alan maddelerden anladığımız kadarıyla bu ancak ufacık bir el kitabı büyüklüğünde olması gerektiğidir. Mesela; birinci ciltte yer alan “abdest” maddesi ilmihallerde yer aldığı mahiyet ve genişliktedir. Dolayısıyla belli bir emek mahsulü olduğu belli olan bu çalışmanın Elmalılı'ya nisbeti oldukça zordur.⁶¹

b- Basılmamış Eserleri

(1)-Huccetullâhi'l-Bâliğa

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazırdan Şah Veliyyullah Dehlevi (1176/1762)'nin *Hüccetullahi'l-Baliğa* isimli kitabını tercüme etmesi istenmişse de Elmalılı, tercümeyle başlamış, ancak fazla bir şey tercüme edemeden vefat etmiştir.⁶²

(2)-Sûrî Mantık'a Ait Bir Eseri

Nazif Öztürk, Elmalılı'nın torunlarıyla yaptığı görüşmede basılmamış eserler arasında gösterilen bu kitaba rastlamadığını yazmıştır.⁶³

---

⁶¹ Gürkan, *İlmi Kişiliği*, s. 217.

⁶² Demirci, *Kadınlarla İlgili Hukuki Görüşleri*, s. 21.

⁶³ Öztürk, Nazif, *Metrukât Hakkında Ön Rapor*, s. 337.

(3)-Usûl-î Fıkıh

Elmalılı Sempozyumu'nda tebliğ sunan İbrahim Kâfi Dönmez varislerince bu eseri aramak istemeleri ve bulmaya çalışmalarına rağmen bu isteğin sonuçsuz kaldığını belirtmiş, Nazif Öztürk de Elmalılı'nın torunu ile yaptığı görüşmede usûl-i fıkha ait basılmamış bir eseri olduğunu teyit etmiştir. Bu nedenle bu eser basılmamış eserler arasında zikredilmektedir.⁶⁴

(4)-Mantık-ı İstincacî ve İstikrâî

İngiliz filozoflarından Alexdander Bain'in *Logic: Deductive and Inductive* ismindeki kitabı Gabriel Compayre tarafından 1875'te Fransızcaya çevrilmiş, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da bunu Fransızcadan Türkçeye çevirerek Süleymaniye Medresesinde okutmuştur.⁶⁵

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, çocukluk döneminde eğitimine başlamış olduğu Osmanlı Medreseleri'nden yetiştikten sonra çok sevdiği hocalık görevini de buralarda layıkıyla yapmıştır. Aynı zamanda da Osmanlı döneminde etkili bir siyasetçi olan Elmalılı hayatının pişmanlığı olarak addettiği Hal' Fetvası'na imza atmış atmayanları da atmaları konusunda cesaretlendirmişse de daha sonra pişman olmuştur. Daha sonraları kendisine teklif edilen Bakanlık görevini reddetmişse de baskılar neticesinde bakanlık görevini de Osmanlı'nın yıkılış Cumhuriyetin kuruluş süresine kadar yapmış bir siyasetçidir. Aynı zamanda eserlerine devam etmiş bazıları yayımlanmış bazıları yayımlanamamış eserler telif etmiştir.

Zaman zaman siyasi zaman zaman dini olarak kendisinden isteklerde bulunan ve şimdiye kadar hem siyasi hem dini olarak hizmet ettiği devleti bu sefer ondan bir tefsir yazmasını istemiş, hiçbir zaman geri çeviremediği devletini bu sefer de geri çevirememiş ve tezimizin ham maddesini taşıyan Hak Dini Kur'an Dili isimli eser ortaya çıkmıştır.

Sadece dini alanlarda değil fenni ilimlerde de yazdığı eserler ışığında görebildiğimiz kadarıyla üstün bilgi ve birikime sahip bir müelliftir. İslâm'ın

⁶⁴ Demirci, *Kadınlarla İlgili Hukuki Görüşleri*, s. 22.

⁶⁵ Köksal, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 21.

cihanşumüllüğünü iyi benimsemiş eserlerine de bunu yansıtmıştır. Osmanlı'nın son, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış olması ona bir artı kazandırmış ve sosyal değişimi yakalamış yaşadığı çağı da yakalayabilmiş birisi olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla geçmişteki eserlerden gerektiği yerlerde yararlanabilen, onları eleştirmekten de geride durmayan bir alimdir.

Biz de bu çalışmamızda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın gerek eski kaynak hadis ve tefsir kitaplarından gerek son dönem tefsir kitaplarından kitabına almış olduğu hadisleri, İsrailî rivayetlerden bazılarını yapmış olduğu tenkitleri konu edeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

A- ELMALILI'NIN HADİS TENKİT YÖNTEMİ

Bu bahse başlamadan önce Hadis Tenkidi hakkında bazı terim bilgilerinin ve diğer bazı muhaddislerin yapmış olduğu metin tenkidi ölçütleri'nin neler olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Bu tespitin, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın metodunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu bilgilerin yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Önce tenkit ilmini oluşturan kavramların açıklanması gerekmektedir. Onun için önce kavramlar sırasıyla verilecek ve her kavramın önce lügat manası sonra ıstılahî manası verilecektir.

1- Sened ve Metin Tenkidi

Tenkite kelimesi Arapça ن ق د kelimesinden gelmektedir. Bu kelime sözlükte eleştirici bir gözle yoklamak incelemek manasına gelmektedir.⁶⁶ Lisânu'l-Arab'ta ise dirhemleri birbirinden ayırmak ve bozuk olanları birbirinden seçip ayırmak demektir. Aynı şekilde altın veya gümüş paraların iyisinden düşüğünü ayırt etmek için de kullanılır.⁶⁷

Tenkite, İngilizcede *criticism*, Almancada *Kritik*, Fransızcada da *critiquer* kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Bu kelimelerin de manaları hüküm vermek, karar vermek, muhakeme etmek manalarına gelmektedir. Buna karşılık kelime dilimize de *kritik etmek* şeklinde girmiştir. Buradan ortaya çıkan bir husus vardır ki, kelime bizim dilimize geçerken tamamen menfî anlamıyla geçmiştir.⁶⁸

⁶⁶ Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015, s. 908,

⁶⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Mısırî, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâru's-Sâdur, Beyrut, Lübnan, ts., III, 425.

⁶⁸ Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi –Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 29.

Kelimenin kökü ve müştakları incelendiğinde, gizli bir güzelliği ortaya çıkartmak için bir araştırma, inceleme ve ayırt etme manasını ihtiva ettiği görülür. Türkçeye de geçmiş olan tenkit kelimesi Arapçadaki manasından farklı, hatta zıt bir bağlamda kullanılmıştır. Daha çok bir kusuru ortaya çıkarmak ve hoşlanılmayan hususların söylenmesi gibi algılanmıştır.⁶⁹

Istilahî olarak ise menfi anlamı değil olumlu anlamı kastedilir. Dolayısıyla kök manasında kullanılır. Böylece hadislerin araştırılması ile içlerinden sağlamı ile çürüğünü ayırt etmek, ilmî gerçekliği olanla değeri olmayanları birbirinden ayırt etmek işlemi için kullanılmıştır. Bu inceleme sonucunda bir rivayet görünce bu hadis “sahihtir, zayıftır, hasendir, mevzudur,” gibi bir hüküm tenkit faaliyetini oluşturur.⁷⁰

Hadiste tenkit ise ya senette olur ya da metinde olur. Onun için önce bu kavramları açıklamanın isabetli olacağını düşünmekteyiz.

Sened, sözlükte, “Destek, dayanak, arkalık” manalarına gelmektedir.⁷¹ Lisânu’l-Arab’ta ise, “Dağ veya vadi tarafından yerden yükselen şeydir.”⁷² diye tarif edilmiştir.

İsnad ise, kendisiyle metne ulaşılan yoldur.⁷³ Yani rivayet için kullanılan lafızlarla, ravi veya ravileri belirterek hadisi şerifin metnini ilk söyleyene ulaştırmak ve bunu yaparken de rivayeti nakleden ravileri tarih unsurunu göz önünde bulundurarak sırasına göre zikretmek anlamına gelir.⁷⁴

Son dönem kaynaklarımızdan hareketle isnadı, bir râvinin hadisi kendisinden işittiği şeyhini, sonra şeyhinin şeyhini, daha sonra Hazreti Peygamber’e kadar o hadisi şerifi nakleden bütün şeyhleri zikretmesine, kısacası hadisin senedini bildirmesine

⁶⁹ Sakallı, Talat, *Hadis Tenkidi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014, s. 122.

⁷⁰ Sakallı, Talat, *Hadis Tenkidi*, s. 122.

⁷¹ Mutçalı, Serdar, *Sözlük*, ۲ ن س md., s. 450

⁷² İbni Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 220.

⁷³ Sehâvî, *et-Tevezihu’l-Ebher li Tezkireti İbni’l-Mülakkîn fi ‘İlmi’l-Eser*, Dâru Edvâu’s-Selef, Riyad, Suudi Arabistan, ts., s. 30.

⁷⁴ Küçük, Raşit, D.İ.A. “*İsnad*” md., T.D.V. Yay., İstanbul, 2001 XXIII, 154.

denilmesi şeklinde tarif edebiliriz. Çünkü râvi böyle yaparak rivayet ettiği hadisi şerifi, onun garantisi olan râviler zincirine isnâd etmiş, dayandırmış olur.⁷⁵

Sened kavramını işlerken Müsned kavramı hakkında da bilgi vermenin faydalı olabileceği kanaatindeyiz.

“Müsned” ise, kendisine bir şey isnad edilen her şeye müsned adı verilir. Hatîb el-Bağdâdî’ye (463/1071) göre “Muttasıl bir senedle Peygamberimiz’e isnad edilen sözdür.”⁷⁶ İbni Abdilberr (463/1071) ise, “*İster muttasıl ister munkatı’ olsun sadece Peygamberimiz’den gelen şey.*” diye tarif etmiştir.⁷⁷ İbn Cemâa (733/1333) “Müsned, sened ile takviye edilen sözü söyleyen kişiye kadar dayandırılan şeydir.”⁷⁸ demektedir.

Sonuç olarak muttasıl bir senedle Peygamberimiz’e dayanırılan her şey “*Müsned*” diye isimlendirilir.

Metin ise, sözlükte, “sağlam, sert olmak.”⁷⁹, veya “sırtı sağlam oldu.” manalarına gelmektedir.⁸⁰

Metin ıstılahta ise, senedin bitip kelamın başladığı yerdir.⁸¹ Hadis ilminde metin denildiğinde öncelikle lafzı ve manası Peygamberimize ait olan ve Müslümanları bağlayıcı özellikleri barındıran nebevî hadis anlaşılır.⁸²

⁷⁵ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 397.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifaye fi İlmi’r-Rivaye*, Thk. Ebu Abdullah es-Sûrkî-İbrahim Hamdi el-Medenî, Mektebetu’l-İlmiyye, Medine, Suudi Arabistan, 1938, s. 21.

⁷⁷ İbni Abdilberr, *Temhîd*, I, 21.

⁷⁸ İbn Cemâa, Ebu Abdullah Bedruddîn Muhammed b. İbrâhim b. Sâ’ dillah b. Cemâa el-Kinânî, *el-Menhelü’r-Revî, fi Ulûmi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dâru’l-Fikr, Şam, Suriye, 1986, s. 29.

⁷⁹ Mutçalı, Serdar, *Sözlük*, م ت ن md., s. 847.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, م ت ن md., XIII, s. 398,

⁸¹ İbni Hacer, *Nüzhetu’n-Nazar fi Tavdîhi Nühbetu’l-Fiker fi Mustalahi ehli’l-Eser*, Thk. Nurettin Itr, Mektebetu’l-Büşrâ, Şam, Suriye, 2013, s. 106.

⁸² Küçük, Raşit, DİA “*Metin*” md., T.D.V. Yay., XXIX, s. 414, İstanbul, 2004.

Hadis usulü denilince akla ilk gelen senedir. Dolayısıyla senedde bulunan ravilerin güvenilirlikleri de hadis ilmi açısından önemli yer tutar. Ravilerin hallerini araştıran bu ilim ise tenkid ilminin önemli bir yerini kapsar. Nakil, daha Hz. Peygamber hayattayken ilk işaretleri görülen ve hadisin kaynağına ulaşmada en kısa ve en güvenilen vasıta. Nakile verilen önem ise daha sonraki zamanlarda gelişen titiz ve katı kurullarla devam etmiştir. Ravilerin tenkidi olarak bilinen bu kurullar ise Adalet ve Zabt yönünden olmak üzere 2 kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar da kendi aralarında

1- Adalet:

a- İslam,

b-Akıl,

c-Fasık olmamak,

d- Ehli Bid'at olmamak,

e- Yalan hadis uydurmamak,

f- Yalan söylememek,

g- Tanınır olmak

2- Zabt: Bu kısım da I- Hıfzından rivayet edenler ve II- Kitabından veya sahifesinden diye ikiye ayrılır.

1-a, Fuhş-ı galat,

1-b, Fartu'l-gaflet,

1-c, Sika ravilere muhalefet,

1-d, Vehim,

1-e, Sü-i hıfz. Eğer ravide bu kusurlardan birisi varsa ravinin zabtına olan güven kaybolmuş olur.

2- Kitabından veya sahifesinden rivayet eden muhaddisler kitaplarındaki hadisleri çok iyi bilmeli, dışarıdan yapılan müdahalelere karşı onları iyi korumalı ve kitabına yapılan eklemeleri çıkarmaları çok iyi tanınmalıdır.

Bu ilim neticesinde hadisin ta'dil ve cerh veya tevsik ya da tad'if yollarıyla hakkında hüküm verilir.⁸³

Metin Tenkidi yapılabilir mi

İbni Kayyim el-Cevziyye'ye (751/1350) göre senede bakmaksızın metin tenkidi yapılabilir. Ama bunu herkes değil sadece, hadis konusunda ustalaşmış, o ilmin eti, kanı o kişiye bulaşmış artık bu iş onun için bir meleke haline gelmiş, sünneti ve eski haberleri bilmekte ihtisası yüksek bir seviyeye ulaşmış, Peygamberimiz'in biyografisini bilen Peygamber neyi emrettiyse neyi yasakladıysa onları bir hediye olarak gören, Peygamber'den insanlara haber verip haber verdiği şeye ve dolayısıyla Peygamber'e çağırın, onun sevdiğini seven çirkin gördüğünü de çirkin gören kişiler senede bakmaksızın metin tenkidini yapabilir, mevzu hadisi diğerlerinden ayırabilir.⁸⁴

Bazı ilmî disiplinler "*metin tenkidi*" için "*iç tenkit*" de derler.⁸⁵ "*Metin Tenkidi*" ya da "*iç tenkit*", hadis metninin akıl, tarih-coğrafya ve tabii bilimlerden elde edilen veriler ve kaidelere göre incelenmesi ve bir değer hükmüne bağlanması demektir.⁸⁶

Elmalılı ise "*tenkit*" kavramını direkt olarak değil dolaylı olarak "*İlimde yeni keşifler bulmak, yeni münakaşalar açmak, yeni yollar, kaynaklar aramak, nazariyyata nazardan, tecribiyyata tecribeden, nakliyyata da nakl ve rivayetten tetkik ve tahkik icra etmek, rivayetlerin kadri müşterekini bulmak, cezrini istihraç ve istinbat ederek zayıfı, kaviyi ayırmak, tearuz ve ihtilafatın tevfiği çarelerini aramak, kuvvetine zayıfına göre*

---

⁸³ Sakallı, Talat, *Hadis Tenkidi*, s. 118.

⁸⁴ Cevziyye, İbni Kayyim, *Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Da'îf*, Thk. Yahya b. Abdullah es-Sümâlî, Dâru'l-'Alimi'l-Fevâid, Riyad, Suudi Arabistan, 2007, s. 26.

⁸⁵ Sakallı, Talat, *Hadis Tenkidi*, s. 119.

⁸⁶ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul, 1990. s. 72.

garaibi seçmek ve onlardan yeni yeni neticeler istihsaline çalışmak asıl ilim vazifesidir.” diyerek açıklamıştır.⁸⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra “Hadis Tenkidi”ni “Hadisi hem sened hem metin açısından ilmî ve aklî hadisler ışığı altında iyi niyet ve samimiyetle belli bir zaman dilimine has olmaksızın inceden inceye tetkik edip Hz. Peygamber’e nispetinin sahih olup olmadığını ortaya koyma çabasıdır” diye tanımlayabiliriz.⁸⁸

Bu açıklamalardan sonra bazı muhaddislerin tenkit metodolojisi’nde ne gibi yöntemler kullandığına kısaca değinmenin Elmalılı’nın tenkit metodolojisi ile karşılaştırması için faydalı olacağını düşünmekteyiz.

2- Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemleri

Bu konuya başlamadan önce belirtmeliyiz ki, eski dönem muhaddislerinin kitaplarında hadis metinlerinin tenkit edildiği bir metod bulunmamaktadır. Onun için biz de burada bazı yakın dönem muhaddislerinden ya da eski kitapları tercüme eden bazı günümüz araştırmacılarının kitaplarından birkaç örnek vereceğiz. Bu örneklerden yola çıkarak tespit edebildiğimiz kadarıyla Elmalılı’nın yöntemini kısaca başlıklar halinde belirttikten sonra misallendireceğiz.

Metodlara ilk örnek Zerkeşî (794/1332) tarafından yazılan *el-İcâbe li İrâdi Mâ’stedrektuhu ‘A’iše ‘ala’s-Sahâbe* isimli kitabı Bünyamin Erul Hz. Aişe’nin *Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* isimle tercüme etmiş ve bu kitapta Bünyamin Erul, Hz. Aişe’nin metodunu sistemli bir şekilde taksim ettiği etmiştir. Hz. Aişe’nin metin tenkidinde kullandığı yöntemi Bünyamin Erul altı kısma ayırmıştır. Bunlar;

- 1- Hadisleri Kur’anı Kerîm’e Arzı,
- 2- Hadisleri Sünnet’e Arzı,
- 3- Hadisleri Hadislere Arzı,
- 4- Hadisleri Tarihe ve Vak’a’ya Arzı,

⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili.*, VIII, 6132.

⁸⁸ Sakallı, Talat, *Hadis Tenkidi*, s. 123.

5- Hadisleri Aklına ve Kanaatine Arzı,

6- Hadisleri Mantık ve Dile Arzı,⁸⁹

Bir başka örnek, İbni Hazm'ın metodunu araştıran ve bu konuda bir makalesi bulunan Ali Süleyman Kudeyşât'ın tespit ettiği yöntemlerdir. Onlar;

1- Kur'anı Kerîm'e Arz,

2- Sabit Sünnete Arz,

3- Şahit olunmuş olaylara Arz,

4- Hadisin Peygamberimiz'in Sözüne ve Fesahat'ine Uygunluğuna Arz,

5- Kesin İcma'a Arz,

6- Mekasıdı Şeria'ya Arz,

7- Bilinen Gerçek Tarihi Olaylara Arz, şeklinde yedi kısımda değerlendirmiştir.⁹⁰

Bir başka örnek ise Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî'nin *Mekayîsu Nakdü Mütûni's-Sünne* isimli kitabıdır. Dümeynî kitabında Sahabe, Muhaddisler ve Fukahâ metodu olarak metin tenkidi ölçülerini üç kısma ayırmaktadır.

Sahabenin metodu;

1- Sünnetin Kur'anı Kerîm'e Arzı,

2- Sünnetin Sünnete Arzı,

---

⁸⁹ Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh et-Türkî, *el-İcâbe li İrâdi Mâ'stedrektuhu 'A'işe 'ala's-Sahâbe*, trc. Bünyamin Erul, "Hz. A'işe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler" Otto Yay. Ankara, 2016.

⁹⁰ Meşhur Ali Süleyman Kudeyşât, *Menhecu İbni Hazm fi Nakdi Metnu'l-Hadisi'n-Nebeviyyi's-Şerif*, 'Ulumu's-Şeriyeye ve'l-Kânûn, c. 34, sayı, 1, 2007, s. 77.

3- Sünnetin Akla Arzı, şeklinde üç kısma ayrılmıştır.

Muhaddislerin metodu;

1- Sünnetin Kur'anı Kerîm'e Arzı,

2- Sünnetin Değişik Rivayetlerinin Birbirine Arzı,

3- Sünnetin Sünnete Arzı,

4- Hadis Metninin Tarihî Bilgilere Arzı,

5- Hadisin Lafzı ve Manasının Bozuk Olması,

6- Hadisin Dini Esas ve Kesin Kaidelere Aykırı Olması,

7- Hadisin Münker veya Muhal Bir Şeyi İçermesi şeklinde yedi kısma ayırmıştır.

Fukaha'nın metodu;

1- Sünnetin Kur'anı Kerîm'e Arzı,

2- Sünnetin Sünnete Arzı,

3- Sünnetin İcma'a Arzı,

4- Sünnetin Sahabe Uygulamasına Arzı,

5- Sünnetin Kıyasa Arzı,

6- Sünnetin Genel Esaslara Arzı,

7- Haber-i Vahid'in İnsanların Sıkça Karşılaştıkları Hususlara Arzı şeklinde yedi kısımda taksim etmiştir.

Sonuç olarak Dümeynî üç ana bölüm ve onyediy alt başlıkta hadiste metin tenkidi ölçülerinin taksimini yapmıştır.⁹¹

⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Mekâyîsu Nakdü Mütûni's-Sünne*,

3- Elmalılı'nın Hadis Tenkit Yöntemi

Biz de bu bilgiler ışığında Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirinde hadisleri tenkit kabilinden değerlendirirken genel olarak şu başlıklar altında değerlendirdiğini tespit ettik;

1- Hadisleri Kur'anı Kerim'e Arz,

2- Hadisleri Sünnete Arz,

3- Hadisleri Akla Arz,

4- Hadisleri Tarihi Bilgilere Arz.

a- Kuran'a Arz

Elmalılı, Kur'anı Kerim'in zahirine karşı olan rivayetlerde ayetin manasını delil almış ve Kur'anı Kerim'e uygun olmayan rivayetleri tenkit etmiştir.

Meselâ, Fil suresinde Fil hikayesinden bahseden Elmalılı kıssayı baştan sona çeşitli rivayetler ışığında anlattıktan sonra bahsi tam kapatacakken Ashab-ı Fîl'in helak olması konusunda bazılarının helak olma meselesini çiçek ve kızıl kızamık hastalığına yüklemesi sonucunda bu bahse cevap vermeden geçemeyeceğini belirtmiştir. Bundan kastın Allah'ın gönderdiği Ebabil kuşları vasıtasıyla helaka uğrayan Ashab-ı Fîl'in güya böyle değil de çiçek ve kızamık hastalıkları sebebiyle helak olduklarını söyleyen ve bununla da olağanüstü olan bir olayı gayet sıradan bir şeymiş gibi göstermeye bunun neticesinde de ayetin açık olan manasından çıkarılarak kuşların ve taşların manalarını çiçek ve kızamık hastalıklarına hamletme çabasında olanlara bir cevap verme gereğinin ortaya çıktığını söylemiştir.⁹²

Burada ismini vermeden bahsettiği kişinin ileriki sayfalarda Muhammed Abduh (1905) olduğunu açıklamaktadır.

Elmalılı konuyla alakalı meşhur ve doğru olan rivayeti anlattıktan sonra İbni İshak'ın (151/768) şöyle dediğini nakletmiştir.

⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6123.

“İbni İshak demiştir ki: Bana Yakub b. Utbe rivayet etti: Ona şöyle rivayet olunmuş: Arabistan’da hasbe حصة ve cüderî جدري yani kızamık ve çiçek ilk evvel o sene görülmüş, harmel, hanzal ve uşer denilen ağaçlar dahi ilk evvel o sene görülmüş.”⁹³

Daha sonra bu rivayetin farklı bir tarikini de İbni Hişam, İbni İshak’tan bu suretle rivayet ettiği gibi Taberî⁹⁴ de İbni Humeyd’den, o Seleme’den, o İbni İshak’tan, o Yakub b. Utbe, İbni Muğire, İbni Ahnes’ten aynı şekilde tahrir ettiğini söylemektedir.

Bunları açıkladıktan sonra her iki rivayetin de Yakub b. Utbe’de birleştiğini o da kendisine öyle şekilde anlatılmış diyerek meçhule isnadını Elmalılı zayıf bulur. Bununla beraber her ne kadar zayıf görse de bu rivayette Ashab-ı Fîl’in çiçek hastalığından dolayı helak olmuş olduğunu söylemediği, Arabistan’da çiçek, kızamık hastalıklarıyla birtakım zehirli ağaçların görüldüğünü söylediği, sonucuna varmıştır. Bu rivayetlere mukabil olarak Taberî’in Yakub (Yakub b. Utbe olmadığını dipnotta belirtiyor) onun da İkrime’den olan bir rivayeti söyler. O rivayette İkrime “Denizden çıkan yeşil kuşlardı beraberlerindeki taşları onlara atıyorlardı, onlardan birisine isabet ettiği zaman isabet ettiği kişide cüderî çıkıyormuş. Cüderînin de ilk görüldüğü vakit buymuş ve o gün bugünden beri hiç görülmemiştir.” dediğini nakletmiştir.

Elmalılı, Muhammed Abduh’un bu iki zayıf rivayeti içlerinde Ashâb-ı Fîl’in nasıl helak olduğu konusunda herhangi bir malumat bulunmadığı halde mütevatir olan Kur’an’ı Kerîm ayeti ve diğer sahih rivayetlere karşı hem zayıf hem de kendi görüşü ile bu iki rivayeti delil getirmesini eleştirmiştir.⁹⁵ Elmalılı’ya göre Muhammed Abduh’un “Ashab-ı Fîl Kızamık ve Çiçek hastalığından dolayı helâk oldu.”⁹⁶ sözünün kaynağı bu iki rivayettir.⁹⁷ Elmalılı devamında bu rivayetlerin birbirlerini

⁹³ İbn Âdil, *Lübâb*, XX, 502.

⁹⁴ Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, I-XXVI, Dâru Hicr, Riyad, Suudi Arabistan, 2001, XXIV, 643.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6127.

⁹⁶ Abduh, Muhammed, *Tefsîru Cüz’i Amme*, Matbaat’u Mısır, Kahire, Mısır. 1923, s. 158.

⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6128.

desteklemeyen rivayetler olduğunu da belirtmiştir.⁹⁸ Elmalılı, Muhammed Abduh'un Yakub b. Utbe'den yaptığı rivayetin sonunda هذا ما اتفقت عليه الرويات ويصح الاعتقاد به 'İşte bu, rivayetlerin üzerinde ittifak ettiği ve buna itikad sahih olur.' demesini⁹⁹ kendi uydurması olan bir şeyi kendisine saklamayıp muttufakun aleyh olarak gösterip halka karşı açıklamasını açıkça bir yalan olarak belirtmiş ve Abduh'u da sert bir şekilde eleştirmiştir.¹⁰⁰

Elmalılıya göre Kur'an ayetleri nasıl mütevatir olarak gelmişse bu olay da pek çok kişi tarafından ayetlerin işaret ettiği gibi mütevatir bir yolla gelmiştir. Ona göre hadise, bir alanda toplanmış insanların üzerine gökten dolu yağması gibi üzerlerine taş yağdırılması ne kadar garip bir hadise olursa olsun haddizatında imkânsız ve adete muhalif olsa da akla muhalif hiçbir çelişkiyi barındırmadığı gibi muhassır vadisinde böyle bir afete maruz kalan kimselerin bir ekin gibi kırılıp parçalanmaları gayet olası bir iştir. Bunun yanında kuşların ne gibi hislerle uçtuğunu, taşları gagalarına, ayaklarına nasıl alıp attıklarını bilmemekle beraber Ashab-ı Fîl olayında Kur'anı Kerîm'in anlatmış olduğu bu ayetlerin inkarına bir olanak yoktur.¹⁰¹

Elmalılı'nın Kur'anı Kerîm'e Arz'ı metodunda rivayetlerden bize gelen bir tek bu örneği tespit edebildik. Ancak sahih olsun zayıf olsun rivayetler karşısında İsrailiyyata karşı almış olduğu tavırdan da anlayabildiğimiz kadarıyla eğer o konuda Kur'anı Kerîm'de bir ayet varsa Kur'anı Kerîm'in manasıyla yetinmeyi uygun görmüştür.

b- Sünnete Arz

Elmalılı, tefsirine aldığı bazı hadisleri de sünnet çerçevesinde değerlendirip Sünnete Arz konusunda değerlendirmiştir.

Elmalılı, والزانية لا ينكحها إلا زان أو مشرك "Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan evlenir."¹⁰² ayetinin tefsirinde zina eden kadınla evlenme konusunda çeşitli rivayetler zikretmiştir. Onlardan bir tanesi "Hz. Aişe'den gelen 'Bir erkek bir

⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6128.

⁹⁹ Abduh, Muhammed, *Tefsîru Cüz'i Amme*, s. 158.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6128.

¹⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6114.

¹⁰² Nur, 24/3.

*kadına zina etse onunla evlenemez. Bu ayetle haramdır. Mübaşeret ettiğinde zina etmiş olur.*¹⁰³ Fakat buna mukabil Sevrî'nin Şeybe b. Ne'âme'den onun da Saiyd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre Peygamber'den bu mesele sorulmuş ‘*Evveli sıfah ve ahiri nikahtır, haram helali tahrim eylemez.*’¹⁰⁴ buyurmuştur.” demiştir.¹⁰⁵

Elmalılı, sadece *Keşşâf* ta bulabildiğimiz Hz. Aişe rivayetini, sahih bir hadis ile tenkit etmiş ve zaten iyi bir fakih olan Elmalılı haramın helali haram yapamayacağı konusunda da hüküm vermiştir.

Bir başka örnekte ise, Elmalılı Kehf suresinin başında surenin nüzul sebebi olarak kısaca özetle; İbni İshak'tan aşağıdaki gelen rivayeti kaydeder. Rivayeti naklettikten sonra tefsirlerin çoğunda bulunan bu rivayetin kaynağının İbni İshak olduğunu söyler. Vahyin gecikmesi durumunun Peygamber'in bir zaafından dolayı olmadığını, vahyin Peygamber'in istemesiyle olabilecek bir şey olmadığını, bir hikmetten dolayı geciktirilebilmiş olacağını, vahyin gecikmesi hadisesinin nübüvvetin başlangıcından risaletin gelişine kadar olan sürede de geciktiğini, taabbüdi konularda vahyin hemen gelebileceği ama böyle durumlarda gelemeyebileceğinin düşünülmesi gerektiğini söyler. Daha sonra İbni İshak'tan gelen bu rivayetin hadis usulünce kabul edilebilecek bir rivayet olmadığını şu başlıklar altında açıklar.

İbni İshak'tan gelen rivayeti senedinde problem olduğundan metin kısmına geçmeden sadece senedini buraya almayı uygun gördük.

حدثنا أبو كريب، قال: ثنا يونس بن بكير، عن محمد بن إسحاق، قال: ثني شيخ من أهل مصر، قدم منذ بضع وأربعين سنة، عن عكرمة، عن ابن عباس - قال أبو جعفر:

1- Taberî gösteriyor ki bunun senedinde İbni İshak “حدثني شيخ من أهل مصر قدم منذ “*Kırk küsur yaşlarında Mısırlı bir şeyh bana* بضع وأربعين سنة عن عكرمة عن ابن عباس

¹⁰³ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, I-IV, Dârû'l-Kitâbi'l-A'râbî, Beyrut, Lübnan, 1986, III, 212.

¹⁰⁴ San'ânî, *Musannef*, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî, I-XI, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1982, VII, 202.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3475.

anlattı, o İkrime'den o İbni Abbas'tan"¹⁰⁶ demiştir. Elmalılı'ya göre senedde bulunan meçhul raviden dolayı bu rivayet zayıftır.

2- Ruh sorusunda nakl edilen sual Buhârî'nin (256/870) Abdullah ibni Mes'ud'dan tahrir ettiği rivayete aykırıdır.¹⁰⁷

2-a) Tefsirde adı verilen ama geçmeyen rivayet şu şekildedir.

حدثنا عمر بن حفص بن غياث: حدثنا أبي: حدثنا الأعمش قال: حدثني إبراهيم، عن علقمة، عن عبد الله رضي الله عنه قال: بينا أنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في حرث، وهو متكئ على عسيب، إذ مر اليهود، فقال بعضهم لبعض: سلوه عن الروح؟ فقال: ما رابكم إليه؟ وقال بعضهم: لا يستقبلكم بشيء تكرهونه، فقالوا: سلوه، فسألوه عن الروح، فأمسك النبي صلى الله عليه وسلم فلم يرد عليهم شيئاً، فعلمت أنه يوحى إليه، فقامت مقامي، فلما نزل الوحي قال: ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتيتم من العلم إلا قليلاً.¹⁰⁸

Abdullah b. Mesud şöyle anlatıyor: “Peygamberle birlikte bir tarladaydık. O hurma dalına dayanıyorlarken birkaç Yahudi'ye rastladık. Onlar birbirlerine ‘o'na ruhtan sorun.’ dediler. Bazısı da ‘hayır sormayın belki hoşunuza gitmeyecek bir şey söyler size, onun için sormayın.’ deseler de Peygamberimiz'e Ruh'tan sordular. Peygamberimiz bir süre bekledi onlara bir şey söylemedi. Ben biliyordum ki, ona vahy geliyordu. Biraz geriye çekildim. Bunun peşinden ‘Sana Ruh'tan soruyorlar, de ki; Ruh rabbimin emrindedir.’ ayeti nazil oldu.”

3- Elmalılı'ya göre, rivayetlerin çoğu ve İbni İshak'ın da açıklamasına göre bu surede kendilerinden bahsedilen Ashab-ı Kehf, Hazreti İsa'nın getirmiş olduğu hak din üzerine hareket etmiş ve kendilerini bunlardan yüz çevirtmek, puta taptırmak isteyip başarılı olamadıklarından dolayı bu gençleri ortadan kaldırmak için idam ettirmek isteyen bir gruptan dinlerini muhafaza etmek için dağa kaçıp orada bir mağaraya saklanan İsevî mümin bir gruptur. Dolayısıyla bu gençlerin hikayesi Yahudilikle değil

¹⁰⁶ Taberî, *Camî'u'l-Beyân*, XV, 87.

¹⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3219.

¹⁰⁸ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camî'u's-Sahîh, Tefsîru'l-Kur'an*, Thk. Mustafa Deybu'l-Beğâ, Beyrut, Lübnan. 1987, 211.

Hristiyanlıkla alakalı olması gereklidir. Bundan dolayı da Yahudî bilginlerinin böyle bir soru sordurması Elmalılı'ya göre akla uygun gelmemektedir.¹⁰⁹

4- Bu surede üç tane hikaye anlatılır. Ashabı Kehf kıssası, Musa-Hızır kıssası ve Zülkarneyn kıssasıdır. Bu surenin nüzul sebebi eğer bahsedilen üç soru olsaydı hepsi bunlardan birine denk gelmesi gerekirdi. Böyle olunca ruh sorusu İsra suresinde, cevabının da Kehf suresinde gelmesini söylemek uygun olmazdı.¹¹⁰

5- İsra Suresindeki Ruh ayetinin bu suredeki Zülkarneyn sorularının açık bir soruya verilmiş birer cevap oldukları açıktır. Bu da bu iki sorunun aynı anda değil farklı zamanlarda sorulmuş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber bu iki soruda *ويستلونك عن الروح* “Sana Ruh'tan soruyorlar.” ve *ويستلونك عن ذي القرنين* “Sana Zi'l-Karneyn'den soruyorlar.” diye açıkça bir soru olduğu ortaya konulmuş olduğu halde Ashab-ı Kehf için böyle bir soru sorulmamış olması onun Musa ve Hızır kıssası gibi doğrudan doğruya bir hatırlatma olduğunu ortaya koyar. Elmalılı bu sebepten dolayı İbni İshak'ın bu rivayetini ayıplar.¹¹¹

6- Rivayette geçen *فيها معاتبته إياه على حزنه عليهم* “Bunda hüznünden dolayı bir muatebe (azarlama)” denilemesini Elmalılı doğru bulmaz.¹¹² Bundan kastedilen şeyin *فلعلك باخع نفسك على آثارهم إن لم يؤمنوا بهذا الحديث أسفا* “Bu yeni Kitaba inanmazlarsa (ve bu yüzden helak olurlarsa) arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin.”¹¹³ ayetidir. Bu ise bir azarlama değil surenin başında geçen “الحمد” (hamd) lafzına uygun bir takviyedir.

Bu açıklamalarından sonra Elmalılı “Sonuç olarak sebebi nüzul hakkındaki üç sual rivayeti makduhtur (ayıplanmıştır) ve nitekim sahih hadis kitaplarından tahrir

¹⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3220.

¹¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3220.

¹¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3220.

¹¹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3220.

¹¹³ Kehf, 18/6.

edilmemiştir. Bunun için de bu rivayete istinad caiz değildir.” diyerek son noktayı koymuştur.¹¹⁴

Bir diğer örnekte ise Elmalılı hadisi başka bir hadise arz etmiş ve birini diğeriyle tenkit etmiştir.

Tahrîm suresinde, bir rivayete göre Hz. Peygamber’in Hazreti Hafsa’yı boşadığı ve bunun üzerine Hazreti Ömer’in “*Hattab ailesinde bir hayır olsaydı Peygamber seni boşamazdı.*” demesi ve bunun üzerine Peygamberimize Cebrâil’in gelip “*Ona dön çünkü o savvame (çok oruç tutan) ve kavvame (çok namaz kılan)dir ve senin cennetteki kadınlarındandır.*”¹¹⁵ dediğini nakleder.¹¹⁶

Bu rivayet Elmalılı’ya göre İbni Abbas’ın Hazreti Ömer’den rivayetine muhaliftir.¹¹⁷ Sahîh-i Buhârî’de geçen rivayette Hazreti Ömer Peygamberimiz’e “*Hanımlarını boşadın mı ya Resulallah?*” diye sormuş buna cevaben de Peygamberimiz “*Hayır.*” cevabını vermiştir.¹¹⁸

Elmalılı, görüldüğü gibi bazı rivayetleri sahih hadislere arz etmiştir. Kehf Suresi’nin sebebi nüzülü hakkında İbni İshak’tan gelen rivayette altı farklı şekilde rivayeti tenkide tabi tutması ise çok önemlidir. O altı maddelik tenkidlerinden bir tanesi olan akla uygun olmama konusu da Elmalılı hakkında tefsirinde kullanmış olduğu tespit edebildiğimiz bir başka tenkit yöntemidir.

c- Akla Arz

Hadisleri Akla Arz etmenin muhaddislerin metodu olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Elmalılı da bu metodu tefsirinde yer yer uygulamıştır.

¹¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 3220.

¹¹⁵ Nîsâbü’rî, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *Müstedrek Ale’s-Sahihayn*, Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-V, Dâru’l Kütübu’l İlmiyye, Beyrut, Lübnan. 2002, IV, 15.

¹¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 5116.

¹¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 5116.

¹¹⁸ Buhârî, “*Nikah*”, 83.

Tahrîm suresinin ilk ayetinin sebebi nüzulü konusunda Elmalılı, sahih kaynaklardan birçok hadis rivayetini naklettikten sonra bu konuda söylenmiş diğer zayıf rivayetlere de değinmeden geçememiştir.

Elmalılı, önce Peygamberimiz'in hanımları ve birkaç cariyesi olduğundan, hanımlarına birer gün nöbetleşe olmak suretiyle gittiğini, bununla beraber ikinci namazından sonra hepsinin odalarını dolaşıp gönüllerini alıp nöbet kimdeyse onun odasında yatsıya kadar topluca oturulup sohbet edildiğini, daha sonra da herkesin odasına çekildiğini, fakat cariyeleri için böyle bir taksim yapılmadığını, ama Peygamberimiz'in oğlu İbrahim'in annesi (Ümm-i Veled) Hazreti Mariye'nin bir cariye olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Elmalılı, Mariye'nin diğer hanımlardan olan farkını Peygamberimiz'in diğer hanımlarına helal olabileceği halde cariyesi olan Mariye'yi ne boşaması ne de satması helal olmadığından ondan ancak Mariye'yi azat ederek ayrılabilceği şeklinde açıklamıştır. İşte bu konuda Elmalılı'ya göre bazı müfessirler sıhhati sabit olmayan muhtelif ve muhtarib bir rivayetten bahsetmişlerdir.¹¹⁹

O rivayetler ise, *Hazreti Aişe'nin bir gününde ya da onun en sevgili arkadaşı olan Hafsa'nın odasında bulunmadığı bir nöbet gününde Resulullah'ın ümmi veledi Hazreti Mariye'yi odasında kabul buyurmuş olduğuna, Hazreti Hafsa geldiği zaman vakıf olunca, bunu kendisine bir tahkir addedip gayretine dokunarak gücenmiş olmakla, ona bir özür olmak için Peygamber'in bir daha yaklaştırmamak üzere 'o bana haram olsun.' ya da 'Vallahi bir daha yaklaştırmam.' diyerek kendisine haram ettiği ve bunu kimseye söylememesini de tenbih ettiği halde, Hazreti Hafsa sabredemeyip bu yemini arkadaşı Hazreti Aişe'ye söylemiş olduğundan لم تحرم nazil oldu diyenler olmuştur.* diyerek nakletmiştir.¹²⁰

Elmalılı bu rivayeti ise, Peygamberimiz'in Hazreti Mariye'yi çağırmasında ya da Hazreti Hafsa'nın bunu görünce bu olaya içerlemesinde aklen ve şer'an reva görülmeyecek bir durum olmadığını belirtir. Ona göre burada akla uygun olmayan ise

¹¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 5098.

¹²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 5098.

bir hanımının gönlünü almak için ümmi veledi olan Hazreti Mariye'yi kendisine haram kılacağını farz etmek rivayeten sahih olmadığı gibi akla da uygun görülmemektedir. Halbuki Hazreti Mariye'yi azat etmesi onu kendisine haram etmesinden hem daha kolay hem de daha basit bir çaredir.¹²¹

Elmalılı daha sonra Buhârî, Müslim, (261/875) Tirmizî, (279/892) Nese'î, İbn Mâce (273/887) gibi sahih kaynaklarda bu rivayetin geçmediğini, İmam Nevevî'nin ise Müslim şerhinde "Sahihayn'ın dışında yerlerde mervi olan Mariye kıssası sahih bir tarîk ile sabit olmamıştır."¹²² dediğini nakleder.¹²³

Elmalılı'ya göre zaten sahih bir tarîk ile gelmemiş olan bu rivayet Hz. Peygamber'in bir hanımının gönlünü almak için zaten nikahı altında da bulunmayan cariyesi ve çocuğunun annesini kendisine haram kılmasını akla aykırı olarak görmüştür.

Elmalılı, وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبي إلا إذا تمنى ألقى الشيطان في أمنيته فينسخ الله ما (Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir Resul ve Nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğu şeytan onun dileğine ille de (beşeri arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder, kendi ayetlerini (lafiz ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."¹²⁴ ayetinin tefsirinde Taberî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirlerin kendilerine yakışmayan bir dedikoduyu kitaplarına aldıklarını söylemiştir.¹²⁵ Elmalılı o dedikoduyu şöyle aktarır; "Güya والنجم suresi nazil olduktan sonra Resulullah Haremi Şerif'te bu sureyi okurken ومنة الثالثة الأخرى ayetinden sonra وإن شفاعتهم لترجي kelimeleri de bir yanlışlıkla işitilmiş, Peygamber efendimiz surenin sonunda bulunan secde ayetini okuduktan sonra secdeye gitmiş, müminlerle beraber müşrikler, kendi ilahlarından bahsedildiğini duydukları

¹²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 5098.

¹²² İmam Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc Şerh-u Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbi, Beyrut, Lübnan, 1972, X, 77.

¹²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 5099.

¹²⁴ Hac, 22/52.

¹²⁵ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XVI, 604; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 164;

*için onlar da secde etmiştir. Sonra şeytan ilkası olan bu kelimeleri Allah Teâlâ neshedip âyâtını ihkam eylemiştir. Bu suretle şeytanların her türlü taarruzlarına karşı vahyi ilâhînin kuvveti ve korunmasını anlatmak istemişlerdir.*¹²⁶

Bu nakilden sonra Elmalılı Ebu Hayyan'ın (745/1344) “*Bu kıssa Muhammed b. İshak'tan sorulduğunda zındıkların uydurması olduğunu söylemiştir.*”¹²⁷ dediğini ve Beyhakî'nin (458/1066) de “*Bu kıssa nakil yönünden sabit değildir. Ravileri Ta'n edilmiştir. Sıhahta ve hadis tasniflerinden öyle söylediklerinden bir şey zikredilmemiştir. Bunun için tarhı vaciptir. Onun için ben kitabıma almadım.*”¹²⁸ dediklerini söylemiştir.¹²⁹

Bunları söyledikten sonra Elmalılı konuyla alakalı kendi görüşünü şöyle açıklar. Ona göre müşriklerin Kâbe'yi tavaf ederken Yakuti Hamevî'nin (626/1229) nakl ettiğine göre *“Lat, Uzza ve üçüncüsü Menat, onlar ulu kuğulardır, onların şefaati umulur.”* demeleri Peygamber'den evvel çeşitli şekillerde söylenegelmiş bir sözdür.¹³⁰ Bundan dolayı bu söz şeytanın müşriklerin kalbine attığı bir sözdür. Fakat buradaki mesele bunun Peygamber'den sadır olup olmaması meselesidir. *والنجم إذا هوى ما ضل صاحبكم وما غوى وما ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى (Muhammed) sapmadı ve batıla inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildikleri) vahyedilenden başkası değildir.*¹³¹ diye okurken Peygambere bir ilkaî şeytanî bulunulmayacağında şüphe yoktur. Fakat buna rağmen Kur'an'ı Kerîm'in birçok yerinde hikaye tarzında Kâfirler'den, Müşrikler'den ve Şeytanlar'ın sözlerinden hikaye edildiği gibi bunu da Peygamber'in hikaye yoluyla söylemiş olması

¹²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4597.

¹²⁷ Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelûsî, *Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Muhammed Cemîl, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1999, VII, 526.

¹²⁸ Daha fazla bilgi için Bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, Thk. Abdülmü'tî Kal'acî, I-VII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1988, II, 286-291.

¹²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4597.

¹³⁰ Hamevî, Yakut Ebu Abdullah Şihabüddîn Yakut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut, Lübnan, 1995, IV, 116.

¹³¹ Necm, 53/1-4.

olabilirdi. Böyle olsaydı *o zaman bu, insafsızca bir taksim!*¹³² ayetinden hemen sonra *هي* ayetinden hemen önce söylenmesi gerekirdi. Eğer *ومنوة* *تلك الغرائق العلى وإن شفاعتہن لترجى* böyle söylenmiş olsaydı kendisinden sonra gelen *ألكم الذكر وله الأنثى تلك إذا قسمة ضيزى* *Demek erkek size, dişi O'na öyle mi? O zaman bu, insafsızca bir taksim.*¹³³ ayetleriyle Allah Teâlâ'nın azarlaması ile beraber ahengi bozulmuş bir söz olurdu. Halbuki bu azarlama dan sonra *تلك الغرائق العلى وإن شفاعتہن* *تلك الغرائق العلى وإن شفاعتہن* fiili hikaye i hal olarak 'o ulu kuğular ki, bir de onların herhalde şefaatlari umuluyor. Onlar hiçbir şey değil, sade kuru isimlerden ibarettir.' denilmiş olurdu. Bu ise aşağıda gelecek olan *وكم من ملك في السموات لا تغني* *göklerde nice melek var ki, onların şefaatlari, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında bir işe yaamaz.*¹³⁴ ayetinde şefa at sözüne değinileceğinden şeytanî bir söz değil tam tersine müşriklerin ilka i şeytanî olan sözlerini iptal eden muntazam bir kelam ve istenilen bir mana olacağından neshe de gerek olmazdı. *وما ينطق عن الهوى* diyen Necm suresinde Hz. Peygamber'in dilinden hevâ ile bir söz çıkmayacağı gibi putların hiçliğini anlatan, onlarla dalga geçen ayetlerin arasında onların lehinde bir kelime geçmiş olması da düşünülemezdir.¹³⁵

Müşriklerin iddia ettiği gibi söz konusu sözleri şeytanın bir ilkası olarak Peygamberimiz'in kalbine ilka etmesi ve Peygamberimiz'in bunu ayetlerin arasında söylemesi durumunun gerçek olması mümkün değildir. Çünkü şeytanın vahyi bilip ona müdahalede bulunması ve vahye yabancı sözleri karıştırması, Peygamberimiz'in vahiy mi değil mi diye birbirinden ayırt edememesi düşünülebilecek bir şey değildir.¹³⁶

Bu konuyla alakalı bir diğer örnekte ise, Elmalılı Hz. Adem ile Hz. Nuh'un arasında bin sene ya da daha az bir zaman geçmiş olduğuna dair şayi' olan bir rivayettir. Rivayeti araştırmalarımız neticesinde *Müstedrek*'te bulduk. İbni Abbas'tan

¹³² Necm, 53/22.

¹³³ Necm, 53/22-23.

¹³⁴ Necm, 53/26.

¹³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4598.

¹³⁶ Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk", D.İ.A, İstanbul, 1996, XIII, 361-166.

(r.a.) Hz. Adem ve Hz. Nuh'un arasında bin sene olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.¹³⁷

Elmalılı bunun için Hz. Nuh'un kavminin Nuh Suresinde de belirtildiği gibi Vedd, Süva', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesîr¹³⁸ isimlerinde birtakım putlar yapmış olduklarını, büyük bir mucize olarak görmemekle beraber Hz. Nuh'un gemi bir mucize olamayacağına mebni, o vakit sanayinin bunları yapabilecek kadar ilerlemiş bulunduğunu göstermesi sebebiyle bin senelik sürede ilk insanların sanayide bu kadar ileriye gitmeleri çok muhal bişey olmasa da, bin senelik aranın söylendiği rivayet akla uygun değildir. Bunun için ya Hz. Âdem'in yaratıldığı söylenen tarih yanlıştır ya da o Âdem'den kasıt bildiğimiz insanlığın babası olan Âdem değil, başka bir Âdem'dir. Elmalılı son söz olarak Kur'anı Kerîm'de Âdem'i bilinen bir kişinin ismi olarak tanıdığımızdan dolayı Hz. Âdem ile Hz. Nuh'un arasında kaç bin senenin geçmiş olduğunu Allah'tan başka kimse bilemez diyerek noktayı koymuştur.¹³⁹

Elmalılı genellikle böyle tarihî konularda kesin bir delil yoksa en iyisini Allah bilir diyerek yorum yapmaktan kaçınmış, rivayetleri kabul etme noktasında çok katı davranmıştır. Onun için bu örneklerdeki gibi kesinliği belli olmayan rivayetleri akla arz etmiş, kabul etmemiştir. Onun hadis tenkidinde tespit edebildiğimiz bir diğer metodu, kesinliği başka rivayetlerle sabit olan tarihi olaylara arz etme metodudur.

d- Tarihi bilgilere Arz

Elmalılı, muhaddislerin de metodu olan rivayetleri, kesinliği bilinen tarihi olaylara arzı konusunda bazı rivayetleri bu metoda tabi tutmuş ve kabul etmemiştir.

Mesela buna örnek olarak, Kevser süresinin Mekkî mi Medenî mi olması hadisesinde Elmalılı birçok rivayet söyler. Bunlardan biri de “*Ebter*” sözünü söyleyen kişinin bu sözü nerede ve ne zaman söylediği hakkındadır.

İbni Abbas'tan gelen bir rivayette¹⁴⁰ Peygamberimiz'in oğlu İbrahim ibni Resulullah'ın (s.a.v.) vefat ettiğinde Ebu Cehil'in arkadaşlarının yanına gidip **بتر محمد**

¹³⁷ Hâkim, *Müstedrek*, II, 654.

¹³⁸ Nuh, 71/23.

¹³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5368.

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'anu'l-Azîm*, VIII, 504.

“*Muhammed’in soyu kesildi.*” demesi ve Allahû Teâlâ’nın *إن شانئك هو الأبتر* “*Asıl soyu kesik olan şüphesiz sana hınç besleyendir.*”¹⁴¹ ayetini indirmesine dair rivayeti doğru bulmadığını söylemiştir. Çünkü Ebu Cehil’in ölümü Peygamberimiz’in evladı İbrahim Efendimiz’in vefatından evvel olduğu muhakkaktır.¹⁴² Ebu Cehil’in ölümünün Bedir Savaşı’nda Peygamberimiz’in oğlunun vefatı ise Hicretten sonra olduğu bilinen bir gerçektir.

Elmalılı bu rivayeti surenin Mekkî ya da Medenî olmasındaki ihtilaf konusunda nakletmiştir. Bu rivayeti ileri sürenlerin iddiasına göre Medenî diyenlerin rivayeti olması ve bunu da doğru bulmaması nedeniyle surenin Mekkî olmasının daha doğru olduğunu ve Cumhur’un sözünün de böyle olduğunu belirterek tercihini belirtmiştir.

Bir diğer örnekte ise, Elmalılı Tevbe suresi *يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا آباءكم وإخوانكم* “*Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse işte onlar zalimlerin kendileridir.*”¹⁴³ ve *قل إن كان آباؤكم وإبنائكم وإخوانكم وأزواجكم وعشيرتكم وأموال اقترفتموها وتجارة تخشون كسادها ومساكن ترضونها أحب إليكم من الله ورسوله وجهاد في سبيله فتربصوا حتى يأتي الله بأمره والله لا يهدي القوم الفاسقين* “*De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*”¹⁴⁴ ayetlerinin tefsirini yaparken bu iki ayetin sebebi nüzulü konusunda ya Mekke’nin fethinden önce Müslümanlar’ın atalarını, kardeşlerini bırakmak istememelerinden dolayı bu sebepleri ileri sürerek hicret etmek istemeyenler hakkında ya da İslam dininden dönüp de Mekke’ye göçen 9 kişi hakkında iki farklı nakil olduğunu belirtir.

¹⁴¹ Kevser, 108/1.

¹⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6178.

¹⁴³ Tevbe, 9/23.

¹⁴⁴ Tevbe, 9/24.

Ama Elmalılı'ya göre bunların tarihi, nüzul hakkındaki rivayetlere muhalif olduğundan delil olarak kullanılamayacaktır.¹⁴⁵

Elmalılı'nın tefsirine almadığı sadece Türkçe olarak kısa hikayesini anlattığı iki rivayeti İbnu'l-Cevzî'nin (597/1201) *Zâdû'l-Mesîr* isimli kitabında bulduk.

لما أمر الله المؤمنين بالهجرة، قال المسلمون: يا نبي الله، إنا نحن اعتزلنا من خالفنا في الدين، a-
قطعنا آباءنا وعشائرنا، وذهبت تجارتنا، وخربت ديارنا، فنزلت هذه الآية، قاله الضحاك عن ابن عباس.¹⁴⁶

Dahhâk İbni Abbas'tan rivayet ettiğine göre “Allah Müminler’e hicreti emrettiğinde, Müslümanlar: Ey Allah’ın nebisi, biz din konusundaki farklılıklarımızı terkettik, babalarımızla ve aşiretlerimizle ilişkiyi kestik, ticaretimizi de bıraktık, yurdumuz da harab oldu.” demişler ve bu ayetler de bunu üzerine inmiştir.

b- أن نفرار تدوا عن الإسلام ولحقوا بمكة، فنهى الله عن ولايتهم، وأنزل هذه الآية. قاله مقاتل.¹⁴⁷

“İslam’dan dönen bir grup Mekke’ye yerleştiklerinde Allah, onların korunmasını yasakladı. Mukatil bu ayetin bu sebeple indiğini söyler.”

Bu konudaki son örneğimiz ise, Elmalılı, ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا “(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara.”¹⁴⁸ ayeti ile إنك لا “(Resûlüm) sen sevdiğini hidayete erdiremezsin.”¹⁴⁹ ayeti için çoğunluk, bu ayetin Ebû Talib hakkında indiğini aktarmışlardır ki, bunun sebebi de Said b. Müseyyeb, Zühri, Amr b. Dinar ve Ma’mer’den gelen rivayetlerdir.

Demişlerdir ki; Ebû Talib’in can çekişme halinde Resulullah: “Ey amcam ‘Allah’tan başka ilah yok’ d, bir kelime ki Allah’ın huzurunda bununla ben senin için şahitlik edeyim” dedi. Orada Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebû Ümeyye de vardı. Bunlar

¹⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 2489.

¹⁴⁶ İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *Zâdû'l-Mesîr*, I-IV, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1971, II, 311.

¹⁴⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, II, 312.

¹⁴⁸ Tevbe, 9/113.

¹⁴⁹ Kasas, 28/56.

“Ey Ebû Talib Abdulmuttalib’in milletinden vaz mı geçeceksin” dediler. Aleyhisselatu vesselam da “yasak edilmediğim müddetçe herhalde ben senin için af dileyeceğim.” dedi. Sonra da “Ne peygamber’e, ne iman edenlere, akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları kesinlikle meydana çıktıktan sonra o müşrikler için istiğfar etmek yoktur.”¹⁵⁰ ayeti ve “Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin. Fakat Allah kimi dilerse ona hidayet verir. Hidayete erecekleri de o herkesten iyi bilir.”¹⁵¹ ayeti indi.¹⁵² Bu rivayetlere göre bu ayetler ya Mekke’de inmiş veya Resulullah bunların inişine kadar birçok seneler af dilemeye devam etmiştir.

Fakat Elmalılı bu rivayetleri kabul etmez. Elmalılı’ya göre bu rivayetlerden çıkan sonuç, bu yukarıda zikrettiğimiz iki ayetin ya Mekke’de nazil olmalarıdır veya da Resulullah bu ayetlerin inişine kadar amcası için birçok sene istiğfar etmeye devam etmesidir. Yani Hz. Peygamber’in İslamı kabul etmeyen amcası için uzun seneler Allah’tan af dilemesi de ayetlerin Mekke’de inmesi de rivayetlerin gerçeğe aykırılığından dolayı Elmalılı tarafından kabul edilmemiştir.¹⁵³

e- Diğer Tenkitleri

Elmalılı kaynak olarak kullandığı kitaplardan rivayet ederken, bazı rivayetlerin sihat problemlerine de dikkat çekmiş, o rivayetleri eleştirmiştir.

Tebbet Suresi’nin isimleri konusunda Elmalılı, bu sureye “Nisbe” adını verenlerin olduğunu da söylemiş ve devamında da Taberânî’nin, (360/971) Osmân ibni Abdirrahmani Taraifi tarihiyle şöyle bir hadîs rivâyet etmiş, “Herşey’in bir nisbeti vardır, Allah Tealâ’nın nisbeti de *قل هو الله أحد الله الصم*’¹⁵⁴ *dir*” denilmiş ise de, Âlûsî, Hâfız İbn Receb’in (795/1393) buna cidden zayıf dediğini; ‘Osman b. Abdirrahman’ın

¹⁵⁰ Tevbe, 9/113.

¹⁵¹ Kasas, 28/56.

¹⁵² İbni Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahih-u’l-Buhârî*, I-XIII. Tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Abdullah b. Bâz, Dâru’l-Ma’rife, Beyurt, Lübnan, 1959, VIII, 507.

¹⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 2627.

¹⁵⁴ Taberânî, Ebû’l-kâsım Süleyman b. Ahmet, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, Thk. Tarık b. Avzullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyîni, I-X, Dâru’l-Haremeyn, Kahire, Mısır, ts., I, 222.

münker hadis rivayet eder, Mîzân'da da bu hadîs mevzu'dur.¹⁵⁵ dediğini nakletmiştir.¹⁵⁶

Rivayet Deylemî'nin mevzu hadisleri topladığı kitabında da nakledilmektedir.¹⁵⁷ Ukaylî, Osman b. Abdurrahman için "Zayıf kişilerden duyduğu garip (طرائف) sözleri rivayet ederdi. Onun için ona 'Taraifi' denildiğini aktarmıştır."¹⁵⁸ demiştir.

Said b. Mansur (227/842) ile Beyhakî Hasan b. Atıyye'den tahrir eylemişlerdir ki; Resulullah şöyle buyurdu. "يس سuresine Tevrat'ta "Mu'imme" denilir. Sahibine dünya ve ahiret hayrını kazandıran ve ondan dünya ve ahiret zorluklarına karşı korur ve dünya ve ahiret korkularını defeder. Yasin Suresine "Müdafî-i Kadîye" dahi denilir, bunun manası da sahibinden her fenalığı defeder ve her hayırlı isteği yerine getirir."¹⁵⁹

Elmalılı bu rivayeti Beyhakî'nin "Bunda Süleyman b. Defâ'dan Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Bekri Cüd'anî teferrüd (rivayetinde tek kalmak) etmiştir. O ise münkerdir."¹⁶⁰ dediğini belirterek tenkide tabi tutmuştur.¹⁶¹

Ukaylî, "Buhârî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Cüd'anî için 'Münkerdir' demiştir."¹⁶², Suyûtî, "Metruktur."¹⁶³, Heysemî, "Zayıftır."¹⁶⁴ Şevkânî, "Metruk'tur."¹⁶⁵ demişlerdir.

¹⁵⁵ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XV, 503.

¹⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6270.

¹⁵⁷ Deylemî, Ebu Şücâ' Şirûye b. Şehredâr b. Şirûye, *el-Firdevsu bi-Me'sûri'l-Hutâb*, Thk. Said b. Besyûnî Zağlûl, I-V, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1986, III, 329.

¹⁵⁸ Ukaylî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa, *ed-Du'afau'l-Kebîr*, Thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1984, III, 207.

¹⁵⁹ Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, IV, 96.

¹⁶⁰ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XI, 382.

¹⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 4002.

¹⁶² Ukaylî, *Du'afâ*, IV, 101.

¹⁶³ Suyûtî, *el-Lealî'l-Masnua fi'l-Ehâdis'l-Mevzua*, Thk: Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1996, I, 213.

¹⁶⁴ Heysemî, *Zevâid*, VIII, 18.

¹⁶⁵ Şevkânî, *Fevâid*, s. 301.

Bir diğerk örnek, Elmalılı, Tekâsür suresinin ikinci ayetini şerh ederken ölülerden istifade etmenin sadece onların hallerini düşünerek ilmî, amelî eserlerinden ve güzel siyretlerini yaşatmak suretiyle ruhanîyetlerinden istifade etmek olduğundan bahsettikten sonra konuya dipnot açarak dipnotta “İbni Kemal merhum risalelerinden “Hadisi Erbeîn” diye kırk hadisi şerh eden bir risalesinden: üçüncü hadis olarak إذا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ فَاسْتَعِينُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ *“İşlerinizde ne yapacağınız konusunda şaşırduğınızda, kabir ehlinen yardım isteyin.”* hadisini de zikir ve şerh etmiştir, fakat tahririni, senedini zikretmemiş olduğundan bu hadîs şayi’ olmakla beraber lâfzının sıhhati tesbit edilememiştir, maamafih ma’nası duâ teabbüd mahiyetinde olmamak şartıyla zikrettiğimiz gibi kabili izahtır şübhe yok ki واستعينوا بالصبر والصلاة *“Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin.”*¹⁶⁶ daha doğrudur.”¹⁶⁷ diyerek ayetin kabule daha şayan olduğunu dile getirmiş ve bu rivayeti tenkit etmiştir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ile ilgili 1976’da Yüksek Lisans çalışması yapan İsmet Ersöz bu rivayeti araştırmış ve tezinde şu sözlere yer vermiştir.

“Nitekim İzmirli İsmail Hakkı, ehl-i hadîsin tasavvuf ve ahlak kitaplarındaki hadislere itimad etmediklerini beyan ettikten sonra zikri geçen إذا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ hadisinin, hadis olmayıp mutasavvıfların bir sözü olduğunu kaydetmektedir.”¹⁶⁸

لا تقولوا رمضان ولكن قولوا شهر رمضان فإن رمضان اسم من أسماء الله عز وجل

“Ramazan demeyiniz. Ramazan ayı deyiniz. Çünkü Ramazan Allah Azze ve Celle’nin isimlerinden bir isimdir.” rivayetinde geçen Ramazan kelimesinde çeşitli kaviller olduğundan bahsetmiş bir hadisi nebevî’de de “Ramazan geldi Ramazan gitti demeyiniz, ‘Şehr-i Ramazan geldi, Şehr-i Ramazan gitti’ deyiniz. Çünkü Ramazan

¹⁶⁶ Bakara, 2/45,

¹⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6052.

¹⁶⁸ Ersöz, İsmet, *Hak Dini Kur’an Dili’nde Hadis İsti’mal Tarzı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum. 1976.

Allah'ın isimlerinden bir isimdir.”¹⁶⁹ diye bir rivayetin olduğunu söyledikten sonra Beyhakî'nin bu hadise zayıf dediğini belirtmiştir.¹⁷⁰

Araştırmalarımız neticesinde bu hadisi Deylemî'nin, (509/1115) Ebu Hureyre'den (58/678) senedsiz bir şekilde kitabına aldığını gördük.¹⁷¹ Buna ek olarak İbni Ebî Hâtim, (327/938) babasının bu sözü Ebu Hureyre'nin sözü olduğunu Peygamber Efendimiz'e nispet etmenin hata olduğunu söylediğini belirtmiştir.¹⁷² İbn Adî, (365/976) hadisin senedinde geçen Necîh Ebu Ma'şer el-Medîni için Yahya b. Main'in hadis ilminde zayıf ve ümmî birisi olduğunu söylediğini, İbni Mehdî (198/813)'nin onu münker olarak nitelediğini, Nesâî'nin (303/915) de onu zayıf olarak gördüğünü söylemiştir.¹⁷³ İbnu'l-Kayserânî (507/1113) de Necîh'in cidden zayıf olduğu görüşündedir.¹⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, bu hadis için “Mevzudur. Aslı yoktur.” demiş¹⁷⁵, Cûzekânî (543/1148) de batıl hadisleri topladığı kitabında nakletmiştir.¹⁷⁶

Bunlara ek olarak Peygamberimiz'den bize nakledilen من صام رمضان إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه “Her kim inanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutarsa gelmiş gelmiş geçmiş tüm günahları affolur.”¹⁷⁷ bir ekleme yapmanın

¹⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 642.

¹⁷⁰ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, es-Sünenü'l-Kübrâ, I-X, Thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2003, IV, 339.

¹⁷¹ Deylemî, *Firdevs* V, 52.

¹⁷² İbni Ebî Hâtim, *İlelu'l-Hadîs*, thk. Komisyon, I-VII, Matba'atu'l-Hamîzî, Riyad, Suudi Arabistan, 2006, III, 111.

¹⁷³ İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî, b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-Du'afâi'r-Ricâl*, Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvad, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1997 VIII, 313.

¹⁷⁴ İbnu'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî, *ez-Zahîre fi'l-Ehâdisi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Feryevâî, I-V, Dâru's-Selef, Riyad, Suudi Arabistan, 1996, V, 2630.

¹⁷⁵ İbnu'l-Cevzî, *Mevzuât*, II, 187.

¹⁷⁶ Cûzekânî, Ebu Abdullah Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin el-Hamedâni, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkir ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Firyevâî, I-II, Dâru's-Samiî, Riyad, Suudi Arabistan, 2002, II, 112.

¹⁷⁷ Tayâlisî, Ebu Davûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned-i Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, Thk. Mahmud b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-IV, Dâr-u Hicr, Mısır, 1999, IV, 115.

bu rivayetin mevzu olduğunu delillendirmede faydalı olacağını düşünmekteyiz. Çünkü Peygamberimiz'in burada "Ramazan orucu" demesi onun "Ramazan demeyiniz çünkü o Allah'ın isimlerindedir." rivayetine ters düşmektedir.

Bu örneklerden ortaya çıkan sonuç, Elmalılı hadislerin tenkidi konusunda genel olarak hadis metnini ele almış, bazı hadislerin de senedinde olan rivayeleri tenkit ettiği. Elmalılı, Kur'anı Kerim'in zahirine karşı olan rivayetlerde o rivayeti sert bir dille eleştirmiştir. Aslında Elmalılı'nın Kehf suresinin sebebi nüzülü olan rivayette, rivayeti altı farklı yönden eleştirmiş olması onun hadis tenkidi metodunun da özeti şeklindedir. Bazı rivayetleri de kendi aklına arz etmiş, bazılarını da kesinliği ittifakla bilinen tarihi olaylara arz şeklinde olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun son tenkit metodu bilgisine güvendiği alimlerden nakil yoluyla yapmış olduğu tenkitlerdir. Araştırmalarımız sonucunda Elmalılı'nın bu konuda da haklı olduğunu görmüş bulunmaktayız.

Elmalılı'nın hadisleri tenkit metodunu naklettikten sonra tefsirde bulunan mevzu ve meşhur rivayetleri nasıl kitabına aldığı ve ne şekilde kullandığını, bunları nasıl değerlendirdiği kısmına değinmek istiyoruz.

B- HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE MEVZU VE HALK ARASINDA MEŞHUR OLAN RİVAYETLER

Elmalılı'nın uydurma ve zayıf hadislerle karşı olan tenkitlerini bir önceki başlıkta sistemli bir şekilde anlatmaya çalışmıştık. Bu konumuzda da Elmalılı'nın yüksek hacimli tefsirinde bin iki yüz kadar sayabildiğimiz hadisler içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla farkında olmadan tefsirine aldığı bazı hadislerin mevzu olduğunu, hadis diye meşhur olmuş sözleri de nasıl mevzu hadislerden ayırdığını kaynak kitaplardan yararlanmak suretiyle delillendirerek tespit etmeye çalışacağız.

Konumuza başlamadan önce Mevzu Hadis'e giriş olarak önce muhaddislerin tanımını Elmalılı'nın tanımı ile karşılaştırıp, hadis uydurmanın ve rivayet etmenin hükmü konusundaki bilgileri ve mevzu hadislerin neden uydurulduğu konusunda bilgi verdikten sonra tefsirdeki mevzu ve meşhur rivayetleri tetkike çalışacağız. Son olarak belirtmek isteriz ki, mevzu hadisleri belirtirken hakkında kesin mevzu denilmeyen rivayetleri buraya almadığımızı ve Önsöz'de de belirttiğimiz üzere bu konuyu yazarken mevzu hadisler konusunda Veli Atmaca'nın ve meşhur sözlerde de Sami Şahin'in konuyla alakalı makaleleri bizim için çok faydalı olmuştur.

Konuya başlamadan önce, Elmalılı'nın tefsirde kullanmış olduğu mevzu' rivayetlerin ahkâm konularında değil, daha çok Rububiyyet, tevhid, rahmet, fezail gibi konularda kullanılmış olduğunu görmekte olduğumuzu söylemek isteriz. Bu da bize Elmalılı'nın kullandığı rivayetlerin dinin sabitelerini, külli kaidelerini, Kur'an ve sahih sünnetin hüküm beyan ettiği konuları ihmal etmeyecek mahiyette rivayetler olduğunu göstermektedir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ Atmaca, Veli, *Elmalılı Tefsiri'nde Mevzû Sayılan Rivâyetler ve Mevzû Hadis Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, T.D.V. Yay., Ankara, 2015, s. 690.

1- Mevzu Hadis, Terim ve İstılâhî Manası, Mevzu Hadis Uydurmanın

Hükmü

Mevzû kelimesi sözlükte bir şeyi bir yere bırakmak, koymak, eklemek gibi manalara gelen وضع fiilinden ismi mefuldür.¹⁷⁹

Hadis ıstılahı olarak manası uydurulmuş, icâd edilmiş yalan sözleri Peygamber'e nispet etmek demektir.¹⁸⁰ Yani Hazreti Peygamber'e ait olmayan söz ve fiillerin ona nispet edilerek nakledilmiş haberler demektir.¹⁸¹

İbni Salah Şehrezûrî, (643/1245) mevzu hadisi, sonradan icâd edilmiş, yapılmış bir şey olarak tarif ettikten sonra, mevzu hadisi zayıf hadislerin en şerlisi olarak belirtmiş, onun mevzu olduğunu bilen kişinin rivayet etmesini sadece mevzu olduğunu belirtmek için rivayet edebileceğini, aksinin ise haram olduğunu söylemiştir.¹⁸²

İbni Salah Şehrezûrî'nin mevzu hadisi rivayet etmenin onun mevzu olduğunu belirtmenin dışında ne şekilde olursa olsun haram olduğunu belirttiğine sözü yukarıda paylaşmıştık. Dolayısıyla Peygamber Efendimiz'in buyurmadığı bir sözü ona isnad etmek ya da kısaca söylemek gerekirse hadis uydurmak, “Her kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın.”¹⁸³ hadisi şerifi mucebince haramdır. Aynı şekilde bir hadisin yalan olduğunu bile bile onu rivayet etmek de aynı derecede günah sayılır.¹⁸⁴

Sahabe, Mevzu Hadis rivayeti konusunda oldukça titiz davranmıştır. Mesela Meymun b. Mihran, Malik b. Ziyad, Humeyd b. Rebi', Huseyn b. İshak el- İsbahanî

¹⁷⁹ Prof. Dr. Emrullah İşler-Yrd. Doç.Dr. İbrahim Özay, *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük*, Fevri Yayınları, Ankara, 2012. s. 717

¹⁸⁰ İbni Hacer, *Nühbetu'l-Fiker*, s. 89.

¹⁸¹ Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, M.Ü. İ.F.A.V. Yay., İstanbul. 2016, s. 209

¹⁸² İbni Salah Şehrezûrî, Ebu Amr Takiyyüddin Osman b. Salâhiddin Abdirrahman b. Musa, *Ma'rifetu Envâ'i 'Ulûmi'l-Hadis-Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, (643/1245) Thk. Nureddin İtr, Dâru'l Fikr Muâsır, Beyrut, Lübnan, 1986, s. 98.

¹⁸³ Buhârî, Cenâiz, 33.

¹⁸⁴ Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, A.Ü. Yay., Ankara, 1985, s. 225

tarkiyle İbni Abbas'tan (68) gelen bir rivayette İbni Abbas “ Bu Hadis İlmi bir dindir, öyleyse dini kimden aldığınıza dikkat edin.”¹⁸⁵ diyerek insanları bu konuda uyarmıştır. Aynı şekilde Vekı' b. Süveyd, Asram b. Huşb, Ukayl b. Yahya, Huseyn b. İshak el-İsbahani tarikiyle Ebu Hureyre de “*Bu hadis ilmi muhakkak ki bir dindir, öyleyse dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.*”¹⁸⁶ buyurmuştur.

Her ne kadar Sahabe bu tarz uyarılarda bulunmuş olsa da Sahabe asrının sonuna Tabiîn neslinin başına doğru uydurma rivayetler çoğalmaya başlamıştır. İbnu'l-Cevzî, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra hadis uydurmacılığının başladığını söylemiştir.¹⁸⁷

İnsanlar çeşitli sebeplerle hadisler uydurmuşlardır. Hadis alimleri yanında genel kabul görmüş hadis uydurma çeşitleri vardır. Mehmed Said Hatiboğlu, Hz. Osman'ın şehid edilmesini *Hadisin İstismar Vesilesi Kılınışına Temel Teşkil Eden Hadiseler* başlığında okuyucuya sunmuş hatta daha da ileriye giderek İslâm milletleri arasındaki her çeşit ayrılıkların bu elîm hadiseye dayandığını söylemiştir.¹⁸⁸

Talat Koçyiğit hadis uydurma sebeplerini “*Başta İslâm dinine kast edenler olmak üzere, mensup oldukları siyasî fırka ve grupları, fikhi mezheplerini, kabilelerini, cinsiyetlerini, dillerini, peşinden gittikleri imam veya hükümdarları övmek, halife ve emirlerin yanında yüksek mertebeler kazanmak, cami ve mescitlerde vaaz ettikleri cemaatin teveccühüne nail olmak, halkın dini emir ve nehiylere karşı rağbetini artırmak maksadıyla din düşmanlarının, yalancıların ve cahillerin uydurdukları, sonra da bu uydurulan şeylere, derecelerini yükseltmek için tanınmış hadis ravilerinden düzdükleri isnadlar ekleyerek hadismiş gibi Hz. Peygamber'e iftira ile isnad ettikleri söze mevzu (uydurma) hadis adı verilmiştir.*” şeklinde özetlemiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ İbn Hibban, Ebu Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'âfa ve'l-Metrûkîn*, Thk. Mahmud İbrahim Zayed, I-III, Dâru'l-Va'i, Halep, Suriye, 1976, I, .21.

¹⁸⁶ İbn Hibban, *Mecruhin*, I, 22.

¹⁸⁷ İbnu'l-Cevzî, *Mevuzât*, I, 31.

¹⁸⁸ Hatiboğlu, M. Said, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Doktora Tezi, Otto Yayınları, 2016, s. 56.

¹⁸⁹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, T.D.V. Yay., Ankara. 1997. s. 103

2- Elmalılı'nın Mevzu Hadis Tanımı ve Karşısındaki Tavrı

Elmalılı, hadis uydurmanın karşısında çok sert durmuş hadis uydurma işini “rivayetin belası” olarak nitelemiştir. Elmalılı, mevzu hadisin tarifini, “Gerek doğrudan doğruya metni uydurmak olsun ve gerekse metni değiştirmek olsun, gerekse kuvvetliyi zayıfa, zayıfı kuvvetliye isnad suretiyle senedde olsun hepsi yalandır.” diyerek tarif etmiştir.¹⁹⁰

“Her halde en doğrusunu yazmaya gayret ettim.” diyen Elmalılı'nın tefsirinde bazı hadis olarak meşhur olmuş ancak gerçekte hadis olmayan sözlere yer verdiğini görmekteyiz. Bu mevzu hadislere geçmeden önce belirtmeliyiz ki, bir önceki bölümde de geçtiği üzere Elmalılı bazı uydurma rivayetleri de tenkit etmiştir.

a- Elmalılı'nın Tefsirde Kullanmış Olduğu Mevzu' Hadisler.

1. أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم.

Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz.

Elmalılı, فيما رحمة من الله لنت لهم, “O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın.”¹⁹¹ ayetinin tefsirinde “كونوا ربانيين، ولتكن منكم أمة يدعون إلى الخير، كنتم خير أمة” emirleri medlülünce bi'seti Muhammediyye umum insanlar için muktedabih, nümunei imtisal olacak bir ümmet teşkilini istihdaf ettiğinden Eshabı Muhammedînin en yüksek bir terbiyei siyasiyye iktisab etmesi matlubi ilahi idi, böyle bir terbiye ise فيما رحمة من الله medlülünce mahzı rahmeti ilahiyye olan fahrı risaletin mektebi mülaveresinde alınabilirdi. Ribbiyyuni muhammedi rabbani olarak yetişecekler, bilahere de أصحابي كالنجوم بأنهم اقتديتم اهتديتم hadisi nebevisi müddeasınca biemrillah nice ribbiyun ve rabbaniyun yetiştireceklerdi.” demiştir.¹⁹²

Bu rivayet farklı lafız ve isnadla Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye* isimli kitabında şöyle bulunmaktadır.

¹⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6132.

¹⁹¹ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1214.

حدثنا أحمد بن عمر قال: حدثنا عبد بن أحمد، ثنا علي بن عمر، ثنا القاضي أحمد بن كامل، ثنا عبد الله بن روح، ثنا سلام بن سليمان، ثنا الحارث بن غصين، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم.¹⁹³

Ebu Amr, Haris b. Useyn için “meçhul bir ravidir bunun için bu isnad ile delil getirilmez.” demiştir.

Bu rivayet farklı lafız ve isnadla Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye* adlı kitabında şöyle rivayet etmiştir.

أخبرنا القاضي أبو بكر الحبري أيضا ثنا محمد بن يعقوب الاصم ثنا بكر بن سهل الدميطي ثنا عمرو بن هاشم البيروتي ثنا سليمان بن أبي كريمة عن جويبر عن الضحاك عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم مهما أوتيتم من كتاب الله فالعمل به لا عذر لأحدكم في تركه، فإن لم يكن في كتاب الله فسنة مني ماضية، فإن لم تكن سنة مني ماضية فما قال أصحابي، إن أصحابي بمنزلة النجوم في السماء، فأياها أخذتم به اهتديتم، واختلاف أصحابي لكم رحمة.¹⁹⁴

Senedde bulunan Zahhak b. Muzahim el-Hilali (H.102) için bazı alimler İbn Abbas'a ulaşmadı demiştir. Yahya b. Said onun için zayıftır demiştir. Şu'be, Muşaş'tan yaptığı rivayette “Zahhak'e İbn Abbas'a ulaştın mı ?” diye sordum. O da ‘Hayır’ diye cevap verdi.” demiştir.¹⁹⁵ Sened'de bulunan bir diğer ravi Cüveybîr b. Said el-Ezdî için Nesâî, Ali b. Hüseyin b. Cüneyd ve Dârekutnî (385/995) “Metruk” demiştir. Nesâî başka bir konu hakkında da onun için “Sika değildir.” demiştir.¹⁹⁶ İbni Hacer (852/1449) “Abd b. Humeyd (249/863) *Müsned* isimli kitabında Hamza en-Nasîbî, Nafî, İbn Ömer tarîkıyle rivayet etmiştir.¹⁹⁷ Hamza en-Nasîbî cidden zayıftır,

¹⁹³ Nemerî, Muhammed b. Abdülberr, *Cami'u Beyanu'l-İlm ve Fazlihi*, Thk. Ebu Eşbal ez-Zuheyri, I,II, Dâru İbnu'l-Cevzî, 1994, Dammam, Suudi Arabistan, 1994. I, 925.

¹⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 48.

¹⁹⁵ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, Thk. Hasan Abdülmennan, I-III, Beytü'l-Efkaru'd-Devliyye, 2009, Suudi Arabistan. 2009, s. 2044.

¹⁹⁶ Mizzî, Cemalüddin Ebü'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Thk. Beşşâr Avvâd Maruf, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, Lübnan, 1983, V, 170.

¹⁹⁷ Abd b. Humeyd, Ebu Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd. Humeyd*, Thk. Subhi el-Bedrî-Mahmut Muhammed Halil, Mektebetü's-Sünne, Kahire, Mısır, 1988, s. 250.

Dârekutnî ise Garaib isimli kitabında Mâlik'ten Cemil b. Zeyd, Malik, Ca'fer b. Muhammed, Babasından, Cabir tarikiyle rivayet etmiş ve Cemil 'Bilinmiyor.'" demiştir. İbn Salah devamında "Bezzar; Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî, Babasından, Said b. Müseyyeb, Amr tarikiyle rivayet etmiş ve Bezzar'ın Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî için yalancı dediğini söylemiştir.¹⁹⁸

Ahmed b. Hanbel (241/855) bu rivayet için "Bu hadis sahih değildir." derken, Nasruddin el-Elbani "uydurma" demiştir.¹⁹⁹

تخلقوا بأخلاق الله-2

"Allah'ın ahlakı ile ahlaklanın."

Elmalılı İyâk نعبد وإياك نستعين "(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız."²⁰⁰ ayetinin tefsirini yaparken "Allah ile kullar beyninde şeraiti mütekabile ile muavaza şeklinde bir mukavele akdi ne büyük bir hulkı rahmanî olduğunu iyi düşünmek ıktiza eder. Bizi ademden vücade getirip biraz terbiye ettikten sonra yine mahzı rahmetile bize dünyada muvakkaten ihsan buyurduğu atayasını bizim milki hakîkımız imiş gibi ebedileştirmek ve ebediyen tenmiye etmek için müvacehesinde adeta muadil bir paye ve bir haysiyet veriyor. Rububiyeti hasebiyle bize kendi hukukunu vazife olarak sadece emr-ü teklif ediverecek yerde zatında hiçbir hukuku olmıyan bizlere dahi milk ve hukuk tanıyarak ikisini mübadele ediyor ve bizim hukukumuzu da uhdei rahmetine alıyor. İbadet ve ubudiyet onun hukuku ve bizim vezaifimiz. Bilmukabele dünyada talep ve meunet, Ahirette sevap ve ikap bizim hukukumuz, onun mahza kendi icabiyle vecaibi rahmet-ü hikmeti oluyor. Ve hatta hukuki ibade hukukullahtan ziyade inayet ve ihtimam ediliyor. Rahmet ubudiyete mütekaddim, lâkin ubudiyette istianeye mütekaddim, demek ki vazife talebi hakka mütekaddim ve halbuki rahmeti hak ile teşekkülü hak daha mukaddemdir ve bu suretle vazife ve hak arasında tam bir tezayüf vardır. Şüphe yok ki böyle bir muamele

¹⁹⁸ İbni Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Telhîsu'l-Habîr*, Thk. Hasan b. Abbas b. Kutub, Müessesetü Kurtuba, I-IV, Kahire, Mısır, 1995.

¹⁹⁹ Elbanî, Muhammed Nasruddin, *Silsiletü Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdûa*, I-XIV, Mektebu'l-Mearif, Riyad, Suudi Arabistan, 2008, I, 145.

²⁰⁰ Fatiha, 1/5.

Aleyhisselâtu vesselâm Efendimizin *الله تخلقوا بأخلاق* Allah'ın ahlâkile ahlâklanımız” hadîsi şerifinde işaret buyurduğu ahlâkı ilâhiyenin en şayanı hayret tecellilerinden biridir.” demiştir.²⁰¹

Aramalarımız sonucunda bu rivayeti İbn Kayyım el-Cevziyye'nin “*Medarici Salikin Beyne İyyake Na'budu ve İyyake Neste'in*” adlı eserinde “*batıl*” olarak nakledilen rivayet olarak bulduk.²⁰² Râzî (606/1210) tefsirinde altı farklı yerde geçmesine rağmen senedi yoktur.²⁰³ Suyûtî'nin kitabında “*تخلقوا بأخلاق الله*” denildiği gibi ibaresi de bulunmaktadır. Lakin hadis olduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır.²⁰⁴ Âlusî ise kudsî hadis olarak almışsa da onun tefsirinde de herhangi bir senede vakıf olamadık.²⁰⁵ Elbanî ise rivayetin aslı yoktur demiştir.²⁰⁶

أول ما خلق الله نوري -3

“Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur.”

Elmalılı, *وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والأرض لآيات لقوم يعقلون*, “Rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok deliller vardır.”²⁰⁷ ayetini tefsir ederken AKIL kelimesine başlık açmış ve altında “Bütün ulûm-u fûnunun ve her türlü mazhariyeti beşeriyenin medarı olan illiyet kanununu hüsnî idrak ve tatbik sayesinde akıl, bu âyetlerden bu tariklerle vücud ve vahdaniyeti ilâhiyeyi ve rahmeti şamilesini bizzarure anlar, keşfeder. Bu

201 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 110.

202 Cevziyye, İbn Kayyım Muhammed b. Bekr, *Medarici Salikin Beyne İyyake Na'budu ve İyyake Neste'in* Thk. Abdülaziz b. Nasır I-III, Celil, Dâru Tayyibe, Riyad, Suudi Arabistan, 2002, III, 179.

203 Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1981, I, 7; VII, 58; IX, 408, XI, 230; XVI, 78; XXIII, 343.

204 Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Te'yidu'l Hakikati'l İlliye*. Thk. Asım İbrahim el-Keyyali, Dâru'l Kütübu'l İlmîyye, Beyrut, Lübnan. 1971, s. 27.

205 Âlusî, *Ruhu'l-Meânî*, XV, 395.

206 Elbanî, *Silsile*, VI, 346.

207 Bakara, 2/164.

tariflerden birinde veya hepsinde yürüyen aklın da başlıca iki nevi' seyri vardır. Birincisi ağır, tedricî ve zemanî olan teemmülî seyridir ki buna fikir tesmiye olunur. Diğeri de bir lâhzada, bir hamlede matlûbe vasıl oluvorecek derecede seri olan anî seyridir ki buna da hads tesmiye edilir. Bu hads de iki kısımdır:

Birisi her birinde mevzuuna göre uzun müddet vakı olan tahsîl, tecrîbe ve mümâreseden mütehasıl melekei itiyaddır ki kesbîdir. Nazarî, amelî tahsîl ve terbiyei ilmiye bu gayeye irmek içindir. Buna akli mesmu dahi denilir. Diğeri doğrudan doğru fitrette merkez ve sırf vehbi ilâhî olan melekedir ki buna da kuvvei kudsiye veya akli matbu veya garizî tesmiye olunur. Bunda esas itibariyle sa'y-ü kesbin hiç hükmü yoktur. Ve herkesin bu nevi hads-ü akıldan az çok bir nasibi vardır. Bu olmayınca o bir akli mesmuun hiç hükmü olmaz. Bunun kabili tahdid olmıyan bir çok meratibi vardır ki bir zekâyî basitten ukuli Enbiya' mertebelerine kadar gider. En yüksek mertebesine akli evvel denilir ki mebde'den gayeyi, gayeden mebdei, evvelden âhır, âhırdan evveli kemali yakîn ile gören bu akli evvel kelâmi ilâhî ve nuri Muhammedîdir. Netekim hadîsi şerifte “ أول ما خلق الله العقل، أول ما خلق أول ما خلق الله القلم” buyurulmuştur.²⁰⁸

أول ما خلق الله نور نبيك يا جابر rivayeti أول ما خلق الله نوري şeklinde Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* isimli tefsirinde de geçiyor.²⁰⁹ Aclûnî (1162/1479) ise kitabında Abdurrezzak es-San'ânî'nin (H.211) Musannefinde geçiyor dese de o kitapta rivayeti bulamadık. Fakat Keşfu'l-Hafâ'da şu şekilde nakledilmiştir.

رواه عبد الرزاق بسنده عن جابر بن عبد الله بلفظ قال قلت: يا رسول الله، بأبي أنت وأمي، أخبرني عن أول شيء خلقه الله قبل الأشياء. قال: يا جابر، إن الله تعالى خلق قبل الأشياء نور نبيك من نوره.....²¹⁰

²⁰⁸ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 568.

²⁰⁹ Âlûsî, Ebû'l Fadl Mahmûd, *Rûhu'l Meânî fi Tefsîr'l-Kurâni'l-Azîm ve's-Sebî'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts., I, 51.

²¹⁰ Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbas Amme'stehera Mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Thk. Yusuf b. Mahmud el-Hâc Ahmed, I-II, Mektebet'u İlm'u-l Hadis, 2008, byy., I, 303.

Suyûtî, “Bu rivayetin isnadı yoktur, ona itimad edilmez.” demiştir.²¹¹ Gumârî (M.1960) ise “Mevzûdur, sözleri kırıktır, manası münkerdir.” demiştir.²¹² Sağani (630/1252) *أول ما خلق الله العقل* (630/1252) demiş Aclûnî de kitabında bunu nakletmiştir.²¹⁴

الحديث في المسجد يأكل الحسنات كما تأكل البهيمة الحشيش 4-

“Mescidde lakırdı hasenâti yer, hayvanın otu yediği gibi.”²¹⁵

İmam Gazzâlî (505/1111) *İhyâ*'da bu rivayeti “Eserde ya da Haberde rivayet edilmiştir ki *الحديث في المسجد يأكل الحسنات كما تأكل البهيمة الحشيش*” diyerek rivayet etmiştir.²¹⁶ Fetteî (986/1578)²¹⁷ ve Ali el-Kârî, kitaplarında bu rivayeti nakletmiş ve “bulunamamıştır.” demişlerdir.²¹⁸ Şevkânî (1250/1834) *Fevâid* kitabında bu rivayeti nakletmiş ve Fîrûzâbâdî'nin rivayeti bulamadığını söylemiştir.²¹⁹ Aclûnî ise “Lisanlarda meşhur olan bir sözdür.” demiştir.²²⁰

²¹¹ Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Hâvî li'l-Fetâva*, I-II, tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahman, I-II, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2000, I, 313.

²¹² Gumârî, Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddık, *el-Mugîr ale'l ehâdisi'l-mevzû'a fi'l Câmi'is-Sağîr*, Dârû'r-Raîd el-Arabiyye, Beyrut, Lübnan. 1982. s. 7.

²¹³ Sâgânî, Ebu'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen, *el-Mevzûât*, Thk. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Şam, Suriye, 1984, s. 35.

²¹⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 307.

²¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2480.

²¹⁶ Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed, *İhyâ'u Ulûmi'd-Din*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, Lübnan. 2005, 180.

²¹⁷ Fetteî, Muhammed b. Tahir b. Ali, *Tezkiretü'l-Mevzûât*, Matbaatu el-Münîre, 2010, Kahire, Mısır. s. 36.

²¹⁸ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nüreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisî'l-mevzû*, Thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Mekteb el-Matbuat el-İslamiyye, Halep, Suriye, 1969.

²¹⁹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâid'l-Mecmuâ fi'l Ehâdis'l-Mevzûâ*, Thk. Abdurrahman b. Yahya, Dârû'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1995. s. 33.

²²⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 345.

: رحم الله أخي يوسف، لو لم يقل اجعلني على خزائن الأرض لاستعمله من ساعته، ولكنه أخر ذلك -5 سنة

“Allah, rahmet eylesin kardeşim Yusuf اجعلني على خزائن الأرض demeseydi o saat iş başına geçirilecekti ve lâkin bu onu bir sene te'hir etti.”

Elmalılı Yusuf Suresi'nde geçen اجعلني على خزائن الأرض “Beni ülkenin hazinelerine tayin et.”²²¹ ayetinden sonra gelen وكذلك مكننا ليوسف في الأرض يتبوا منها حيث “Ve böylece Yusuf'a orada dilediği gibi hareket edebilmesi için yetki verdik.”²²² ayetinin tefsirinde “Maamafih âyette Melikin sureti kabulü meskûtün anı bırakıldığı gibi, talebin derhal infaz olunverdiği de anlaşılıyor. Resuli ekrem sallallahü aleyhi vesellemden menkuldür ki ‘Allah, rahmet eylesin kardeşim Yusuf اجعلني على خزائن الأرض demeseydi o saat iş başına geçirilecekti ve lâkin bu onu bir sene te'hir etti.’ buyurmuştur.”²²³ demiştir.

و عن النبي صلى الله عليه وسلم: رحم الله “ Zemahşerî'nin Keşşaf adlı tefsirinde rivayet “şeklinde “أخي يوسف، لو لم يقل اجعلني على خزائن الأرض لاستعمله من ساعته، ولكنه أخر ذلك سنة rivayet edilmiştir.”²²⁴

Zemahşerî'nin kitabında da bu rivayet aynı Elmalılı'da olduğu gibi Yusuf Suresi'nin 56. ayeti olan وكذلك مكننا ليوسف في الأرض يتبوا منها حيث نصيب برحمتنا من نشاء و لا نضيع أجر المحسنين ayetini tefsir ederken kullanılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Elmalılı bu rivayeti bazı zamanlarda yaptığı gibi kaynaklarından alırken hadisin sıhhatine bakmadan nakletmiştir.

Bu rivayeti Zeylâî (762/1360) Keşşaf tefsirinde geçen hadisleri tahric ettiği kitabında رواه الثعلبي: أخبرنا الحسين بن محمد بن فنجويه، ثنا مخلد بن جعفر الباقرجي، ثنا الحسن بن علويه، ثنا إسماعيل بن عيسى، ثنا إسحاق بن بشر، عن جويبر، عن الضحاک، عن ابن عباس، قال: قال رسول

²²¹ Yusuf, 12/55.

²²² Yusuf, 12/56.

²²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2879.

²²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 482.

”الله صلى الله عليه وسلم“ şeklinde tahricini yapmıştır.²²⁵ İbni Hacer ise, bu isnadın “sâkıt” olduğunu söyler.²²⁶ Son olarak da Albâni bu rivayetin mevzû olduğunu belirtir.²²⁷

خلق الله من وراء هذه الأرض بحرا محيطا، ثم خلق من وراء ذلك جبلا يقال له ق-6

“Allah Tealâ bu Arz’ın arkasından onu muhît bir deniz, onun arkasından bir cebel yaratmıştır, ona Kâf denilir.”

Elmalılı “Kaf” kelimesinin tefsirini yaparken çeşitli rivayetleri nakletmiştir. Bu konuda temkinli olarak İbni Abbas’tan bir haber rivayet etmiştir

“Gerçi bu hususta Peygambere kadar ref’edilen bir hadîs yoktur. Fakat bir kısım ulemânın kanâatlerini gösteren şayi’ bir telâkkî vardır. Taberî’nin ve İbni Münzirin rivâyetlerine göre İbni Abbas şöyle demiştir. “Allah Tealâ bu Arz’ın arkasından onu muhît bir deniz, onun arkasından bir cebel yaratmıştır, ona Kâf denilir. Semâi Dünya onun üzerine sarkmaktadır. ilh... Demek ki, Kaf Arzı kaplamış olan bahri muhîti Muhîttir.”²²⁸

Araştırmalarımızda bu rivayeti hadis kitaplarında bulamadık. Fakat Âlûsî’nin *Rûhu’l-Meânî* adlı kitabı ile İbn kesîr’in *Tefsîru’l-Kur’anu’l-Azîm* isimli tefsirinde şöyle bulabildik.

“حدثنا أبي قال: حدثت عن محمد بن إسماعيل المخزومي: حدثنا ليث بن أبي سليم، عن مجاهد عن ابن عباس قال: خلق الله من وراء هذه الأرض بحرا محيطا، ثم خلق من وراء ذلك جبلا يقال له ق السماء الدنيا مرفوفة عليه. ثم خلق الله من وراء ذلك الجبل أرضا مثل تلك الأرض سبع مرات، ثم خلق من وراء ذلك بحرا محيطا بها، ثم خلق من وراء ذلك جبلا يقال له ق السما الثانية مرفوفة عليه، حتى عد سبع أرضين، وسبعة أبحر، وسبعة أجبل، وسبع سموات.”²²⁹

²²⁵ Zeylâî, Abdullah b. Yusuf, *Tahrîcu’l-Ehâdis fî Tefsîri’l-Keşşâf*, Thk: Abdullah b. Abdurrahman es-Sâd, I-IV, Vizâret Evkâf es-Suudiyye, Riyad, Suudi Arabistan, 2003, II, 172.

²²⁶ İbni Hacer el-Askalânî, Ali b. Muhammed, *el-Kâfi eş-Şafî fî Tâhrîci Ehâdîsi’l-Keşşâf*, Dârû Âlim el-Mârifê, Beyrut, Lübnan, 1947, s. 90.

²²⁷ Elbânî, *Silsile*, I, 499.

²²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4495.

²²⁹ İbn Kesîr, İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’anu’l-Azîm*, Thk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, I-VIII, Riyad, Suudi Arabistan, 1997, VII, 394.

Rivayet aynı şekilde Âlûsî'nin *Ruhu'l-Meânî* isimli tefsirinde de naklolunmuştur.²³⁰ Buradan anlaşılması mümkün olan Elmalılı bu rivayeti İbn Kesîr ve Âlûsî'nin kitaplarından almış olma ihtimalinin yüksek olmasıdır.

Karâfî (684/1285) Kâf dağının varlığını, dolayısıyla bu rivayeti de “Eğer böyle bir dağ olmuş olsaydı insanlar onu mutlaka görürlerdi ve şimdiye kadar onu bulurlardı fakat böyle bir dağı kimse görmedi.”²³¹ diyerek Kâf dağı hakkında söylenen rivayeti reddetmektedir. Âlûsî de bu sözleri kitabında nakletmiştir.²³²

Elmalılı ise bu konuda Peygamberimiz'e istinad ettirilen bir haber olmadığından hadis olarak değil, geçmiş zamanlarda dillerde şayi' olmuş bir söz olarak kabul etmekte bir mahzur görmemiştir.²³³

Son olarak İbn kesîr bu rivayet için “Sanki bu –Allah en iyisini bilendir- bazı insanların İsrâîlî olan insanlardan almış olduğu isrâiliyyatlardandır. Onlardan rivayet alma konusunda ise ne yalanlanırlar ne doğrulanırlar.” demiş ve onları yermiştir.²³⁴

وزن حبر العلماء بدم الشهداء فرجع عليه -7

“Ulemanın mürekkebi ile şehitlerin kanları tartıldı da, ulemanın mürekkebi şehitlerin kanından ağır geldi.”

Elmalılı, *“Size kalkın denilince kalkın ki, Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin.”*²³⁵ ayeti için ilmin fazileti ile ulemanın derecesinin yüksek olduğunu gösteren açık delillerdendir demiş ve birçok hadis nakletmiştir. Onlardan birisi de yukarıdaki rivayettir.²³⁶

Rivayet İbnu'l-Cevzî'nin *el-İlel ve 'l-Mütenahiyye* isimli kitabında iki farklı tarîk ile şu şekillerde gelmektedir.

²³⁰ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XXVI, 171.

²³¹ Karâfî, Ahmed b. İdris, *el-Yevâkîf fî İlmi'l-Mevâkîf*, Thk: Habib b. Tâhîr, Dâr en-Nûr, Amman, Ürdün. ts., s. 83.

²³² Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XXVI, 171.

²³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4496.

²³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'anü'l-Azîm*, VII, 394.

²³⁵ Mücâdele, 58/11.

²³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4796.

أنا عبد الرحمن بن محمد قال أنا أحمد بن علي بن ثابت قال أخبرني الحسن بن أبي طالب قال أنا أبو بكر محمد بن جعفر بن العباس قال حدثنا محمد بن الحسن العسكري قال حدثنا العباس بن يزيد البحراني قال حدثنا إسماعيل بن عليّة قال حدثنا أيوب عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم: وزن حبر العلماء بدم الشهداء فرجح عليهم.²³⁷

أنا ابن ناصر قال حدثنا نصر بن أحمد قال حدثنا أبو الحسن بطن رزقويه قال حدثنا عثمان بن أحمد الدقاق قال حدثنا محمد بن أحمد ابن المهدي قال حدثنا أبو عبد الرحمن الزارع قال حدثنا محمد بن يزيد الواسطي عن عبد الرحمن بن زياد بن أنعم الأفرقي عن عبد الله بن يزيد الحبلي عن عبد الله بن عمرو بن العاص قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو وزن مداد العلماء على دم الشهداء لرجح مداد العلماء على دم الشهداء.²³⁸

Rivayeti Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu'l-Bağdâd* isimli kitabında da aynı lafızlarla rivayet etmektedir. Bağdâdî senedde bulunan Muhammed b. Hasen'den bir rivayet daha verir ve "Bu iki rivayette geçen Muhammed b. Hasen dışındaki herkes sikadır, fakat Muhammed b. Hasen kendi kendisine hadis uydurur." demektedir.²³⁹

Ahmed b. Hanbel (241/855) ikinci rivayette geçen Muhammed b. Yezid el-Vasîfî için "Abdurrahman b. Ziyad'dan hiçbir şey rivayet etmedi demiştir." Bunun yanı sıra iki rivayet için de İbnu'l-Cevzî "Sahih değildir." demiştir.²⁴⁰

لا يقبل الله من مسمع ولا مرأى ولا منان -8

"Allah ne işittiren süm'acidan, ne gösteriş yapan mürâiden, ne de minnetciden bir şey kabul etmez."

إن تبدوا الصدقات فنعمما هي وإن تخفوها وتؤتوها الفقراء فهو خير لكم ويكفر عنكم من Elmalılı, *Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âla! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin*

²³⁷ İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, Thk: Halil Elmîs, I-II, Dâru'l Kütübu'l İlmiyye, 1983, Beyrut, Lübnan. 1983, I, 80.

²³⁸ İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 80.

²³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdad*. I-XXI, Thk. Beşşar Âvvâd Mârûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 2002, II, 598.

²⁴⁰ İbnu'l-Cevzî, *İlel*, I, 81.

günahlarınızı örter. Allah, yapmakta olduklarınızı bilir.”²⁴¹ ayetinin tefsirinde sadakanın gizli olarak verilmesi hakkında bazı müfessirlerini görüşlerini neticelendirmiştir. Müfessirlerin sadakada gizli vermenin daha faziletli olma konusunda en başta ihfanın riyadan uzak olduğunu ve Peygamberimiz (s.a.v.)’in لا يقبل لا يقبل الله من مسمع ولا مرء ولا منان “Allah ne işittiren süm’acidan, ne gösteriş yapan mürâiden, ne de minnetciden bir şey kabul etmez.” buyurduğunu açıklamıştır. Sadakasını söyleyenin riya peşinde koştuğunu ama gizli olarak yapmasından dolayı bundan uzak olacağını belirtmiştir.²⁴²

Rivayet Gazzâlî’nin *İhya’u Ulumi’d-Din* isimli eserinde senedsiz bir şekilde rivayet edilmiştir. Gazzâlî, وإن تخفوها وتوتوها الفقراء فهو خير لكم, da “İhfâ’nın faydası, rıyanın zararlarından emin olmaktır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) لا يقبل الله من مسمع ولا مرء ولا منان buyurmuştur.” diyerek bu rivayeti nakletmiştir.²⁴³ Aynı şekilde Nizâmuddîn Nîsâbûrî (730/1329) de وإن تخفوها وتوتوها ayetinden hemen sonra “Sadaka verirken yapılırken ihfa yapmak daha faziletlidir. Zekat verirken açıktan vermek faziletli olsa da sadaka nefse daha ağır geldiğinden dolayı sevabı daha fazladır ve bu da riyadan daha uzaktır.” demiş ve senedsiz bir şekilde Peygamberimiz (s.a.v.)’in لا يقبل الله من مسمع ولا مرء ولا منان dediğini nakletmiştir.²⁴⁴ Fakat İhya’nın içinde geçen hadislerin tahrinin yapıldığı Tahrîcu Ehâdisi İhya’u Ulumui’d-Din isimli eserde Sübkî, (756/1355) bu hadisin isnadını bulamadım demiştir.²⁴⁵ Irâkî (806/1404) de “Bu rivayete ulaşamadım.” demiştir.²⁴⁶

Görüldüğü gibi Elmalılı bu rivayeti Gazzâlî’nin ve Nizâmuddîn Nîsâbûrî’nin kitaplarında geçtiği gibi aynen almıştır.

²⁴¹ Bakara, 2/271.

²⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 934.

²⁴³ Gazzâlî, *İhya*, I, 215.

²⁴⁴ Nîsâbûrî, Nizâmuddîn Hasan b. Muhammed, *Garâibu’l-Kur’ân ve Regâibu’l-Furkan*, Thk.

Zakeriya Umeyrat, Dâru’l Kütübu’l-İlmiyye, 1995, I-VI, Beyrut, Lübnan, II, 50.

²⁴⁵ Irâkî – Sübkî – Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdis İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, I-VII, Thc. Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, Riyad, Suudi Arabistan, 1987, II, 577.

²⁴⁶ Irâkî, Ebû’l Fazl Zeynüddîn, *Muğni An Hamli’l-Esfâr*, Dâru İbni Hazm, Beyrut, Lübnan, 2005, s. 255.

إنما المؤمن حلو يحب الحلاوة -9

“*Mü'min tatlıdır, halaveti tatlılığı sever.*”

Elmalılı, *Allah'ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıklardan yeyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.*²⁴⁷ ayetinin tefsirinde “Yine rivayet olunuyor ki, Resulullah tavuk ve palûze (Günümüzde Nişasta ve Şekerle yapılan bir çeşit tatlı) verdi, tatlı ve bal hoşuna giderdi ve buyurdu ki *إن المؤمن حلو يحب الحلاوة = Mü'min tatlıdır, halaveti tatlılığı sever.*” demiştir.²⁴⁸

Rivayet Beyhakî'de ilk kısmı farklı bir şekilde şöyle rivayet olunmuştur.

أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، أخبرنا أبو جعفر محمد بن أحمد بن سعيد، حدثنا أبو يحيى زكريا بن الحارث البزار، حدثنا الحسن بن السراج الأزدي، حدثنا سهيل بن أبي سهل، حدثنا بقية، عن محمد بن زناد الألهاني، عن أبي أمامة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قلب المؤمن حلو يحب الحلاوة.²⁴⁹

Beyhaki hadisin metninin münker olduğunu ve senedinde de bir ravinin meçhul olduğunu da söylemiştir. İbnu'l-Cevzî ise kitabında bu rivayetin Peygamber'den geldiğine inanmanın sahih olmayacağını söylemektedir.²⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî de farklı bir senetle rivayeti nakletmiş ve bu iki senette bulunan herkes İbni Süheyl haricinden sikadır, o ise hadis uydurur demiştir.²⁵¹ Albânî de mevzu demiştir.²⁵²

ما تحت ظل السماء إله يعبد أعظم عند الله من هوى متبع -10

“*Allah azze ve celle indinde sema gölgesi altında Allah'tan başka tapılan ma'budlar içinde uyulan hevadan daha büyüğü yoktur.*”

²⁴⁷ Mâide, 5/88.

²⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1800.

²⁴⁹ Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, Thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Bombay, Hindistan, 2003, VIII, 88.

²⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, *Mevzuât*, III, 19.

²⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, III, 192.

²⁵² Elbani, *Silsile*, IX, 60.

Elmalılı, *Kötü duygularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Sen (Resulüm) ona koruyucu olabilir misin?*²⁵³ ayetinin tefsirinde Taberânî ve Hılye’de Ebu Nuaym’ın Peygamberimiz’den ما تحت ظل السماء من إله يعبد من دون الله تعالى أعظم عند الله عز وجل من هوى متبع “Allah azze ve celle indinde sema gölgesi altında Allah’tan başka tapılan ma’budlar içinde uyulan hevedan daha büyüğü yoktur.” buyurduğunu tahrir ettiklerini söylemiştir.²⁵⁴

Rivayeti Taberânî *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’de şöyle nakletmiştir.

حدثنا محمد بن عثمان بن سعيد أبو عمر الضرير الكوفي، ثنا أحد بن يونس، ثنا إسماعيل بن عياش، عن الحسن بن دينار، عن الخصيب بن جدر، عن رائد بن سعد، عن أبي أمامة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما تحت ظل السماء من إله يعبد من دون الله أعظم من عند الله من هوى متبع.²⁵⁵

Heysemî, (807/1405) Hasan b. Dînar “Metruktür.” demiştir.²⁵⁶ Şevkânî “Mevzudur.” demiştir.²⁵⁷ Cevzî *Mevzuât*’ında “Hasan b. Dînar ve Hasayb b. Cühdür’in ulema nakillerine göre yalancı olduğunu söylemiş ve bu rivayet Peygamber’den uydurulmuştur.” demiştir.²⁵⁸ Albânî “Mevzudur.”²⁵⁹ demiş ayrıca İbni Ebî Âsım (287/900)’ın *Kitabu’s-Sünne* adını verdiği kitabının içinde geçen hadisleri tahrir ettiği *Zılâlu’l-Cenne* isimli kitapta حدثنا ابن مصفى حدثنا بقرية حدثنا عيسى بن إبراهيم حدثني ابن دينار عن الخصيب عن راشد بن سعد عن أبي أمامة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما تحت ظل السماء إله يعبد من دون الله أعظم عند الله من هوى متبع diye naklolunmuştur. Albânî bunun için “İsnadı müselsel bir şekilde metruklerden oluşmaktadır. İsa b. İbrahim, Hasan b. Dinar, Husayb b. Cühdür bunların hepsi yalancı bir cemaattir.” demiştir.²⁶⁰

²⁵³ Furkan, 43.

²⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3590.

²⁵⁵ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, I-XXV, Thk. Hamdi Abdülmecit Es-Selefî, Dâr’u İhyâ-i’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut, Lübnan, 1984, VIII, 103.

²⁵⁶ Heysemî, Ebu’l-Hasen Nureddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman, *Mecma’u’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, I-X, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire, Mısır, 1994, I, 188.

²⁵⁷ Şevkânî, *Fevâidu’l-Mecmua*, I, 239.

²⁵⁸ İbnu’l-Cevzî, *Mevzuât*, III, 139.

²⁵⁹ Albânî, *Za’ifu’t-Terğib ve’t-Terhib*, Mektebetü’l-Maarif, I-II, Riyad, Suudi Arabistan, 2000, I, 10.

²⁶⁰ Albânî, *Zılâlu’l-Cenne fi Tahrîci’s-Sünne*, Mektebetü’l-İslâmî, I-II, Beyrut, Lübnan, 1980, I, 8.

من زار قبر والديه أو أحدهما يوم الجمعة فقرأ يس غفر له -11

“Anne-Babasının ya da onlardan birisinin kabrini Cuma günü ziyaret eden kişi Yasin suresini de okursa kabirdeki kişi affedilir”

Elmalılı, Yasîn Suresinin ölülerin kabri başında okunup okunmaması konusunda okunur ya da okunmaz diyen alimlerin rivayetlerini naklettikten sonra okunur diyenlerin görüşünü İbn Adî ve diğerlerinden gelen şu haber de bu söylediklerini teyid eder diyerek yukarıdaki rivayeti nakletmiştir.²⁶¹

Rivayet İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzuat*'ında şu şekilde naklolunmuştur:

أنبأنا أبو منصور بن خيرون أنبأنا إسماعيل بن مسعدة أنبأنا حمزة بن يوسف أنبأنا أبو أحمد بن عدي حدثنا محمد بن الضحاك بن عمرو بن أبي عاصم حدثنا يزيد بن خالد الأصبهاني حدثنا عمرو بن زياد حدثنا يحيى بن سليم الطائفي عن هشام عن أبيه عن عائشة عن أبي بكر الصديق قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من زار قبر والديه أو أحدهما يوم الجمعة فقرأ يس غفر له.²⁶²

İbnu'l-Cevzî bunu naklettikten sonra “Ebu Ahmed (İbn Adî) bu isnadın aslı yoktur. Batıldır. Amr b. Ziyad hadis uydurur ve batıl olanları anlatır. Dârekutnî ise onun için hadis uyudurur demiştir.” demektedir.²⁶³ Zehebî (748/1348) “Onda Amr b. Ziyad vardır o ise ‘Vaddâ’dır.” demiştir.²⁶⁴ Suyûtî de İbn Adî'nin yukarıda geçen sözlerini söylemiştir.²⁶⁵ Fettenî de kitabında rivayetin mevzu olduğunu belirtmiştir.²⁶⁶

من كثرت صلواته بالليل حسن وجهه بالنهار -12

²⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 4004.

²⁶² İbnu'l-Cevzî, *Mevzuât*, III, 239.

²⁶³ İbnu'l-Cevzî, *Mevzuât*, III, 239.

²⁶⁴ Zehebî, *Telhîs'u Kitabi'l-Mevzuât li İbni'l-Cevzî*, Thk: Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Suudi Arabistan, 1998, s. 345.

²⁶⁵ Suyûtî, *el-Lealî'l-Masnua*, II, 365.

²⁶⁶ Fettenî, *Tezkiretu'l-Mevzuât*, s. 986.

Elmalılı, *سجود* “Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.”²⁶⁷ ayetinin tefsirinde bir hadisi şerifte “كثرت صلاته بالليل حسن وجهه بالنهار” *Gece namazı çok olanın gündüz yüzü güzel olur.*” diye söylemektedir.²⁶⁸

Rivayet Sa’lebî (427/1035) tefsirinde²⁶⁹ Kuşeyri (465/1072) tefsirinde²⁷⁰ Zemahşerî tefsirinde²⁷¹ aynı ayetin tefsirinde Râzî tefsirinde ise rivayet edildiği gibi denilerek Abese Suresi 40-42. ayetlerin tefsirinde²⁷² senedsiz bir şekilde rivayet edilmektedir. Kurtubî’nin (671/1273) tefsirinde ise *و عن ابن ماجة قال: حدثنا إسماعيل بن محمد الطلحي قال حدثنا ثابت موسى أبو يزيد عن شريك عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من كثرت صلاته بالليل حسن وجهه بالنهار* şeklinde İbn Mâce’den senedli bir şekilde rivayet mevcuttur.²⁷³

Sehâvî (902/1497) “Aslı yoktur.” demiştir.²⁷⁴ Şevkânî, “Ukaylî, (322/934) ‘Batıldır, aslı yoktur, yalancılardan ve meçhul ravilerden boş değildir. Onun uydurma olmasının sebebi onu şeyhinden işitenin onu hadis zannetmesidir.’ demiştir” dediğini nakletmiş ve Sağânî’nin de “Mevzudur.” dediğini eklemiştir.²⁷⁵ Cevzî, Mevzuat’ta “Bu hadisin Peygambere nisbeti sahih değildir.” demektedir.²⁷⁶ Albânî de “Mevzudur.” demiştir.²⁷⁷

²⁶⁷ Fetih, 48/29.

²⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4441.

²⁶⁹ Sa’lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve l-Beyan an Tefsîri l-Kur’an*, Thk. Ebu Muhammed b. Aşur, I-X, Dâr’u İhyâ-i t-Türâsi l-Arabi, Beyrut, Lübnan, 2002, III, 150.

²⁷⁰ Kuşeyri, Ebu l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifu l-İşârât-Tefsîru l-Kuşeyri*, Thk. İbrahim Besyûnî, I-III, el-Hey’etu l-Mısriyye, Kahire, Mısır, 2000, III, 433.

²⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 706.

²⁷² Râzî, *Mefâtihu l-Ğayb*, XXXI, 62.

²⁷³ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li-Ahkâmi l-Kur’ân*, Thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim İtfiyyîş, Dâru l-Kütübü l-Mısriyye I-XX, Kahire, Mısır, 1964, XVI, 16.

²⁷⁴ Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Makasidu l-Hasene fi Beyâni Kesîr Mine l-Ehâdîsi l-Müştehiret Ale l-Elsine*, Thk. Muhammed Osman, Dâru l-Kitâbi l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1985, s. 666.

²⁷⁵ Şevkânî, *Fevâid*, I, 35.

²⁷⁶ İbnu l-Cevzî, *Mevzuât*, II, 110.

²⁷⁷ Albânî, *Silsile*, X, 169.

Bu rivayet son dönem hadis usulü kitaplarında Müdrec Hadis’e örnek olarak gösterilmektedir.²⁷⁸

إن الله لطف للملكين الحافظين حتى أجلسهما على الناخذين فجعل ريقه مداهما ولسنه قلمهما – 13

“İki Meleğin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeri, dili onların kalemleri, tükürüğün de mürekkepleri, sen ise malayanide akıp gidiyorsun ne Allah’tan utanıyorsun, ne onlardan”

Elmalılı, Kaf Suresinde *“İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”*²⁷⁹ ayetinin tefsirinde, Keşşaf tefsirinde²⁸⁰ *“Hazreti Peygamber’den şöyle mervîdir: ‘İki Meleğin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeri, dili onların kalemleri, tükürüğün de mürekkepleri, sen ise malayanide akıp gidiyorsun ne Allah’tan utanıyorsun, ne onlardan.’”* şeklinde bir rivayetin geçtiğini devamında ise Meleklerin ağızdan çıkan her şeyi yazdığının anlaşıldığını söyler.²⁸¹

Rivayeti Tabakâtu’l-Muhaddisîn’de bulabildik. Herhangi bir hadisi şerif kaynak kitabında bulamadık. Orada geçen rivayette sened ise حدثنا نعيم بن المورع بن توتة عن علي بن سالم، عن مكحول، عن معاذ بن جبل، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله لطف العنبري، عن علي بن سالم، عن مكحول، عن معاذ بن جبل، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله لطف العنبري، عن علي بن سالم، عن مكحول، عن معاذ بن جبل، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله لطف العنبري. *İki Meleğin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeri, dili onların kalemleri, tükürüğün de mürekkepleri, sen ise malayanide akıp gidiyorsun ne Allah’tan utanıyorsun, ne onlardan.*²⁸²

İbn Adî (365/976), Naim b. el-Müverra için الحديث يسرق demiş ve Nesâî’nin de *“sika değildir.”* dediğini nakletmiştir.²⁸³ Suyûtî, *“Ebu Nuaym ve Deylemî, Muaz b. Cebel’den tahrir etti.”* diyerek, iki farklı kitabında²⁸⁴ Muaz b. Cebel’den senedsiz

²⁷⁸ Hın, Mustafa Said-Lihâm, Bediu’s-Seyyid, el-Îzâh fi ‘Ulumi’l-Hadîs, Dâru’l-Beyrutî, Beyrut, Lübnan, 2018. s. 215

²⁷⁹ Kaf, 50/18.

²⁸⁰ Zemahşerî, Keşşaf, IV, 6.

²⁸¹ Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, VI, 4514.

²⁸² Esbahâni, Ebu Şeyh, Tabakâtu’l-Muhaddisîn bi Esbahâni ve’l-Varidîne Aleyha, Thk. Abdulgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, I-IV, Müessetü’r-Risâle, Beyrut, Lübnan, 1992, II, 140.

²⁸³ İbn Adî, Kâmil, VIII, 250.

²⁸⁴ Suyûtî, ed-Düreru’l-Müntesire, I-VIII, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Lübnan, VII, 593.

olarak nakletmiş,²⁸⁵ Albâni, “Bu rivayetin isnadı uydurmadır. Onun belası Nuaym b. el-Müvarra’’dır.”²⁸⁶ demiştir.

İbni Ebî Hâtim, “Babama (Muhammed b. İdris el-Münziri et-Temîmi er-Râzî İbni Ebî Hatîm (277/890)) sordum, ‘kavî değildir.’²⁸⁷ Ukaylî, “Adem b. Musa bana ‘Buhârî’den Nuaym b. Müravva’ el-Anberî için münkerdir.’ dediğini işittim demiştir.”²⁸⁸

انظروا كيف أورد هؤلاء السفهاء عنكم – 14

“*Bakin ben şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağım*”

Elmalılı, وإذا لقوا الذين آمنوا قالوا آمنا وإذا خلوا إلى شياطينهم قالوا إنا معكم إنما نحن مستهزؤون, “(Bazı Münafıklar) Mü’minlerle karşılaştıkları vakit, iman ettik derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz. Biz onlara (Mü’minlerle) sadece alay ediyoruz derler.”²⁸⁹ ayetinin tefsirinde “Rivayet olduğuna göre, Abdullah ibni Ubeyy’in yordakçlarıyla bir gün sokağa çıktığında karşıdan gelen Sahabe-i Kiramı görüp ‘bakın ben şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağım’ demiş ve yaklaştıkları zaman hemen Hz. Ebu Bekir’in elini tutmuş, ‘Merhaba, Seyyidi Benî Temîm, Şeyhu’l-İslâm, Resulullah’ın Mağarada ikincisi, tüm mal varlığını Peygamber için bağışlamış Hazreti Sıddîk’ demiş, sonra Hazreti Ömer’in elini tutmuş ‘Merhaba Seyyidi Beni Adıyy, dininde kavî, tüm mal varlığını Peygamber için bağışlamış Hazreti Faruk’ demiş, sonra Hazreti Ali’nin elini tutmuş ‘Merhaba Resulullah’ın amcasının oğlu, damadı, Resulullah dışında Benî Haşimin seyyidi’ demiştir.” dediğini nakletmiş ve işte o zaman bu ayeti kerime nazil oldu demiştir.²⁹⁰

²⁸⁵ Suyûtî, *el-Fethu’l-Kebîr fî Zammi’z-Ziyadeti İlä Cam’i’s-Sağîr*, Thk: Yusuf Nebhânî, I-III, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 2003, I, 318.

²⁸⁶ Albâni, *Silsile*, VI, 147.

²⁸⁷ İbni Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, Thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi, I-IX, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-A’râbî, Beyrut, Lübnan, 1952, VIII, 464.

²⁸⁸ Ukaylî, *Du’âfâ*, IV, 294.

²⁸⁹ Bakara, 2/14.

²⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 237.

Rivayet Vahîdî (468/1076)'nin Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an isimli kitabında أخبرنا أحمد بن محمد بن إبراهيم، أخبرنا شيبه بن محمد، حدثنا أحمد بن محمد بن نصر، حدثنا يوسف بن بلال، حدثنا محمد بن محمد بن مروان عن الكلبي، عن صالح، عن ابن عباس²⁹¹ Aynı şekilde Zemahşerî²⁹² Beyzâvî²⁹³ ve Ebu Hayyan²⁹⁴ tefsirlerinde de aynı ayetin tefsirinde nakledilmiştir. Fetteni kitabında nakletmiştir.²⁹⁵ İbni Hacer, Muhammed b. Mervan için "Hadis uydurur."²⁹⁶ ve senedde geçen Muhammed b. Mervan ve Kelbî için "Yalan silsilesi" demiştir.²⁹⁷

نعم العبد صهيب لو لم يخف الله لم يعصه – 15

"Süheyb ne güzel kuldur, Allah'tan korkmasa idi bile isyan etmezdi."

Elmalılı, *يا أيها الإنسان ما غرك بربك الكريم*, "Ey insan! İhsanı bol olan rabbine karşı seni aldatan nedir?"²⁹⁸ ayetinde Bu soruyu bazılarının 'Beni keremin mağrur etti ya Rab!' dedirtmek için telkini hüccet yönünden bir kerem olarak anlamak istemişlerse de bu anlayış surenin ifade ettiği sonrasında gelen manaya zı olduğunu açıklamış, ahlak yüksekliği noktai nazarından teemmül olunduğunda keremi ilahî'ye imanı olduğu halde asi olmuş bir müminin bu hitabtan duyacağı utanç ve üzüntünün kafirlerini duyamayacağı bir üzüntü olacağını bilmek gerekir demiş ve "Netekim نعم العبد صهيب لو لم يخف الله لم يعصه" *"Süheyb ne güzel kuldur, Allah'tan korkmasa idi bile isyan etmezdi."* hadisinde bu büyük ahlaka işaret edildiğini söylemiştir.²⁹⁹

²⁹¹ Vahîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, Thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1991, s. 25

²⁹² Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 65.

²⁹³ Beyzâvî, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, I-V, Dâr'u İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, Lübnan, 1997, I, 47.

²⁹⁴ Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, I, 121.

²⁹⁵ Fetteni, *Tezkiretu'l-Mevzuât*, s. 85.

²⁹⁶ İbni Hacer, *el-Kâfi eş-Şâf*, s. 5.

²⁹⁷ Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbe, *el-İsrailiyyat ve'l-Mevzuât fî Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, Mısır, s. 312.

²⁹⁸ İnfitar, 82/6.

²⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5636.

Zerkeşî, “Bazılarının Hz. Ömer’den rivayet etmesi ve bu hadisten çok soru olmasına rağmen ben bunun aslını bulamadım.” demiştir.³⁰⁰ Suyûtî, “İrâkî ve diğerleri bunun aslının olmadığını ve bu lafızlarla hadis kitaplarında bir şey bulamadıklarını söylemiştir.”³⁰¹ Aclunî, “İmam Subkî bunu hadis kitaplarında aramış fakat bulamamıştır.”³⁰² Fettenî “Uslucülerin ve Beyan ilmiyle uğraşanların dilinde meşhur olan bir sözdür.”³⁰³ Ali el-Kârî “Aslı yoktur.”³⁰⁴ Albânî “Aslı yoktur.”³⁰⁵ demişlerdir.

لو صدق السائل ما أفلح من رد – 16

“Sail sadık olsa reddeden felâh bulamazdı.”

Elmalılı, *Öyleyse el açıp isteyen de sakın azarlama.*³⁰⁶ ayetinin tefsirinde Hazreti Aişe ve diğerlerinden ‘لو صدق السائل ما أفلح من رد’ Sail sadık olsa reddeden felâh bulamazdı.’ diye rivayet edilmiş, İbni Medîni’nin bunun ‘Aslı yoktur.’ dediğini nakletmiştir.³⁰⁷

Ukaylî, “Bu rivayetin Peygamber’den geldiğini söylemek sahih değildir.”³⁰⁸ İbni Abdilberr, “Münkerdir, aslı yoktur, mevzudur. Bunu Muhammed b. Abdurrahman uydurmuştur” demiştir.³⁰⁹ Sehâvî ise, “Ali b. Medîni’nin ‘Bunun aslı yoktur.’ dediğini nakletmiştir.”³¹⁰

³⁰⁰ Zerkeşî, *el-Le’âli’l-Mensûre fi’l-Ehâdisi’l-Meşhure*, Thk. Mustafa Abdülkadir ‘Atâ, Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1986, I, 169.

³⁰¹ Suyûtî, *Tedribu’r-Ravî fi Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, Thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Fareyabi, I-II, Dâru Tayyibe, Riyad, Suudi Arabistan, 2007, II, 624.

³⁰² Aclunî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 391.

³⁰³ Fettenî, *Tezkiretü’l-Mevzuat*, s. 101.

³⁰⁴ Ali el-Kârî, *el-Masnu’*, I, 202.

³⁰⁵ Albânî, *Silsile*, III, 56.

³⁰⁶ Duha, 93/9.

³⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5908.

³⁰⁸ Ukaylî, *Du’afâ*, III, 59.

³⁰⁹ İbni Abdilberr, Nemerî, *et-Temhîd Limâ Fi’l-Muvatta’ Mine’l-Meânî ve’l-Esânîd*, Thk. Mustafa b. Ahmed-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, I-XXIII, Vizârâtu’l-Evkaf, Mağrib, Fas, 1967, V, 297.

³¹⁰ Sahâvî, *Mekasîdu’l-Hasene*, I, 547.

إن فاتحة الكتاب وآية الكرسي والآيتين من آل عمران شهد الله أنه لا إله إلا هو وقل اللهم مالك – 17 الملك إلى وتترزق من تشاء بغير حساب معلقات بالعرش ما بينهن وبين الله حجاب قلنا تهبط إلى أرضك وإلى من يعصيك فقال الله عز وجل حلف لا يقرؤن أحد من عبادي دبر كل صلاة إلا جعلت الجنة مثواه على ما كان منه وإلا أسكنته حظيرة القدس وإلا نظرت إليه بعيني المكنونة كل يوم سبعين نظرة وإلا قضيت له كل يوم سبعين حاجة أدناها المغفرة ولأعيذه من كل عدو ونصرته منه.

Elmalılı, *قل اللهم مالك الملك (Rasulüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım!*³¹¹ ayeti ile *تولج الليل في النهار وتولج النهار في الليل* *Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın.*³¹² ayetlerinin faziletleri hakkında da çeşitli rivayetler olduğunu ve onlardan birininin de Hazreti Ali'den rivayet olunan *“Resulullah buyurmuştur ki, إن الدين عند الله الإسلام den شهد الله أنه لا إله إلا هو bir de Âli İmrân'da فاتحة الكتاب وآية الكرسي a kadar iki ayet nazil oldukları zaman Allah Teâla ile aralarında hiçbir perde olmadan Arşı İlâhiye yapışarak ‘Ya Rab, bizi arzına ve sana âsî olanlara indiriyorsun’ dediler. Allah Teâlâ da ‘Ahdim olsun sizi her namazın arkasında okuyan herhangi bir kimsenin kusurlarına bakmayarak makamını herhalde cennet kılacağım, onu hazirei Kudüste iskan edeceğim, her gün kendisine yetmiş kere nazar edeceğim yetmiş hacetini kaza edeceğim ki ednâsı mağfirettir ve onu her bir düşmandan ve hasidden sıyanet ve onlara mağfiret eyleyeceğim.’ buyurdu.”* diye nakletmiştir.³¹³

Aynı şekilde aynı ayette Sa'lebî tefsirinde,³¹⁴ Beğavî (516/1122) tefsirinde Haris b. Ümeyr tenkit edilmekle beraber,³¹⁵ Kurtubî tefsirinde de nakledilmektedir.³¹⁶

³¹¹ Âli İmrân, 3/26.

³¹² Âli İmrân, 3/27.

³¹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1071.

³¹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, III, 39.

³¹⁵ Beğavî, Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr- Osman Cuma Dâmiriyye-Süleyman Müskim el-Harş, I-VIII, Dâru't-Tayyibe, Riyad, Suudi Arabistan, 1997, II, 25.

³¹⁶ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV, 52.

أنبأنا أبو منصور محمد بن أحمد الخياط قال أبنأنا (354/965) rivayetin senedini أو طاهر أحمد بن الحسن الباقلاوي قال أبنأنا عبد الملك بن بشران قال حدثنا دعلج قال حدثنا محمد بن خضر بن خالد قال محمد بن زنيور المكي قال حدثنا الحارث بن عمير ح وأبنأنا محمد بن ناصر قال أبنأنا أحمج بن الحسين بن قريش قال أبنأنا حمد بن علي بن الفتح قال حدثنا إبراهيم بن أحمد الدارقطني قال أبنأنا أحمد بن الحسن المعدل قال حدثنا محمد بن جعفر المكي قال حدثنا الحارث بن عمير عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جده عن علي قال: nakletmiş Haris b. Umeyr için “Bir şeyleri isbat etmek için hadis uydururdu.” demiş, bu rivayeti de “Mevzudur, aslı yoktur.” diyerek reddetmiştir.³¹⁷ İbnu'l-Cevzî de aynı şekilde nakletmiş ve bunun için “Haris b. Umeyr’in teferrüdünden dolayı mevzudur.” demiştir.³¹⁸ Cûzekânî, “Hadis batıldır, Haris b. Ümeyr, Ca’fer b. Muhammed’den teferrüd etmiştir.” demiştir.³¹⁹ Zehebî, “Bu hadis münkerdir, Haris teferrüd etmiştir.” demiştir.³²⁰

Fettenî, kitabında mevzu olarak nakletmiş,³²¹ Elbânî de mevzudur demiştir.³²²

إن الله يزع بالسيف ما لا يزع بالقرآن – 18

“Allah Teâlâ Kur’anı Kerîm’in def edemeyeceği bazı şeyleri kılıç ile def eder.”

Elmalılı, Hristiyanların söylediği İslâm’ın sadece kılıçla yayıldığı iddiasını إن الله يزع بالسيف ما لا يزع بالقرآن “Allah Teâlâ Kur’anı Kerîm’in def edemeyeceği bazı şeyleri kılıç ile def eder.” hadisi şerîf’in hakikatı karşısında tarihe ve İslâmî hükümlere karşı bir iftira olduğunu söylemektedir.³²³

³¹⁷ İbn Hibban, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecrûhîn Mine’l-Muhaddisîn ve’d-Du’âfa ve’l-Metrûkîn*, Thk. Mahmud İbrahim Zayed, I-III, Dâru’l-Va’i, Halep, Suriye, 1976, I, 223.

³¹⁸ İbnu’l-Cevzî, *Mevzuât*, I, 215.

³¹⁹ Cûzekânî, *Ebâtîl*, II, 340.

³²⁰ Zehebî, *el-’Ulûv li’l-’Aliyyi’l-’Ġaffar fî Sahîhi’l-Ahbâri ve Sekîmihâ*, Thk. Ebu Muhammed Eşref b. Abdülmaksûd, Mektebetu Ed’afu’s-Selef, Riyad, Suudi Arabistan, 1995, s. 73.

³²¹ Fettenî, *Tezkiretu’l-Mevzuât*, s. 79.

³²² Albânî, *Silsile*, II, 138.

³²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 690.

Hadis kaynak kitaplarını aramamıza rağmen bu rivayeti Peygamber Efendimiz'in sözü olduğuna dair isnadlı bir şekilde hiçbir yerde bulamadık. Fakat ما إن الله يزع بالسلطان ما لا يزع بالقرآن ve يزع الإمام أكثر مما يزع القرآن şeklinde³²⁴ ve Osman'ın söylemiş olduğu bir söz olarak bulabildik.³²⁵

b- Elmalılı'nın Hadis Diye Meşhur Olmuş Sözlere Yaklaşımı ve Kullanma Biçimi

Yazır, Bazı kaynaklarda hadis ya da mevzu' hadis olarak yer bulmuş, bazı kaynaklarda da meşhur bir söz olduğu tespit edilmiş rivayetleri kitabına almış fakat bunların hadis olmadığını "Medlûl, mazmûn, ma'rufe" gibi lafızlar kullanarak dillerde meşhur olmuş birer söz olduğuna işaret etmiştir.³²⁶ Bu meşhur sözler, yerine göre bir İslam aliminin, fakihinin ya da dâhisinin, bir ayeti, hadisi ya da hakikati açıklamak için söylediği sözler olabilmektedir. Bu tarz meşhur sözleri, hadis olduğunu zannettirmemek için, kullananların bunları meşhur birer söz olduğunu belirtmesi okuyucu için faydalı olacaktır. İşte Elmalılı da bu inceliğe dikkat çeken bir müfessirdir.³²⁷

Bu söylediklerimizin daha iyi anlaşılması için aşağıdaki örnekler açıklayıcı olacaktır.

1- من عرف نفسه فقد عرف ربه

"Kendini tanıyan rabbini de tanır."

Elmalılı, tasavvuf ehlinin nefsin mertebeleri, makamları ve halleri üzerinde uzun sözleri olduğunu hatta bütün tasavvuf ehlinin من عرف نفسه فقد عرف ربه "Kendini

³²⁴ İbni Abdilberr, *Temhîd*, I, 118.

³²⁵ Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmîri, *el-Ceddu'l-Hasîs fî-Beyânî mâ-Leyse bi-Hadîs*, Thk. Bekir Abdullah Ebu Zeyd, Dâru'r-Raye, Riyad, Suudi Arabistan, 1991, s. 60.

³²⁶ Şahin, Sami, *Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsirde Hadis Kullanımı*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII,1, 2008, s. 161.

³²⁷ Yardım, Ali, *Hadis*, I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1984, I, 51.

tanyan rabbini de tanır.” düsturu ile bu sözün etrafında dolaştıklarını yani bu sözü sık kullandıklarını söyler.³²⁸

Sem’ânî, (489/1096) bu sözün Peygamber’in sözü olarak sabit olmadığını Yahya b. Muaz’dan hikaye edilen bir söz olduğunu,³²⁹ İmam Nevevî bunun sabit olmadığını³³⁰ İbni Hacer el-Heytemî, (974/1567) bu hadisin aslının olmadığını ve sufi olan Yahya b. Muaz’ın sözü olduğunu söylerler.

Tasavvuf kitabı olan Bikâî (885/1480)’nin *Mısrau’t-Tasavvuf*’unda Peygamberimiz’in sözü olarak geçmekte³³¹ Râzî tefsirinde iki farklı yerde,³³² Nizâmuddîn Nîsâbü’rî’nin tefsirinde,³³³ Peygamber’den hadis olarak geçse de, Sa’lebî,³³⁴ Beğâvî³³⁵ ve Beyzâvî³³⁶ “Haber” ya da “denildiğine göre” diyerek zikretmiş Peygamberimize nisbet ettirmemişlerdir. Zerkeşî³³⁷ ve Suyûtî “Bu hadis sahih değildir.” diyerek³³⁸ kitaplarında zikretmişlerdir.

Bu söz ile ilgili özel bir çalışması olan Yusuf Açıkel ise, bu sözün ne zaman ve kimler tarafından söylendiği konusunu kronolojik olarak tespit etmiş, bu sözün yarısını Delphoi’deki Apollon Tapınağı’nın giriş kapısında yazan bir söz olduğunu, Sokrates’e nispet edildiğini, bu fikrin daha sonra Yeni Eflatunculuk akımınca Allah’ın da bilebilmesinin mümkün olabileceği fikrini getirdiğini, bu sözün temel hadis kaynaklarında Hicri IV. asr’a kadar bulunmadığını, daha sonra ilk önce Felsefe, Ahlak

³²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 5817.

³²⁹ Sem’ânî, Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî, *Kavâtu’u’l-Edille fi’l-Usûl*, Thk. Muhammed Hasen, I-II, Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1999, II, 60.

³³⁰ İmam Nevevî, *Fetâva’l-İmâmu’n-Nevevî*, Thk. Muhammed Haccar, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, Lübnan, 1996, s. 248.

³³¹ Bikâî, Ebu’l-Hasen Burhanuddîn İbrahim b. Ömer b. Hasen er-Rîbât, *Mısrau’t-Tasavvuf*, Thk. Abdurrahman Vekîl, Abbas Ahmed el-Bâz, Mekke-i Mükerrreme, Suudi Arabistan, 1980. s. 43.

³³² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, I, 91, XXX, 721.

³³³ Nîsâbü’rî, Nizamüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A’rec, *Ğarâibu’l-Kur’an ve Reğâibu’l-Furkân*, Thk. Zekerîyya Umeyrat, I-VI, Beyrut, Lübnan, 1996, II, 175.

³³⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, I, 279.

³³⁵ Beğâvî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, I, 169.

³³⁶ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 220.

³³⁷ Zerkeşî, *Tezkire*, I, 129.

³³⁸ Suyûtî, *el-Hâvî li’l-Fetâvâ*, I-II, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 2004, II, 288.

ve Tasavvuf kitaplarında bulunup Peygamberimiz'e nispet edilmesinden ve hadis alimlerinin de bu sözü hadis olarak kabul etmemelerinden dolayı bunun Peygamberimiz'in sözü olmadığı konusunda kanaat getirdiğini söylemiştir.³³⁹

لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك -2

“Sen olmasaydın, alemi yaratmazdım.”

Elmalılı, هو الذي أرسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون
“Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur.”³⁴⁰ ayetinin tefsirini yaparken hâlis tevhidin açık olması ile şirkin iptalini, gerek açık olsun gerek gizli olsun müşriklerden hiçbirinin hoşlanmayacağını, hoşlansalar da hoşlanmasalar da Allah'ın tevhidi açığa çıkartıp onlara karşı galip kılacağını söylemiştir. Devamında Hazreti İsa'nın gönderilmesi, Peygamberimiz'in gönderilmesini müjdelemekten ibaretken Peygamberimiz'in risaletinin de bu hak dinin her dine galip gelmesi olacağını söylemiş ve buna tasavvuf lisanında da “Mazhireyeti Muhammediye” denilmiş olduğunu, dolayısıyla bu mana ile Hakikati Muhammediye'nin zuhuru لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك mazmunu itibari ile bütün yaratılmışların gayesi olduğunu söylemiştir.³⁴¹

Nîsâbûrî tefsirinde,³⁴² ve Âlûsî tefsirinde³⁴³ hadisi kudsî olarak rivayet edilmekte, Sağanî, kitabında mevzu olarak nakletmiş,³⁴⁴ Aclûnî, “Sağanî, mevzu demiştir. Hadis olmasa bile manası sahihtir.”³⁴⁵ demiş, Şevkânî³⁴⁶ ve Fettenî³⁴⁷ de Sağanî'nin görüşünü desteklemiştir. Albânî rivayetin senedine Ubeydullah b. Musâ,

³³⁹ Bkz. Açikel, Yusuf, “Nefsini Bilen Rabbini Bilir, Hadis mi, Kelâm-ı Kibâr mı?” S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, (1998) s. 173-200.

³⁴⁰ Saff, 61/9.

³⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4937.

³⁴² Nizâmuddîn Nîsâbûrî, *Ġarâibu'l-Kur'an*, II, 6.

³⁴³ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XIII, 281.

³⁴⁴ Sağanî, *Mevzuât*, s. 52.

³⁴⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 192.

³⁴⁶ Şevkânî, *Fevâid*, I, 236.

³⁴⁷ Fettenî, *Tezkiretu'l-Mevzuât*, s. 86.

Fuzayl b. Ca'fer b. Süleyman, Abdussamed b. Ali b. Abdullah b. Abbas, Babası, İbni Abbas Tariki ile ulaşmış ve Abdussamed b. Ali'nin bu rivayetin belası olduğunu söylemiş, Ukaylî'nin de bu görüşü söylediğini nakletmiştir.³⁴⁸

حسنات الأبرار سيئات المقربين -3

“İyi insanların bazı iyi işleri, Allah'a yakın olan kişiler için kötü işler gibidir.”

Elmalılı, عينا يشرب بها المقربون “Yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.”³⁴⁹ ayetinin tefsirinde عينا يشرب بها المقربون ve حسنات الأبرار سيئات المقربين ma'rufesinden anlaşıldığına göre ebrar, mukarrebînin dışında olarak Vakıa suresindeki Ashab-ı Yemîn olduğunu söylemiştir.³⁵⁰

İbni Teymiyye (728/1328) Peygamber'in değil bazı insanların sözü olduğunu,³⁵¹ Suyûtî, bazı geçmiş kişilerin sözü olduğunu,³⁵² Kavukcî (1305/1888), Sufîlerin sözü olduğunu,³⁵³ Sehâvî, Fettenî, Aclûnî, Şevkânî, Gazzî (1061/1651)³⁵⁴ ise, Ebu Said el-Harrâz'ın sözü olduğunu söylemişlerdir.

Albânî, “Batıldır aslı yoktur. Gazzâlî onu *İhya*'da hadis olarak almamış ki, Hafız Irâkî onu *Tahricu Ehâdisu'l İhyâ*'da tahrir etmemiştir.” demiştir.³⁵⁵

لهم ما لنا وعليهم ما علينا - 4

³⁴⁸ Albânî, *Silsile*, I, 282.

³⁴⁹ Mutaffifîn, 83/28.

³⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5664.

³⁵¹ İbni Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin, *Ehâdisu'l-Kısâs*, Thk. Muhammed b. Lütîfî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1988, s. 84.

³⁵² Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, II, 282.

³⁵³ Kavukcî, Ebu'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halil b. İbrahim et-Trablûsî, *el-Lü'lü'ü'l-Mersû' fîma lâ Asle Lehû ev bi-Aslihi Mevzû*, Thk. Fevâz Ahmed Zemerlî, Dâru'l-Beşâşiri'l-İslâmiyye, Beyrut, Lübnan, 1994, s. 73.

³⁵⁴ Sehâvî, *Mekâsıdu'l-Hasene*, s. 305; Fettenî, *Tezkiretü'l-Mevzuât*, s. 188; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 411, Şevkânî, *Fevâid*, s. 250, Gazzî, *Ceddu'l-Hasıs*, s. 86.

³⁵⁵ Albânî, *Silsile*, I, 216.

“Bizim lehimize olan onların da lehine, bizim aleyhimize olan şeyler onların da aleyhinedir.”

إن الذين آمنوا والذين هادوا والصابؤون والنصارى من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحا Elmalılı, *İman edenler, Yahudiler, Sabiüler ve Hristiyanlar, Allah'a ve âhiret gününe inanıp dünyaya ve âhirete yararlı işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir.*³⁵⁶ ayetinin tefsirini yaparken siyaset-i İslâmiyye’de, Yahudiler Tevrat’a, Hristiyanlar İncil’e, diğerlerinin kendi itikadları üzerine, Müslümanlar da Müslümanlığa sevk edilir, kimse kimsenin dinine zorlanmaz, dünyevî noktasından bakacak olursak لهم مالنا وعليهم ما علينا “Bizim lehimize olan onların da lehine, bizim aleyhimize olan şeyler onların da aleyhinedir.” medlûlü üzere hukuk ve görevlerde hepsi eşit ve aynı kanuna tabi tutulacağını söylemiştir.³⁵⁷

Tüm araştırmalarımıza rağmen bu sözü hadis olarak ne ilk dönem hadis kitaplarında ne de tefsir kitaplarında bulamadık. Merâğî, (1952) tefsirinde hadis olarak söylemiş olsa da³⁵⁸ Albânî, bunun batıl bir söz olup aslının olmadığını, son zamanlarda dillerde meşhur olan bir söz olduğundan bahsetmiş ve hadis olarak nitelememiştir.³⁵⁹

كنت كنزاً مخفياً فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق لأعرف – 5

“Ben bir gizli hazineydim, tanınmak istedim, tanınmam için halk’ı halk eyledim.”

Elmalılı, وهو العزيز الغفور “Hem o öyle azîz, öyle gafurdur.”³⁶⁰ ayetinin tefsirinde, ölüm ve yaşamın yaratılmasından ve iyi işler ile müsabaka imtihanından asıl hikmet ve amacın Allah Teâlâ’nın sıfatlarıyla muttasıf, her şeyden üstün Malikü’l-Mülk olduğunun bilfiil tecelliyatı ile bilinip tanınması olduğunu وما خلقت الجن والإنس إلا

³⁵⁶ Mâide, 5/69.

³⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1741.

³⁵⁸ Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-Merâğî*, Şirketu Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-XXX, Kahire, Mısır, 1946, VIII, 68.

³⁵⁹ Albânî, *Silsile*, III, 222.

³⁶⁰ Mülk, 67/2.

ليعبدون “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”³⁶¹ ayetinin ifade ettiği marifet ve ubudiyetin özetinin de bu olduğunu söyler. Devamında bu ayetin sonunda geçen ليعبدون kelimesini ليعرفون diye marifet ile tefsir edenlerin ve hadis olduğu كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق لأعرف “Ben bir gizli hazineydim, tanınmak istedim, tanınmam için halk’ı halk eyledim.” şeklindeki hadisi kudsi olmak üzere meşhur olmuş kelâmın da manasının bu olduğunu söyler.³⁶²

Nîsâbü’rî tefsirinde “Dâvûd ‘Ya rabbi neden mahlukatı yarattın?’ diye sordu. Allah Teâla, ‘Gizli bir hazineydim, tanınmak istedim, tanınmak için mahlukatı yarattım.’”³⁶³ şeklinde rivayet etmektedir. Ebu’s-Suûd, tefsirine hadis olarak almıştır.³⁶⁴

Zerkeşî, bazı hadis alimlerinin bu sözün Peygamber efendimizin sözü olmadığını, ne sahih ne de zayıf bir isnadının bulunmadığını söylemiştir.³⁶⁵ Sahâvî, Fettenî, İbni Arrâk (963/1556) ve Gazzî gibi muhaddisler mevzu olarak kitabında nakletmişlerdir.³⁶⁶ Âlûsî, sufilerin yoluyla dillerde meşhur olmuş kudsi hadis olduğunu belirtmiş,³⁶⁷ Makdisî, (1033/1623) bunun aslının olmadığını³⁶⁸, Aclûnî, dillerde meşhur olmuş daha çok sufilerin kullandığı bir kelim olduğunu, bu söze itimad

---

³⁶¹ Zariyat, 51/56.

³⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 5161.

³⁶³ Nîsâbü’rî, *Garâibu’l-Kur’ân*, I, 269.

³⁶⁴ Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-A’râbî, Beyrut, Lübnan, II, 191.

³⁶⁵ Zerkeşî, *el-Le’âli’l-Mensûre*, s. 136.

³⁶⁶ Sahâvî, *Mekâsıdu’l-Hasene*, s. 305, Fettenî, *Tezkiretu’l-Mevzuât*, s. 11, İbni Arrâk, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî, *Tenzîhu’s-Şerî’ati’l-Merfu’a ‘Ani’l-Ahbâri’s-Şenî’ati’l-Mevzu’a*, thk. Abdulvehhab Abdullatif-Abdullah Muhammed es-Sadîk, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1979, I, 148., Gazzî, *Ceddü’l-Hasîs*, s. 175.

³⁶⁷ Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî*, VII, 453.

³⁶⁸ Makdisî, Yusuf b. Ebu Bekir b. Ahmed el-Kermî, *el-Fevâidü’l-Mevzû’a fi’l-Ehâdîsi’l-Mevzû’a*, thk. Muhammed Lütî es-Sabbâğ, Dâru’l-Varrâk, Riyad, Suudi Arabistan, 1998, s. 102.

ettiklerini ve usullerini de onun üzerine bina ettiklerini söylemiştir.³⁶⁹ Elbânî, ittifakla aslının olmadığını belirtmiştir.³⁷⁰

ما لا يدرك كله لا يترك كله – 6

“Bir şey bütünüyle elde edilemezse, tamamıyla de terk edilmez.”

Elmalılı, su bulunmadığı durumlarda zarurette teyemmümün esasen bir kalbî temizlik işi olmakla beraber, şartı maddî ve şekli zahirînin de ما لا يدرك كله لا يترك كله medlûlü üzere en güzel bir muhafazası olduğunu söylemiştir.³⁷¹

Aclûnî, bunun hadis değil bir kaide olduğunu söylemiştir.³⁷² Bunun dışında da ne hadis kaynaklarında ne de tefsir kitaplarında bu sözün hadis olduğuna dair herhangi bir işaret bulamadık.

الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا – 7

“Nâs uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar.”

Elmalılı, قل بلى وربى لتبعثن “Sizler gerek kâfir gerek mü’min bütün insanlar lâbüd tekrar diriltileceksiniz.”³⁷³ ayetinin tefsirinde الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا “Nâs uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar.” denildiği veçhile Hakk’ın huzurunda insanların ayıltılıp uyandırılacaklarını söylemiştir.³⁷⁴

İbni Atıyye (541/1147), tefsirinde,³⁷⁵ İbni Atıyye’nin tefsirini muhtasarlaştırarak ve yeni bilgiler ekleyerek telif eden Seâlibî, (875/1471) tefsirinde Peygamberimiz’in

³⁶⁹ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 156.

³⁷⁰ Albânî, *Silsile*, XIII, 50.

³⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1360.

³⁷² Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 231.

³⁷³ Teğâbûn, 64/7.

³⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 5027.

³⁷⁵ İbni Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Galib el-Muhâribî, *el-Muharreru’l-Veciz fi Tefsiri’l-Kitâbi’l-‘Aziz*, Thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, I-V, Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1993, V, 163.

sözü olduğunu nakletmişse de,³⁷⁶ Irâkî, Sahâvî, Suyûtî, Aclûnî, Şevkânî, Fettenî, Ali el-Kârî, Gazzî gibi alimler Hz. Ali'nin sözü olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.³⁷⁷

الدنيا مزرعة الآخرة – 8

“Dünya ahiretin tarlasıdır.”

Elmalılı, *الدنيا مزرعة الآخرة* “*Ve dünyadan da nasibini unutma.*”³⁷⁸ ayetinin tefsirinde dünyadan nasibin “*Dünya ahiretin tarlasıdır.*” muktezasınca ahiret için edilen intifa’ ve ahirete kalacak amel olduğunu söylemektedir.³⁷⁹

Elmalılı, bu sözü *Beyânu’l-Hak Dergisi*’nde de kullanmış, ve orada da aynı bu şekilde “*muktezasınca*” ibaresini kullanmış, hadis olduğuna dair herhangi bir işaretle bulunmamıştır.³⁸⁰

Bu söz ne ilk dönem hadis ne de tefsir kitaplarında hadis olarak geçmemekle beraber Gazzâlî, hadis olarak kitabında nakletmiştir.³⁸¹ Sağânî, mevzu hadisleri topladığı kitabında nakletmiş,³⁸² Sehâvî, “Böyle bir hadise ulaşamadım.”,³⁸³ Zebîdî de Sehâvî’nin böyle dediğini nakletmiştir.³⁸⁴ Fettenî, Aclûnî, Makdisî, de kitaplarında

³⁷⁶ Seâlibî, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhiru’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’an*, Thk. Muhammed Ali Muavvaz-Adil Ahmed Abdulmevcûd, I-V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-A’râbi, Beyrut, Lübnan, 1997, V, 286.

³⁷⁷ Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîs*, V, 2094, Sahâvî, *Mekâsıdu’l-Hasene*, s. 691, Suyûtî, *ed-Düreru’l-Müntesire*, s. 197, Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 378, Şevkânî, *Fevâid*, s. 256, Fettenî, *Tezkiretu’l-Mevzuât*, 200, Gazzî, *el-Ceddu’l-Hasîs*, s. 246, Ali el-Kârî, *el-Masnua’*, s. 199.

³⁷⁸ Kasas, 28/77.

³⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3755.

³⁸⁰ Köksal-Kaya, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, s. 58.

³⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 19.

³⁸² Sağânî, *Mevzuât*, s. 64.

³⁸³ Sahâvî, *Mekâsıdu’l-Hasene*, s. 351.

³⁸⁴ Irâkî-İbn Sübkî-Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdîsu İhyâ*, I, 90.

mevzu olarak nakletmişlerdir.³⁸⁵ Ali el-Kârî', manası sahih olsa da hadis olmadığını belirtmiş³⁸⁶ Âlûsî de bunu hadis olarak değil haber olarak nakletmiştir.³⁸⁷

البادئ بالشر أظلم – 9

“Kötü işe ilk başlayan daha zalimdir.”

Elmalılı, *فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم*, *Şu halde size kim saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de onlara saldırın.*³⁸⁸ ayetinin tefsirinde bir tecavüze karşı misli ile karşılık vermenin tecavüz değil, tecavüzün cezası olduğunu söyler ve peşinden البادئ أظلم tabirini kullanır.³⁸⁹

Aclûnî ise, bunun hadis olmadığını söyler.³⁹⁰

Tespit edebildiğimiz rivayetler neticesinde Elmalılı'nın kitabında kullanmış olduğu mevzu' rivayetleri iki başlık altında değerlendirdik. İlk kısımda Elmalılı'nın tefsiri yazarken müracaat ettiği eserlerin müelliflerine güvenerek herhangi bir tetkikten geçirmeden aynen kitabına naklettiğini görmüş bulunmaktayız. Fakat bu rivayetler için İslam'ın temel prensiplerine aykırı herhangi bir bilgi içermediğini de rahatlıkla söyleyebiliriz. İkinci kısımda ise, müellifin mevzu' hadislerle olan vukufiyyetine de şahit olmaktayız. Bu rivayetler bazı hadis kitaplarında hadis diye geçse de dikkatlice incelendiğinde bunların dillerde meşhur birer söz olduğu görülmektedir. Elmalılı da bunları hadis diye nitelememiş, aksine hadis olmadığını okuyucuya belirtmek için çeşitli ibareler kullanmıştır. Sekiz ciltten oluşan, bin iki yüz civarı hadisi içeren bu tefsirde tespit edilebilen mevzu' hadis sayısı oldukça azdır. Bu da asıl alanı İslam Hukuku olan Elmalılı'nın hadislerle karşı da olan bilgisinin ne derece yüksek olduğunu bizlere göstermektedir.

³⁸⁵ Fettenî, *Tezkiretu'l-Mevzuât*, s. 174, Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 174, Makdisî, *Fevâid*, s. 133.

³⁸⁶ Ali el-Kârî, *Masnu'*, s. 199.

³⁸⁷ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, VII, 140.

³⁸⁸ Bakara, 2/194.

³⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 698.

³⁹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 323.

Elmalılı'nın mevzu' rivayetlere karşı olan bilgisi ve bu konuda okuyucuya bunların mevzu' olduğunu vehm ettirecek ibareleri İsrailî olan rivayetlerde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

C- ELMALILI VE İSRÂİLİYYAT

Elmalılı'nın sahih de olsa zayıf da olsa Kur'anı Kerim'in zahirine muhalif gibi görünen hadisleri tenkit ettiğinden çalışmamızın önceki kısımlarında bahsetmiştik. Bu konuda da Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İsrâilî rivayetler konusundaki tavrından ve tenkitlerinden bahsetmeye çalışacağız.

Konuya başlamadan önce mevzunun terimlerini, Peygamberimiz'in İsrâilî rivayetler konusundaki tavrını, sahabenin konuyla alakalı yaklaşımını ve Elmalılı'nın da tanımını söyleyip müellifin rivayetler karşısındaki tutumunu anlattıktan sonra değerlendirmeye gayret edeceğiz.

1- İsrâiliyyat Kelimesinin Terim ve İstilahî Manası:

İsrailiyyat tefsir ilminde önemli bir yere sahiptir. İsrâiliyyat (إسرائيليات) kelimesi İsrâiliyyet (إسرائيلية) kelimesinin cemisidir. Mana olarak İsrâilî kaynaklardan rivayet edilen kıssa ya da olaylar demektir. Hazreti Ya'kub'a (A.S.) nisbetle Yahudîlere Kur'an'ı Kerim'de de ³⁹¹ لعن الذين كفروا من بني إسرائيل "İsrailoğullarından kafir olanlar lanetlenmiştir." şeklinde geçtiği üzere "Benî İsrâil" denilir.³⁹²

İstilahî olarak ise, Büyük oranda Yahudî, kısmen de Hristiyan kaynaklardan nakledilen "efsane, kıssa, olay veya bilgi" anlamında kullanılır. Bazı alimler, İslâm muhaliflerinin bu dine ilâve etmeye çalıştıkları asılsız ve uydurma haberler hakkında da aynı terimi kullanmışlardır.³⁹³ Yani başta Yahudîlik olmak üzere Hristiyanlık, Mecusîlik gibi diğer dinler ve kültürlerden İslâm tefsir ve hadis kaynaklarına giren bilgiler ve haberler İsrâiliyyat diye isimlendirilir.³⁹⁴

2- Peygamber Efendimiz ve Sahabenin İsrâiliyata Bakışı

³⁹¹ Maide, 5/78.

³⁹² Muhammed Hüseyin Zehebî, *el-İsrâiliyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Kahire, Mısır, 1990, s. 13.

³⁹³ İbrahim Hatiboğlu, *"İsrâiliyyat"*, İslâm Ansiklopedisi, XXIII, 195.

³⁹⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım*, İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 9. c.9, s. 1.

Peygamber efendimizden bize ulaşan hadisi şerifler ışığında Peygamberimiz'in İsrailî rivayetler konusunda kesin bir yasaklama yapmadığını görmekteyiz.

Peygamber efendimiz bir hadisi şerifinde “ لا تسألوا أهل الكتاب عن شيء فإنهم لن يهدوكم “³⁹⁵ “Onlar zaten halihazırda sapmış olmalarından dolayı sizi hidayete ulaştıramaz, bu sebepten onlardan dünyevi konularda herhangi bir şey sormayın, sizi dininiz konusunda aldatmadığı sürece onlardan rivayetlerde bulunabilirsiniz.” şeklinde buyurmuş olması iznidir. Bu hadisi şerifi destekleyen diğer bir rivayet ise, Abdullah b. Amr b. As'ın ³⁹⁶ بلغو عني ولو آية، وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج، فمن كذب علي كذبة فليتبوأ مقعده من النار³⁹⁷ “Benden bir ayet olsa bile tebliğ edin. Beni İsrail'den anlatın bunda bir günah yoktur. Her kim benim için yalan söylese cehennem'de yerini hazırlasın.” rivayetidir. Bu iki rivayetten de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in Ashabını İsrailî rivayetler konusunda yasaklamadığı, yol gösterdiği gözlemlenebilmektedir.

Bu sebeple, Sahabe ve Tabiin'den bazı büyükler İsrailî rivayetleri almıştır. Onlardan ilk zikredilecek isim Abdullah İbn Abbas (68/687)'tir. İlk zikredilmesinin sebebi Abdullah İbn Abbas'ın Peygamberimiz'in ehli beytinden olmasıdır.³⁹⁷ Tâbiînin önde gelen âlimleri, rivayetinde sakınca bulunmayan İsrâiliyat'ı ashaptan veya mühtedi Ehl-i kitap âlimlerinden alıp rivayet etmişlerse de bazıları duydukları her şeyi aynen nakletmişlerdir. Tefsir rivayetlerinin kendilerine dayandığı Mesrûk b. Ecda', (63/683) Saîd b. Cübeyr, (94/713) Mücâhid b. Cebr, (103/721) Dahhâk b. Muzâhim, (105/723) İkrime el-Berberî, (105/723) Tâvûs b. Keysân (106/725) Hasan-ı Basrî, (110/728) Atâ b. Ebû Rebah (114/732) Katâde b. Diâme, (117/735) ve Zeyd b. Eslem, (136/754) gibi tâbiîlerden gelen İsrâiliyat'ın çoğu kabul veya red bakımından bir sakınca görülmeyen türdendir. Tâbiînden daha çok Kâ'b el-Ahbâr (32/652) ile Vehb

³⁹⁵ San'anî, *Musannef*, X, 311.

³⁹⁶ San'anî, *Musannef*, X, 312.

³⁹⁷ Remzi, Na'na'a, *el-İsrâiliyyat ve Esraruha Fi Kütübî't Tefsîr*, Dâru'l Kalem, Beyrut, Lübnan, 1970.

b. Münebbih'e (114/732) dayanan rivayetlerin sıhhatinde ciddi şüphelerin bulunduğu ileri sürülmüştür.³⁹⁸

İsrailî rivayetlerin hadislerin arasına dolayısıyla tefsirlere girmesinde üç ana sebep tespit edilmiştir. Bunlar halkların kültürel etkileşimi, İslam'ın ilk döneminde Yahudîlikten Müslümanlığa geçen kişiler ve Yahudî kaynaklarını araştıran Müslümanlar şeklindedir. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde Yahudîlikten İslâm'a geçen insanlar bulunsa da bunların rivayetleri oldukça azdır. Peygamber'in vefatından sonra rivayetler fazlalaşmıştır.³⁹⁹

Peygamberimiz'in sağlığında onun kontrolünde olan bu tarz eski milletlerden olan rivayetlerden faydalanma şekilleri onun vefatından sonra topluca Tevrat okuma, camilerde kıssa anlatma ve insanlara ibret olsun maksadıyla nakillerde bulunma şekilleri lüzumsuz olmasının yanında İslam dinine zarar verici niteliğe ulaşmıştır.⁴⁰⁰

Peygamberimiz'in yukarıda bahsettiğimiz, ruhsat olarak bıraktığı hadisi şerif'ten dolayı bazı uyanıklar da bir hadis rivayetine sahip olmanın sosyal hayattaki imtiyazını, karşılığını görüp bu imtiyazı kısa yoldan elde etmek istemiş, hadis uyduranlar gibi gayretlerde bulunmuş ve bu kısa yoldan şöhret elde etmek işini onlar gibi benimsemişlerdir. Kur'an tefsirine giren bu gayretler ise "İsrâiliyyât" olarak isimlendirilmiştir. Bunların hedef noktalarında ise Kur'anı Kerîm'de müphem bırakılan, açıklanmayan, tefferruatı verilmeyen her açıklığı İsrâilî bilgilerle donatmak vardır. Bunun neticesi olarak da İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren tefsir kitapları bu hikâyelerle dolmuştur. Bunları yapanlar ise kendilerine Hz. Peygamber'in "*Benî İsrâil'den rivayet edebilirsiniz. Bunda bir sakınca yoktur. Fakat onları ne yalanlayın ne de doğrulayın.*" hadisini yanlış yorumlayıp delillendirenlerdir.⁴⁰¹ Son devirlerde ise İsrâilî rivayetlerin zamanımızın teknik ve sosyal ilimlerin ilerlemesiyle pek çoğunun

³⁹⁸ Abdülhamit Birışık, 'İsrâiliyyât', *İslam Ansiklopedisi*, XXIII, 200.

³⁹⁹ Kuzudişli, Ali, *İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?*, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no:1 (Kış 2017) s. 47.

⁴⁰⁰ Atmaca, Veli, *Hadis'te İsrâiliyyât'a Bakış*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, no:3, s. 365.

⁴⁰¹ Sakallı, Talat, *Hadisler ve Yorumları*, Rağbet Yayınları, İstanbul. 2014, s. 138.

herhangi bir değerinin olmadığının ortaya çıkması sebebiyle günümüzdeki tefsirlerde bunlara genellikle yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Tezimizin ana maddesi olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsiri de bu tefsirlere örnek olarak verilebilir.⁴⁰²

3- Elmalılı'nın İsrâiliyyat'a Bakışı, Tanımı, Tavrı.

Elmalılı, İsrâiliyyat kelimesini kullanmamış yerine "Esâtîr" ya da Esâtîri Evvelîn" tabirlerini kullanmıştır. Yerine kullandığı "Esâtîri Evvelîn" kelimesinin tahlilini ise, Esâtîr kelimesinin Arapça bir kelime olup Yunanca "İsturye" Fransızca "İstubar = Historie" ve bugün dilimizde de "Tevarih" diye tercüme ettiğimiz kelimenin karşılığı olduğunu söyleyerek yapmıştır. Buna göre "Esatiri Evvelin" kelimesi de eskilerin tarihi, yani tarihi kadim demektir. Ancak buradaki "Tarih" kelimesinin ifade ettiği mana belirlenmiş bir zaman olmayıp geçmiş zaman manasındadır. Esâtîr, içinde birçok efsaneler bulunduğundan daha doğrusu "Esâtîri Evvelîn" ifadesi söylendiğinde "Türehhât" ve "Hurâfât" mefhumları da anlaşıldığından dolayı "Esâtîr" kelimesi Araplarca "Hurâfât"tan kinaye olarak kullanılmıştır. Bunun için kamusta da "Esatır" kelimesi nizamsız kelimeler yani saçma manasına gelmektedir. Bu suretle Arablarca esasen "Mestûrâtı Evvelîn" demek olan "Esâtîri Evvelîn" Türklerin "Masal", Yunanlıların "Misus" Fransızların "Mit" dedikleri eski kahramanlık hikâyeleri, evvel zaman efsaneleri, destanları olarak anlaşılmış ve uydurma, hurafat manasında kullanıldığını söyleyerek tarif etmiştir.⁴⁰³

Bu ifadelerden sonra Elmalılı, iyice değerlendirilmeden bu tarz rivayetleri ele almanın yanlış olduğunu da belirtmiştir.

Ona göre bu kıssaların içeriği Kur'anı Kerim'in nüzulünden önce dillerde ve kitaplarda yapılan tahrifatlar sebebiyle insanlar onları dinlediklerinde bir çocuk nasıl masal dinlemekten zevk alıyorsa insanlar da bu hikayelerden o şekilde zevk alıyorlardı. Bugün de bu hikayeleri bu şekilde takip etmek isteyenler de fazlasıyla mevcuttur. İlk dönem müfessirleri bunları kitaplarına almış olsa da bunları Kur'anı Kerim'in bu hikayelerdeki bozulmuşluğu nasıl bertaraf ettiğini göstermiş ve insanlara

⁴⁰² Sakallı, Talat, *Hadisler ve Yorumları*, s. 139.

⁴⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1904.

bu konuda hayali bir şeyden hakikate nasıl götürmüş olduğuna dair ders vermişlerdir. Fakat tefsir konusunda ehil olmayan kişiler bunları kıssaların tefsiri gibi almış Kur’ânı Kerîm’in anlatmak istediğinden ziyade bu rivayetlerin peşinde koşmuşlar ve bu hikayelerden istifade etmeye çalışmışlardır. Bunlara karşı tam zıt olan görüşte insanlar da vardır. Fakat Kur’ânı Kerîm’in anlatımı bu ikisinin ortasındadır. Bu hikayelerin hepsinde birer ibret vardır. Onun için bu hikayeler ne toptan bir köşeye atılmalı ne de mutlak surette onlara sarılmalıdır.⁴⁰⁴ Bu ifadelerle Elmalılı, bu tarz rivayetleri iyice tahlil etmeden hemen kabul edilmemesi, iyice değerlendirilip öyle kullanılmasını vurgulamış ve İsrâiliyat’a karşı nasıl bir tavır alınacağını bu görüşler ışığında belirtmiştir.

4- Elmalı’nın Tefsirinde Kullanmış Olduğu İsrâilî Rivayetler ve İsrâiliyyata Yaklaşımı

Elmalılı, Şu’ra suresinde bulunan *إذ أبق إلى الفلك المشحون* “*Hani o, dolu bir gemiye binip kaçmıştı.*”⁴⁰⁵ ayetinin tefsir ederken *أبق* kelimesini “*bir kölenin efendisinden firar etmesidir.*” diye açıklamış ve Hz. Yunus için bu kelimenin kullanılmasını da Allah Teâlâ’dan izin beklemeksizin kavminden firar ettiği için kullanıldı demiştir.⁴⁰⁶ Elmalılı bazen kaynak olarak kullanmış olduğu tefsir kitaplarından alıntılar da yapmıştır. Bu konuda da Âlûsî’den Hz. Yunus’un hikayesini alıntılamıştır. Elmalılı özetle, Hz. Yunus için Ehli Kitab’ın kitaplarında Allah Teâlâ’nın Hz. Yunus’u yüzölçümü olarak oldukça büyük Ninuva şehrine oranın insanlarını İslam’a davet etmek için gönderdiğini, fakat Hz. Yunus’un bu işi büyük bir iş olarak gördüğünü, yapamayacağını düşündüğü için oradan önce Tersis iline oradan da Yafa’ya gittiğini, oradan da ücreti karşılığında bir gemi bulup bindiğini, fakat bir fırtına neticesinde bu geminin neredeyse batma aşamasına geldiğini, bunun üzerine gemicilerin telaşlanıp bazı eşyaları denize attıklarını ama yine de bu durumdan kurtulamadıklarını, o sırada geminin alt kısmında uyumakta olan Hz. Yunus’un nefes alışverişinin üst kısma

⁴⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 2221.

⁴⁰⁵ Saffat, 37/140.

⁴⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 5072.

ulaştığından dolayı kaptanın onu fark etmesi sonucu Hz. Yunus'a 'ne uyuyorsun kalk rabbine duâ et belki bizi bu halden kurtarır da helâk etmez demesini nakletmiştir. Hikayenin devamında gemi mürettebatının 'bu içinde bulunduğumuz durum bize kimin yüzünden geldi, bunu bilmek için bir kur'a atalım' demeleri üzerine kur'a Hz. Yunus'a çıktı ve o da başından geçen halleri ve Allah'ın bir peygamberi olduğunu anlattı. Bunun üzerine mürettebat Hz. Yunus'un kötü bir iş yaptığını ve onun yüzünden bu halde olduklarını söyleyip Hz. Yunus'a denizin durması için yapmaları gerektiğini sordu, Hz. Yunus da kendisini denize atmalarını böylece denizin durulacağını söyledikten sonra Hz. Yunus'u denize attı. Allah Teâla bir balığa emretti ve o balık Hz. Yunus'u yuttu. Balığın karnında üç gün üç gece Hz. Yunus dua etti. Bu duaların neticesinde Allah Teâla balığa Hz. Yunus'u karaya bırakmasını emretti ve Hz. Yunus'a tekrar Ninuva'ya gitmesini ve kendisine emredilen ilk işi yapmasını tekrar emretti. Hz. Yunus Ninuva halkına oranın üç gün içinde batacağını söyledi, bunun üzerine halk Allah Teâlâ'ya iman edip emrettiklerini yaptı, hatta kralları da tahtından inip bir kül üzerine oturdu. Allah Teâlâ da bunun üzerine onlara merhamet etti, azab etmedi. Bu durum Hz. Yunus'un merakını celb etti, Hz. Yunus 'İlâhî işte ben bundan kaçmıştım, çünkü bilirdim sen kullarına ziyadesiyle acıyan, çok şefkatli, fazlasıyla sabırlı, tevbeleri kabul edensin. Ya rab benim canımı al artık ölüm bana hayattan hayırlıdır' dedi, Allah Teâla 'Ya Yunus cidden mahzûn oldun mu?' buyurdu, 'evet ya rab' dedi ve Yunus (a.s.) şehirden çıktı, şehrin karşısında bir gölgelik yaptı, altına oturdu, şehirde ne olacağını gözetiyordu, Allah Teâlâ emretti kendisine sıkıntısından gölge olmak için başı ucunda bir kabak çıktı, o kabakla ferahlandı büyük bir ferah duydu, yine Allah Teâlâ bir kurda emretti kabağı vurdu kuruttu, sonra sıcak bir semûm rüzgarı esti, Güneş de Yunus (a.s.)'ın başına aksetti, iş ağırlaştı. Ölüm hoşlanılacak hale geldi, o vakit rab: 'Ya Yunus kabağa cidden acıdın mı?' buyurdu, 'Cidden acıdım ya Rab' dedi, Allah Teâla da 'ya sen o hiç üzerine yorulmadığın bakıp büyütmediğin, belki bir gecede bitip bir gecede helâk olan kabağa acırsın da ben o içinde on iki tepeden fazla insan oturan ve sağını solunu bilmez bir kavim ve birçok hayvanat bulunan o büyük Ninuva şehrine merhamet etmez miyim?' buyurduğunu nakletmiştir.⁴⁰⁷ Devamında Elmalılı, bu rivayeti naklettikten sonra Âlûsî'nin söz

---

⁴⁰⁷ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XII, 142.

konusu rivayeti hakka muhalif yerler olmakla birlikte bu konuda okuyucuya bilgi verilsin diye naklettiğini söylemiş sonra da işte bu tarz kıssaları okurken Kur'an'ı Kerim'in doğruluğu ve inceliği göz önüne alınarak okunması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰⁸

Elmalılı, *البلاد*, "Görmedin mi ne yaptı Rabbin Âd kavmine, direkleri (yüksek binaları) olan, benzeri yaratılmamış olan İrem şehrine."⁴⁰⁹ ayetlerinin tefsirinde "İrem" kelimesi için söylenen çeşitli rivayetleri bir kabilenin ismi, Âd kavminin insanların uzun olması,⁴¹⁰ çadır halkı olduklarından dolayı çadırın ortasındaki direkten dolayı denilmiş olması,⁴¹¹ binaların direkleri için denilmiş olması⁴¹² ya da Âd kavminin kabirleri için deniliyor olması şeklinde söylemiştir. Daha sonra Ebu Hayyan'ın da açıkladığına göre bu vaktinde Yemen'de bulunan ve Zâtu'l-İmâd denilen, cennetin sıfatlarını duymuş ve Şeddâd. Âd tarafından ona benzetilmek için yeryüzünde bulunması âdeten muhal veya akla uzak olacak şekilde senelerce işçilere çalıştırılarak yaptırılan ama Şeddâd b. Âd'ın ve ahalisinin içine girmeden helak edildiği bir şehrin ismidir.⁴¹³

Elmalılı, bu nakilden sonra Müslümanlardan birisinin ona gireceğine ve o kişi olan Abdullah b. Kılabe'nin devesini ararken o şehre girdiğine dair bir rivayet olsa da bu rivayetin sahih olmadığını ve İbni Hacer'in bunun için mevzu olduğunu söylediğini⁴¹⁴ söylemiştir. Dolayısıyla Şeddâd b. Âd'ın İrem Bağlar'ı, ahireti inkar edip dünyadayken cennete girmek isteyenlerin uydurduğu hayali bir efsanedir.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 5074.

⁴⁰⁹ Fecr, 89/6-8.

⁴¹⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 440.

⁴¹¹ San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, III, 424.

⁴¹² Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, X, 472.

⁴¹³ Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, X, 472.

⁴¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 748 1. dipnot.

⁴¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5803.

Elmalılı, قتال أصحاب الأخدود, “*Ashâbu'l-Uhdud (ateşle dolu hendeğe atılanlar) öldürüldü.*”⁴¹⁶ ayetinin tefsirini yaparken Ashabu'l-Uhdud konusunda Ebu Hayyan'ın hadisçilerin ondan fazla söz söylediklerini, her sözün de uzun bir hikayesi olduğunu ve Ebu Hayyân'ın da bunları kitabına almadığını ama kısaca manasının kafirlerden birtakım kimselerin yerde hendekler açıp o ateşlerde mümin kimselerden imanlarından dönmeyenleri yakıp imanından dönenleri serbest bıraktıklarını söylediğini⁴¹⁷ ve Kaffâl'in (296/908) Ashabu'l-Uhdud hakkında birçok rivayetler var olsa da içlerinde sahih denecek derecede bir haberin olmadığını, Peygamberimiz'in bu konu hakkında müminlere anlatmış olduğu haberlerin sebebinin ise o zamanlarda da Kureyşli müşriklerin müminlere eziyet etmeleri ve müminlerin de bunlara sabretmesi içindir diye demesini nakletmiştir.

Daha sonra Elmalılı bu konuda muhaddislerin tercih ettiği ve meşhur olan hadisi şerifin Süheyb'den (38) rivayet edilen hadisi şerif olduğunu ve Tirmizî'nin ona sadece “Hasen-Garib” dediğini “Sahih” demediğini söylemiştir.⁴¹⁸

Hak Dini Kur'an Dili'nde işaret edilen ama geçmeyen o hadisi şerifin manasını naklettikten sonra Elmalılı'nın konuyla alakalı yorumunu belirtip bu konuyu bitireceğiz.

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Sizden evvelki ümmetlerden biri içinde bir hükümdar, onun bir de sihirbazı vardı. Sihirbaz ihtiyarladığı zaman hükümdara:

-‘Ben ihtiyar oldum. Bunun için bana bir erkek çocuğu gönder ki ben ona sihri öğreteyim.’ dedi. Bunun üzerine hükümdar ona sihri öğretebileceği bir erkek çocuğu gönderdi. Erkek çocuğu sihirbaza gidip gelmeye başladığı zaman yolu üzerinde bir rahip vardı. Çocuk o rahibin yanında oturdu, onun sözlerini dinledi ve rahip onun hoşuna gitti. Artık sihirbaza geldiğinde rahibe de uğruyor, onun yanında oturuyordu. Sihirbaza geldiği zaman, sihirbaz çocuğu dövdü. Çocuk da bunu rahibe şikâyet etti. Rahip çocuğa:

-‘Sen sihirbazdan korktuğun zaman ‘Beni ailem alıkoydu’ dersin. Ailenden endişe edip korktuğun zamanda da ‘Beni sihirbaz alıkoyup geç bıraktı’ dersin!’ dedi.

---

⁴¹⁶ Burûc, 85/4.

⁴¹⁷ İbni Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, X, 444.

⁴¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5690.

Artık o bu tarzda devam etmekte iken birgün büyük bir hayvan üzerine çıkıp vardı ki, bu hayvan insanları yollarından hapsedip alıkoymuştu. Çocuk kendi kendine:

-‘Ben bu gün sihirbâz mı, daha faziletlidir, yoksa rahip mi daha faziletlidir bileceğim.’ dedi. Akabinde bir taş aldı ‘Ey Allah’ım! Eğer rahibin işi sana sihirbazın işinden daha sevgili ise hapsedilmiş olan bu insanların geçip gitmeleri için bu hayvanı öldür.’ diyerek taşı fırlattı ve hayvanı öldürdü. İnsanlar da geçip gittiler. Bunun peşine çocuk, rahibin yanına geldi ve olanları kendisine haber verdi. Rahip de ona:

- ‘Ey oğulcuğum! Sen bugün benden daha faziletlisin. Senin işin görmekte olduğum bu yüksek dereceye ulaşmıştır ve sen yakında zorlu bir belâ ve imtihana tâbi tutulacaksın. Bu imtihan ve tazyiklere uğratıldığında sakın hiçbir kimseye benim bulunduğum yeri söyleme.’ dedi. Artık oğlan, körü, baras hastalığına tutulmuş kurtarıp iyi eder ve diğer hastalık ve dertlerden de insanları iyileştirir vaziyete geldi. Bunu hükümdarın aslında kör olan bir arkadaşı işitti. Bundan sonra birçok hediyelerle oğlanın yanına geldi ve:

- ‘Eğer bana şifa kazandırırsan burada bulunan şu şeylerin hepsini senin için topladım.’ dedi. Oğlan:

- ‘Ben hiçbir kimseye şifa ve sağlık veremem. Ancak Allah şifa ve sağlık verir. Eğer sen Allah’a iman edersen, ben Allah’a dua ederim, Allah da sana sağlık ve şifa verir.’ dedi. Bunun üzerine o kör zat Allah’a iman etti. Allah da ona şifa verdi. Bundan sonra bu zat hükümdara geldi ve eskiden oturmakta olduğu gibi onun yanına oturdu. Hükümdar ona:

- ‘Gözlerini sana tekrar kim iade etti?’ diye sordu. O zat:

-‘Rabbim iade etti.’ dedi. Hükümdar:

-‘Senin benden başka rabbin mi var?’ dedi. O zat:

-‘Benim rabbim de, senin rabbin de Allah’tır.’ dedi. Bu cevap üzerine hükümdar onu yakaladı ve ona, o çocuğun kim olduğunu söyleyene kadar azap ve işkence etti. Nihayet, oğlan çocuğu getirildi. Hükümdar ona:

-‘Ey oğulcuğum! Senin sihirbazlığın körü, baraslıyı⁴¹⁹ iyi edecek ve şunu yapacak dereceye kadar ilerlemiştir.’ dedi. Oğlan:

---

⁴¹⁹ Baras; günümüzde Vitiligo diye bilinen cilt hastalığıdır.

-‘Ben hiçbir kimseye şifa vermiyorum. Ancak Allah şifa verip iyi ediyor.’ dedi. Bu sözler üzerine hükümdar onu da yakaladı ve ona devamlı azap ve işkence etti. Çocuk nihayet azaba dayanamayıp rahibin bulunduğu yeri söyledi. Rahip de getirildi. Ona da:

-‘Dininden geri dön.’ denildi. Rahip dinden dönmeyi reddedip isteği kabul etmedi. Hükümdar büyük bir ağaç bıçkısı getirilmesini istedi. Bıçkıyı rahibin başının saç ayırımı yerine koydu ve başını ikiye ayırdı. Rahibin başı iki tarafa düştü. Sonra hükümdarın meclis arkadaşı olan o kimse getirildi. Ona da:

- ‘Dininden dön.’ denildi. O da bu teklifi kabul etmedi. Hükümdar onu da adamlarından bir topluluğa teslim etti ve:

-‘Bu herifi şu ve şu dağlara kadar götürün. Bunu o dağlara çıkarın, dağın en yüksek yerine ulaştığınız zaman, dininden dönerse ne güzel, yoksa onu dağdan aşağı atın.’ emrini verdi. Adamları bu emir üzerine onu götürdüler ve dağa çıkardılar. O zat son noktaya varınca:

-‘Ey Allah’ım! dilediğin herhangi bir şeyle beni bunlardan kurtar.’ diye dua etti. Hemen dağ çok şiddetli hızla sarsılıp hareket etti. Böylece onların hepsi aşağıya düştüler. Sonra kendisi yürüyerek hükümdarın yanına geldi. Hükümdar ona:

-‘Arkadaşların ne yaptılar?’ diye sordu. O da:

-‘Allah beni onlardan kurtardı.’ dedi. Bu sefer hükümdar onu yine adamlarından diğer bir gruba teslim etti ve:

-‘Bunu götürün firkate gibi uzun gemiye bindirin. Sonra bununla denizin ortasına kadar götürün. Orada dininden dönerse iyi, yoksa onu denize fırlatıp atın.’ emrini verdi. Adamlar onu hükümdarın dediği gibi yapıp denizin ortasına götürdüler. O zat orada da:

-‘Ey Allah’ım! dilediğin şey ile beni bunlardan kurtar.’ diye dua etti. Gemi hemen üstündekilerle ters dönüp devrildi. Böylece adamların hepsi boğuldular. O zat yine yürüyerek hükümdarın anına geldi. Hükümdar bu sefer de yine ona:

-‘Arkadaşların ne yaptılar?’ diye sordu. O da:

-‘Allah beni onlardan kurtardı.’ diye cevap verdi ve hükümdara hitaben:

-‘Sana emredeceğim şeyi yapmadıkça sen beni asla öldüremeyeceksin.’ dedi.

Hükümdar:

-‘Peki, O şey nedir?’ diye sordu. O zat:

-‘İnsanları açık bir arazide toplarsın. Müteakiben beni orada hurma gövdesine asarsın. Sonra benim deriden yapılmış ok kuburumdan bir ok al sonra bu oku yayın atacak kabzasına yerleştir, sonra ‘Bismillahi Rabbi’l-Ğulâm’ (Oğlanın rabbi olan Allah’ın ismiyle) sözünü söyle. Sonra oku bana at. Sen bunu yaptığın zaman beni öldürmüş olursun.’ dedi. Bu tavsiye üzerine hükümdar halkı geniş bir alanda topladı ve o zatı da bir hurma ağacının bedenine bağlayıp astı. Sonra o zatın kendi deri ok kuburundan bir ok aldı. Sonra bu oku yayın fırlatacak kabzasına yerleştirdi. Sonra ‘Bismillahi Rabbi’l-Ğulâm’ sözünü söyledi. Sonra da oku o zata attı. Ok o zatın gözü ile kulağı arasında dulun denilen yere saplandı. O zat hemen elini, okun saplandığı yer olan dulunu üzerine koydu ve öldü. Bu hadise akabinde insanlar:

-‘Biz oğlan çocuğunu rabbine iman ettik. Biz oğlan çocuğunu rabbine iman ettik. Biz oğlan çocuğunu rabbine iman ettik.’ diye bağıştılar. Bunun peşine hükümdara gelindi ve ona hitaben:

-‘Gördün mü? Sakınıp durduğun şeyi? gerçekleşti. Allah’a yemin olsun ki sakınıp durduğun ve korktuğun şey senin başına indi. İnsanların hepsi Allah’a iman ettiler.’ denildi. Bunun üzerine hükümdar yolların ağızlarında uzun çukurlar açılmasını emretti. Derhal bu uzun hendekler kazılıp açıldı, oralarda büyük ateşler yaktırdı ve:

-‘Kim dininden dönmezse onu bu ateş çukurlarının içine atıp yakın!’ emirini verdi. Bu emir üzerine hükümdarın askerleri faaliyete geçtiler ve insanları o ateş çukurlarına atıp yaktilar. Nihayet sıra beraberinde küçük bir çocuğu bulunan bir kadına gelince, kadın ateş çukuruna düşmekten irkilip geri geri çekildi. Bunun üzerine çocuğu dile gelip ona:

-‘Ey anneciğim! Sabret çünkü sen hakk üzeresin.’ dedi.⁴²⁰

Elmalılı’ya göre rivayet edilen bu hadisi şerif her ne kadar *Sahih-i Müslim*’de yer almış olsa da Kur’ânî anlatıma uygun değildir. Bunun için bu konuda bu hadisi şerif her ne kadar Hasen-Garîb gibi bir standartta olsa da Kur’ân’ı Kerîm’in anlattığı ile yetinmek ona göre daha uygun görülmüştür.

Aynı düşünce daha başka müellifler tarafından da benimsenmiştir.⁴²¹

⁴²⁰ Müslim, *Zühd ve Rekaik*, 73.

⁴²¹ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, D.İ.B Yay., Ankara, 1979, s. 236.

Elmalılı, ⁴²² وائل عليهم نبأ ابني آدم بالحق “*Bunlara karşı Âdem’in iki oğlunun veya iki Âdem oğlunun kıssasını da bi hakkın oku*”⁴²³ ayetinin tefsirinde müfessirlerin çoğunun bu iki kişiden maksat Hz. Adem’in oğulları olan Hâbil ve Kabil olduğunu ama Hasan-ı Basrî ve Dahhak’ın söz konusu ayetten sonra gelen من أجل ذلك كتبنا على بني إسرائيل ayetinden dolayı bunlardan maksadın İsrâiloğullarından 2 kişi olduğunu söylediğini nakletmiştir.⁴²⁴ Fakat burada önemli olan ayetin sonunda بالحق yani “Vakayı, hakikat ile anlat.” denilmesinin efsaneleri anlatma gerçeğini anlat demek olması, Habil ve Kabil hakkında İsrâiliyyat olarak çok fazla acayip ve garip şeyler söylenmesi sebebiyle Habil ve Kabil kıssaları hayal olsa bile Benî İsrâilin durumu gerçek bir hükmü tasdik eden bir şey olduğundan bu kıssayı onlara hakkıyla oku demektir. Onun için burada dikkat edilmesi gereken hata olma ihtimalinden kurtulamayacak olan çeşitli rivayetleri nakletmektense yalnız Kur’anı Kerîm’in nassı takip edilmelidir.⁴²⁵

Hasan-ı Basrî’nin söylediği “İki Ademoğlu” sözünü en eski kaynak olarak Maturîdî tefsirinde bulabildik.⁴²⁶ İmam Maturîdî “Doğrusunu en iyi Allah bilir.” diyerek Hasan-ı Basrî’nin bu sözünü bütün insanların Hz. Adem’e nisbetle Ademoğlu olduğunu söylemişse de İbni Abbas’ın “İsmi Kabil ve Habil olan Hz. Adem’in öz oğullarıdır.” rivayetini de nakletmiştir.⁴²⁷

Elmalılı’nın “Hata olmaktan boş olmayacak.” diyerek tefsirine almadığı rivayet ise şöyledir.

Kabil kardeşini öldürdükten sonra Hz. Adem Kabil’e kardeşini sormuş Kabil “Ben onun vekili değilim.” diyerek Hz. Ademi terslemiş bunun üzerine Kabil’in bembeyaz olan bedeni birden simsiyah olmuştur. Böyle olunca Hz. Adem “Sen onu öldürdün. Onun için simsiyah oldun.” demiştir.⁴²⁸ Bir diğer rivayet ise Hz. Adem’in

⁴²² Mâide, 5/27.

⁴²³ Söz konusu ayetin Meâli *Hak Dini Kur’an Dili*’nden aynı şekilde alınmıştır.

⁴²⁴ Taberî, *Camîu’l-Beyân*, VIII, 348.

⁴²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1563.

⁴²⁶ Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vilatu’l-Kur’an*, Thk. Mehdî Baslûm, I-X, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005, III, 496.

⁴²⁷ Mâturîdî, *Te’vilât*, III, 496.

⁴²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 626.

Kabil'in Habil'i öldürmesinden sonra 100 sene boyunca susması ve asla gülmemesidir.⁴²⁹ Elmalılı'nın dediği gibi bu rivayet tefsir kitaplarının çoğunda vardır.⁴³⁰

Tefsirin gidişatından anladığımıza göre ise Elmalılı da Hasan-ı Basrî ve Dahhak'ın görüşünü kabul etmekte ve ayet meâlîni ona göre vermektedir.

Elmalılı "Nasihât ve her şeyin açıklanmasına dair ne varsa hepsini Musâ için levhalarda yazdık."⁴³¹ ayetinde zikr olunan "Elvâh" için çeşitli rivayetlerin olduğunu, adedi için on, yedi, iki denildiğini söylemiş ama bu konuda ciddi bir delilin olmadığını Kur'anı Kerim'in de bundan bahsetmediğini söylemiş ve yorum yapmamıştır.⁴³²

Mukâtil b. Süleyman (150/767)'in tefsirinde yedi adet olduğu, zümrüt ve yakut'tan kaplı olduğu söylenmiştir.⁴³³ Zemahşerî, İbni Abbas'tan bir rivayet yapmış ve bunun Tevrat'tan onyediyedi adet olduğunu söylemiştir.⁴³⁴ Fahreddin Râzî, tefsirinde adedi on diyenler, yedi diyenler Cebrâil (A.S.)'in getirdiği zümrüt'ten bir şeydi, ya da yeşil zebercet taşından yakutları kırmızı idi diye rivayetlerin olduğunu ama ayetin lafzının böyle şeylere delalet etmediğini söyler.⁴³⁵

Elmalılı, "Bu ağaca yaklaşmayın, eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendinize kötülük yapmış olan zalimlerden olursunuz."⁴³⁶ ayetinin tefsirinde geçen ağaç için "Acaba bu ağaç ne idi?" diye sormuş Allah'ın bize bunu bildirmediğini fakat bunun cennet'te belirli bir ağaç olduğunu

⁴²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 341.

⁴³⁰ Bkz. Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 124, Neseî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedyuy, I-III, Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, Beyrut, Lübnan, 1998, II, 124, Nîsâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'an*, II, 580.

⁴³¹ A'râf, 7/145.

⁴³² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2279.

⁴³³ Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, I-V, Dâru İhyai't-Türâsi, Kahire, Mısır, 1979, II, 62.

⁴³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 668.

⁴³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 360.

⁴³⁶ Bakara, 2/35.

ayetin bize bildirdiğini ve bundan daha fazlasını bilmenin Allah katında bize bir fayda vermeyeceğinden, bunu bilmenin mümkün olmayacağından, müfessirlerin de görüşünün bu olduğunda bahsetmiştir.⁴³⁷

Daha sonra ise bununla beraber bu ağacın ne olduğu konusunda çeşitli rivayetlerde bulunmuştur. Mesela onun buğday, üzüm veya incir olduğunu söyleyenlerin,⁴³⁸ Vehb b. Münebbeh'ten öyle bir buğday ki, danesi sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı bir cennet buğdayı diye bir rivayetin olduğunu⁴³⁹ İbni Abbas ve bazılarından⁴⁴⁰ “Sünbüle” diye mervi olduğunu söylemiş “Bu öyle bir ağaçtır ki, melekler hulûd (Ebedîlik) için bununla kaşınırlar.”⁴⁴¹ diye de söylendiğini belirtmiştir.

Elmalılı bu rivayetlerin hepsini söyledikten sonra o ağacı bizim tayin edemeyeceğimiz açıktır. Bu ağaç buğday ise delice bir buğday, üzüm ise şarap üzümü, incir ise kurtlu ve sarhoş edici bir incir o sarhoş edicilik de Allah'ı unutturan bir sarhoş ediciliktir.

Elmalılı bunlara ek olarak Hristiyan ruhbanlarının evlenmemesini bu ayetteki yaklaşmayın emrini kadınla erkeğin cinsi olarak birbirlerine yaklaşmayın emrine bağlayanların olduğunu söyler. Hristiyanlar kadınla erkek arasındaki cinsi yakınlığa kinaye olarak o manaya yüklemişlerse de bunun Kur'anı Kerim'in nassına aykırı olduğundan kabul edilemezdir. Çünkü o zaman هذه الشجرة “bu ağaç” ibaresine gerek kalmaz sadece ولا تقربا demek hem yeterli hem de açık olurdu. Eğer böyle olmuş olsaydı Hz. Adem'in ilk evliliği gayr-i meşru olması lazım olurdu.⁴⁴²

Elmalılı وقال لهم نبيهم إن آية ملكه أن يأتيكم التابوت فيه سكينه من ربكم وبقيته مما ترك آل موسى و آل هرون تحمله الملائكة *“Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alameti Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut içinde rabbinizden size bir ferahlık ve*

⁴³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 323.

⁴³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 126.

⁴³⁹ İbni Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, I-X, Mektebetü'l-Bâz, Mekke, Suudi Arabistan, 1999, I, 86.

⁴⁴⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 99.

⁴⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 31.

⁴⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 323.

sükûnet, Musâ ve Hârûn hanedanlarının bırakmış olduğu bir hazine vardır.”⁴⁴³ ayetinin tefsirinde ayette geçen *Sekîne* kelimesi için 4 farklı görüş ve rivayet, *Bakıyye* kelimesi için de bir rivayet söylemiştir. Sekîne;

1- İsrailoğullarında zebercet'ten veya yakut'tan iki kanatlı ve kedi gibi başı, kuyruğu bulunan bir suretin olduğunu bu suretin inlediğini inlediğinde İsrailoğullarının tabutu alıp düşmana doğru gittiklerini, inleme kesilince de durdukları,⁴⁴⁴

2- Hazreti Ali'den gelen rivayette insan yüzüne benzer bir yüzü bulunan hoş bir rüzgarın olduğu,⁴⁴⁵

3- Hz. Musa ile Hz. Harun ve onlardan sonra gelen İsrailoğullarına gönderilmiş Peygamberlere nazil olan kitaplardan Allah Teâlâ'nın Talut ve askerine yardımını ihsan edip düşmanlarını onlardan bertaraf edeceklerine dair bir takım müjdeler,⁴⁴⁶

4- Ne olduğu bilinmeyen bir şey.⁴⁴⁷

Bakıyye ise; Elvâh kırıkları, Hz. Musa'nın asası ve Tivrattan bir şeydir.⁴⁴⁸

Elmalılı bu rivayetlerden sonra mananın “Tabutta ve gelişinde size rabbinizden bir sekînet ve Âl-i Musa ve Âli Harun'dan kalma mebrukâtta bir bakıyye vardır ki siz bununla sakinlik bulur, emn-u itmi'nan'a erersiniz de onlar gibi amel edersiniz.” demek olacağını söylemiştir.⁴⁴⁹

Elmalılı, ولو شئنا لرفعناه بها ولكنه أخذ إلى الأرض واتبع هويه “*Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü.*”⁴⁵⁰ ayetinde ğaib zamiriyle verilen kişi hakkında İsrailoğullarından Bel'âm ibni

⁴⁴³ Bakara, 2/248.

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 508.

⁴⁴⁵ İbn Âdil, Ebu Hafis Siracüddin Ömer b. Nuriddin Ali b. Âdil en-Nu'mânî, *el-Lübâb fî 'Ulumi'l-Kitâb*, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, I-XX, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998, IV, 275.

⁴⁴⁶ Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, II, 582.

⁴⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 833.

⁴⁴⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 293.

⁴⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 833.

⁴⁵⁰ A'raf, 7/176.

Ebr⁴⁵¹ veya Kenânîlerden Bel'âm ibni Bâ'ura⁴⁵² ya da Araplardan Ümeyye ibni Ebissalti⁴⁵³ hakkında iki farklı görüş olduğunu söyler.⁴⁵⁴

Daha sonra Bel'âm için bazı ilahî kitaplar hakkında bilgisi olan, duası kabul edilen bir veli iken Hz. Musa'nın Arz-ı Mukaddes'e girişinde Hz. Musa'ya karşı dünya sevgisi sebebiyle Hz. Musa'nın düşmanları tarafında yer almış, Ümeyye ibni Ebissalt de buna benzer bir adam iken ilahî kitapları okumuş ve orada bir Peygamber geleceğini anlamış bu Peygamber'in kendisi olacağına inanmış bunun akabinde Peygamberimiz de gönderilince hasedinden küfre sapmış bir adam olduğunu asıl kıssanın Bel'âm olsa bile Ümeyye ibni Ebissalti hakkında bu ayetlerin nazil olduğunu söylemiştir. Elmalılı Kur'anı Kerim'in kıssadan maksad şahsın kim olduğu değil, hevâsına uyan insanın halini anlamak ve anlatmaktır.⁴⁵⁵

Elmalılı'nın tefsirine almadığı ama tefsir kitaplarında bulunan Bel'âm hikayesi ise şöyledir.

Rivayete göre Hz. Musa cebbar bir kavimle savaşmak için hazırlanmış ve Bel'âm'ın kavmi de Bel'âm'dan Hz. Musa'nın kendilerine bir zararı dokunmaması için Bel'âm'dan dua etmesini istemişlerdir. Ancak Bel'âm Hz. Musa'nın peygamberliğine inanan iyi bir mümindir. Onlara Allah'ın kendisine Hz. Musa ve ordusuna beddua etmesi için izin vermediğini onun için beddua edemeyeceğini söyleyip onları geri çevirmiştir. Fakat kavmi Bel'âm'ı çeşitli hediyelerle kandırıp Hz. Musa ve ordusuna beddua etmesini sağlamıştır. Daha sonra Allah bedduayı geri çevirir ve Bel'âm'ın dili de ceza olarak göğsüne doğru sarkar. Bunu üzerine Bel'âm artık dünyasının ve ahiretinin gittiğini düşünerek onlara “Benim için artık sadece bir hile kaldı onu da size öğreteyim.” demiş onların güzel kadınları toplayıp, silahlandırıp Hz. Musa'nın askerleri arasında göndermelerini söylemişti. Kadınlar askerlerin arasına gittikten sonra askerlerden bir tanesi onlardan herhangi birisiyle zina etse yeterli olacağını söylemiştir. Kavmi Bel'âm'ın dediğini yapmış kadınları yollamış ve

⁴⁵¹ Taberî, *Camîu'l-Beyân*, X, 567.

⁴⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 403.

⁴⁵³ San'ânî, Ebu Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, Thk. Mahmud Muhammed Abduh, I-III, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998, II, 98.

⁴⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2335.

⁴⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2335.

gerçekten de onlardan birisi ki İsrailoğullarının büyüklerinden (Zemre b. Şelûm) o kadınlardan birisiyle (Kesbe binti Suver) zina yapmış bunun üzerine de Allah Teâla o askerlere vebâ salgını göndermiş bir görüşe göre 70 bin bir görüşe göre de 20 bin asker o vebadan dolayı ölmüştür.⁴⁵⁶

Elmalılı bu rivayeti asıl maksat olan ayetin manasını gölgeleyebileceğinden dolayı tefsirine almadığı anlaşılmaktadır.

Elmalılı, *وإذ استسقى موسى لقومه فقلنا اضرب بعصاك الحجر*, *Musâ (çölde) kavmi için su istimişti de biz ona: değneğınle taşa vur! demiştik.*⁴⁵⁷ ayetinde Âsa'nın ve Hacer'in mahiyeti hakkında Âsa'nın ne olduğu, ne kadar olduğu, Hacer'in belirli bir taş yoksa herhangi bir taş mı olduğu konusunda Fahreddin Râzî'den Âsa'nın herhangi bir ağaçtan ya da Cennette bulunan Mersin ağacından olduğu, boyunun on zira' başının iki çatalı olduğunu ve taşın da Tur Dağı'ndan getirildiğini veya Âsa ile beraber Hz. Şuayb'den alınan mukaddes bir taş olduğu hakkında çeşitli rivayetler olsa da hakkında mütevatir kesin bir delil olmadığından detayını konuşmaktan geri durmak ve bunun bilgisini Allah Teâla'ya bırakmanın gerekli olduğunu çünkü ilmî ve itikadî konularda kesin bir delil olması gerektiğini söylediğini⁴⁵⁸ nakletmiştir. Elmalılı bunun devamında da Râzî'nin dediği gibi hem Âsa'nın hem de Hacer'in ne olduğu konusunda detaya girmemiş bununla meşgul olmaktan imtina etmiştir.⁴⁵⁹

Elmalılı, *فإذا جاء وعد أوليها بعثنا عليكم عبادا لنا أولي بأس شديد فجاسوا خلال الديار وكان وعدا مفعولا* “*Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşarak (sizi) aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaat idi.*”⁴⁶⁰ ayetinin tefsirinde Taberî'den uzunca şöyle bir rivayet nakleder.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ İbn kesîr, *Tefsîru'l-Kur'anu'l-Azîm*, III, 511. Bel'âm b. Bâûrâ konusunda detaylı bilgi için bkz.

Harman, Ömer Faruk, *Bel'âm b. Baura*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, V, 390,

⁴⁵⁷ Bakara, 2/60.

⁴⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 528.

⁴⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 365.

⁴⁶⁰ İsrâ, 17/5.

⁴⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3154.

“İsrailoğullarında birçok hâdiseler vuku’ bulmuş, günahlar işlenmişti. Cenabı Allah, bunlarla muahaze etmemiş, kendilerine lütf-ü ihsan ile muamele etmişti. Nihayet İsrailoğulları hükümdarlarından Sıdika ismindeki hükümdarları zamanında vukuatları büyümüşü. O zaman Şi’ya aleyhisselâm Peygamber olarak gönderilmiş ve Babil hükümdarı Sencarib’in hücum ve istilâsı bertaraf edilmişti. Şi’ya ibni Emsıya aleyhisselâm İsâ ve Muhammed (a.s.)’i müjdeleyen bir Peygamberdi. Sıdika, onun vahiy ve kendinden öncekileri nesh etmesiyle amel etmiş ve muvaffak olmuştu. Vefat edince İsrailoğullarının işleri karışmış, hükümette fikir ayrılığına düşmüşler, birbirlerini öldürmeye başlamışlardı. Şi’yâ (a.s.)’yı dinlemiyorlar, nasihatlerini kabul etmiyorlardı. O vakit Cenabı Allah Şi’ya (a.s.)’ya ‘kalk kavmin içinde senin lisanın üzere vahy edeceğim.’ diye buyurmuş, Şi’ya (a.s.) ayağa kalkmış, Allah Tealâ da onun lisanını vahy ile konuşup ‘Ey Semâ dinle, ey Arz sus! Zira Allah Tealâ İsrailoğullarının halini anlatacak, o İsrailoğulları ki ni’metiyle büyütmüş, kendisi için seçmiş, kerametiyle seçkin kılmış, kullarına faziletli kılmış, kerametiyle mufaddal kılmıştı. Halbuki onlar zayi’ olmuş çobanı yok davar gibiydiler. Öyleyken ürkenlerini yatıştırdı, yitenlerini topladı, kırıklarını sardı, hastalarını tedavi etti, zayıflarını şişmanlattı, şişmanlarını hıfzetti. Vaktâ ki bunu yaptı, azdılar, koçları tosusmaya başladı, birbirlerini öldürüyorlar, hattâ kırığı kendine sarılacak sağlam bir kemik kalmadı, vay bu hatakâr ümmete! Vay şu hatakâr kavme ki ölümün kendilerine nereden geldiğini anlamıyorlar. Deve bile vatanını hatırlar da ona döner gelir. Eşek bile üzerinde doydğu bağı hatırlar da ona geri döner. Öküz bile semizlendiği şenliği hatırlar da ona döner gelir. Bu kavim ise öküz değil, eşek değil, akıl sahipleri oldukları halde ölümün kendilerine nereden geldiğini fark etmiyorlar. Ben onlara bir temsil yapacağım dinlesinler, söyle onlara: Bir zaman boş, harab, medeniyetten boş ölü bir arazi vardı, bunun kuvvetli ve bilgin bir de sahibi vardı. Onu imara başladı, kendisi kuvvetliken arazisinin harap olmasını veya âlim iken zayi etti denilmesini istemedi, etrafını duvarla çevirdi, içinde yüksek ve sağlam bir köşk yaptı, ortasından ırmak geçirdi, zeytinden, nardan, hurmadan, üzümünden ve türlü türlü meyvelerin hepsinden sınıf sınıf ağaçlar dikti ve onu kuvvetli, emin, himmet sahibi bir muhafızın korumasına verdi, arazinin verdiklerini bekler oldu. Ne zaman ki tomurcuklandı, meyveleri keçi boynuzu çıktı, ay bu ne fena Arz! Bunun duvarını, kasrını yıkalım, ırmağını kapıyalım, bekçisini yakalıyalım, ağaçlarını yakalım, eskiden olduğu gibi harap olsun,

medeniyetten eser kalmasın dediler. Nasıl, ne dersiniz buna? Allah Teâla, 'O duvar benim zimmetim, kasır şeriatım, nehir kitabım, muhafız Peygamberim, dikilen ağaçlar da onlar, o ağaçların çıkardığı keçi boynuzu da onların kötü amelleri, ben de onlara kendilerinin aleyhlerine verdikleri hükmü hükmettim. O, onlara Allah'ın misal verdiği bir meseldir. Bana sığır, koyun kesmekle yakınlaşmak istiyorlar. Halbuki et, bana ermez ve ben, onu yemem. Bana takva ile ve haram kıldığım nüfusu boğazlamaktan sakınmakla yakınlık kurmayı bırakıyorlar. Kanlarla elleri boyanmış, elbiseleri bulaşmış, benim için evler ve ma'bedler yapıyorlar ve onların içlerini temizliyorlar da kendi kalplerini ve cisimlerini pisliyorlar ve kirletiyorlar. Benim için evleri ve ma'bedleri yaldızlı nakışlarla süslüyorlar da akıllarını, fikirlerini tahrib ve ifsad ediyorlar. Benim büyük evlere ne ihtiyacım var? Ben onlarda oturmam, benim nakışlı ma'bedlere ihtiyacım mı var? Ben onlara girmem, ben onların yükseltilmesini ancak içlerinde zikr-ü tesbih olunmaklığım için ve namaz kılmak isteyenlere bir ma'lem olsun için emr ettim. Diyorlar ki: Eğer Allah, bizim ülfetimizi toplamağa kadir olsa idi elbette toplardı ve eğer Allah bizim kalplerimize anlatmaya kadir olsaydı herhalde anlatırdı. İki kuru ağaç al, en çok tecemmü' ettikleri bir sırada mecma'larına var. O iki ağaca hitaben, 'Allah de size ikinizin bir ağaç olmanızı emrediyor.' Bunu söyleyince iki ağaç birbirine karışıp birleşiverdi. Binaenaleyh Allah, buyurdu ki: 'Söyle onlara gördünüz ya ben iki kuru ağacı te'lif etmeğe kadirim. Eğer dilese idim sizin ülfetinizi cemi' etmez mi idim? Veya kalplerinize söz geçiremez miydim? Halbuki ona ben suret verdim. Diyorlar ki 'Oruç tuttuk orucumuz refi' olunmadı, namaz kıldık namazımız nurlanmadı, tesadduk ettik sadakalarımız nemalanmadı. Güvercin gibi inliyerek dualar ettik, kurtlar gibi uluyarak ağladık hiçbiri işitilmedi, dualarımıza karşılık alamıyoruz. Allah buyurdu ki: 'Sor olanlara, benim icabetime mani' olan ne? Ben işitenlerin en işiteni, görenlerin en iyi göreni, dua edenlere en yakın olan, merhametlerinin en merhametlisi değil miyim? Elimdeki mi az? Nasıl olur ki, benim ellerim hayra açık, dilediğim gibi sarfederim ve bütün hazînelerin anahtarları benim yanımda, onları benden başkası ne açabilir ne kapatabilir. Filhakika benim rahmetim her şeyi kapsayıcıdır. Yekdiğerine merhamet edenler ancak o sayede ederler. Yoksa bana cimrilik mü arız oldu? Ben şerefliilerin en şerefliisi, bütün hayırların açanı, verenlerin en cömerti, kendisinden dilek istenenlerin en keremlisi değil miyim? Eğer şu kavim benim kalplerinde parlattığım, bundan sonra kendilerinin onu atıp da

dünyayı iştirâ ettikleri hikmet ile nefislerine bir atfî nazar etselerdi, nereden vurulduklarını görürler ve en büyük düşmanları kendi nefisleri olduğunu anlardı. Ben onların yalan sözle kirlettikleri, haram yemekle kuvvet almak istedikleri oruçlarını nasıl kabul ederim? Onların kalpleri benimle harb etmeye, yarışmaya kalkışan, meharimimi hetkedenlere ısga edip dururken namazlarını nasıl nurlandırırım? Veya sadakaları benim katımda nasıl zekâtını bulur ki başkalarının mallarını tesadduk ediyorlar. Ben onlarla ancak gasp edilmiş olan sahiblerini me'cur kılarım. Hem dualarına nasıl icabet ederim ki o ancak dillerde bir söz, fül ise ondan çok uzak. Ben ancak güzel söylenmiş sözleri kabul ederim, ancak müstaz'afî miskînin sözünü dinlerim ve miskînlerin rızası benim rızamın alâmetindedir. Fukaraya merhamet, zua'fayı takrib, mazluma insaf, mağsube yardım, gaibe adalet, dullara ve yetîme ve miskîne ve her hak sahibine hakkını eda etseler ya. Bana beşerle konuşmak yaraşsa idi onlarla konuşurdum. Ve o vakit gözlerinin nûru, kulaklarının sem'i, kalblerinin ma'kulü olurdu ve o vakit bellerini doğrultur, ellerinin ve ayaklarının kuvveti olurdu ve o vakit dillerini ve akıllarını tesbit ederdim. Sen benim risaletlerimi tebliğ ederek kelâmımı işittikleri zaman: bunlar uydurma lâflar, mütevaris lakırdılar, sahirlerin ve kâhinlerin te'lifâtından bir te'lif diyorlar ve kendileri de böyle bir söz söylemek isteseler yapabilirler ve Şeytanların onlara yapacağı vahy ile gaybe muttali' olabilirler diye zannediyorlar ve hepsi bu söylediklerini gizliyor, sır tutuyor. Halbuki bilirler ki ben Semavât ve Arzın gaybını bilirim ve onların açıkladıkları ve gizledikleri şeyleri de bilirim. Ben Semavât ve Arzı yarattığım gün kendime isbat eylediğim bir huküm hukmettim ve ona önünde müeccel bir ecel ta'yin eyledim ki lâbüdd o, vaki' olacaktır. Eğer onlar ilmi gayıbdan intihallerinde sadık iseler haydi sana haber versinler ben o hukmü ne vakit yerine getireceğim, o hangi zamanda olacak? Eğer onlar dilediklerini yapmaya kadir iseler benim onu icra edeceğim kudret gibi bir kudret ızhar etsinler. Ben onu müşriklerin istememesine rağmen her dinin üstüne çıkaracağım. Eğer onlar dilediklerini söylemeğe kadir iseler o hukmün emrini tedbir edeceğim, hikmetin mislini te'lif etsinler. Zira ben Semavât ve Arzı yarattığım gün karar verdim ki nübüvveti ecîrler içinde kılayım, mülkü çobanlara, şerefi zelillere, kuvveti zayıflara, zenginliği fakirlere, serveti ekillâya, şehirleri kırlara, kaleleri çöllere, beredayı enginlere, ilmi cahillere, hukmü ümmîlere tahvil edeyim. İmdi sor onlara bu ne zaman? ve bunun başına geçecek kim? Kimin eliyle ben bu sünneti

açacağım? Bu işin yardımcıları kimler? Biliyorlarsa söylesinler, ben bunun için bir nebiyi ümmî yaratacağım. Sert değil, kaba değil, sokaklarda bağırılmaz, fuhş ile tezeyyün etmez, edebe mugayir söz söylemez, ben ona her güzellik için istikamet vereceğim, her yaratılmışların en şereflişini bahş edeceğim, sekineti libası, birri şiarı, tekvayı zamiri, hikmeti ma'kulü, sıdk-u vefayı tabiati, afv-ü marufu hulku, adl-ü ma'rufu siyreti, hakkı şeriatı, hüdayı imamı, islâmı milleti, ahmedi ismi kılacağım. Dalâletten sonra onunla hidayet edeceğim. Cehaletten sonra onunla ta'lim edeceğim, düşkünlükten sonra onunla yükselteceğim, tanınmazken onunla şan vereceğim, azlıktan sonra onunla çoğaltacağım, darlıktan sonra onunla zenginleştireceğim, tefrikadan sonra onunla toplayacağım, muhtelif kalpleri, dağınık arzuları, müteferrik ümmetleri onunla te'lif edeceğim. Ümmetini insanlar için çıkarılmış hayrı ümmet yapacağım. Beni tevhid için bana iymân ve ihlâs ile ma'rufu emir, münkeri nehy edecekler, kıyâmen, kuuden, rukûan, sucûden bana namaz kılacaklar, benim yolumda saffen ve zahfen savaşıacaklar, benim rıdvanıma ermek için mallarından, diyarlarından çıkacaklar, ben onlara mescidlerinde, meclislerinde, yattıkları, gezdikleri yerlerde tekbir, tevhid, tesbih, hamd, midhat, tahmid ilham edeceğim, sokak başlarında tekbir, tehli, takdis edecekler, benim için yüzlerini ve etrafların tathir edecekler, bellerine esvab bağliyacaktak, kurbanları kanları, kitapları sineleri, gece ruhban, gündüz arslan. O benim bir fazlım ki dilediğime veririm ve ben çok büyük fazilet sahibiyim. Şi'ya (a.s.) sözünü bitirince öldürmek için üzerine saldırmışlar, o da kaçıp bir ağaca gizlenmiş, eteğinin dışarda olan ucunu görmüşler, testereyi dayayıp ağaç ile beraber biçmişler. Allah Tealâ da Buhtunnâsırı musallat edip belâlarını vermişti.”⁴⁶²

Daha sonra Elmalılı bu vaka için bazı müfessirlerin Câlût vakası için denilmiş olsa da çoğunluğunun Buhtunnâsır vakası dediklerini söylemiştir. Ama Elmalılı'ya göre önemli olan nokta vaka'nın zaman ve şahısları değil mahiyeti özelinde hikmetidir. Kur'anı Kerîm de ancak bunun hikmetini anlatmıştır. Onun için en doğrusu, zaman ve vaka'nın ne olduğunu araştırmak değil Kur'anı Kerîm'in beyanı ile hikmetini anlamaya çalışmaktır.⁴⁶³

⁴⁶² Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XIV, 459.

⁴⁶³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3162.

Yukarıda örneklendirdiğimiz gibi Elmalılı, kaynakları arasında kullandığı tefsirlerden bazen alıntı yapmışsa da bazı konuları hiç görmezden gelip tefsirine almamıştır.

Mesela, Kârûn için anlatılan *إن قارون كان من قوم موسى* “*Kârûn, Musâ'nın kavmindendi.*”⁴⁶⁴ ayetinden işaretlerle tefsirlerde geçen, amcasının oğlu,⁴⁶⁵ halasının oğlu,⁴⁶⁶ Hz.Musâ'nın amcası,⁴⁶⁷ Kârûn'un kimya bilgisini aynı zamanda Hz. Musâ'nın da kardeşi olan hanımından aldığına dair rivayeti⁴⁶⁸ gibi konulardan tefsirinde hiç bahsetmemiştir. *يا أيها الذين آمنوا لا تكونوا كالذين آذوا موسى* “*Ey imân edenler, siz de Musâ'ya eziyet edenler gibi olmayın.*”⁴⁶⁹ ayetinin sebebi nüzulünde Kârûn azdığı zaman kötü yola düşmüş bir kadına birçok mal vererek Hz. Musâ ile zina etmesi için onu Hz. Musa'nın yanına yollamış, fakat sonunda kadının bunu Hz. Musâ'ya söyleyerek vazgeçtiğini belirtmişse de, tefsirlerde geçen⁴⁷⁰ Kârûn'un kadına ne tür mal verdiğinden bahsetmemiş⁴⁷¹ olması bu tarzına örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak Elmalılı, İsrâiliyat'ı kitabına almış fakat okuyucudan dikkatli olmasını talep etmiştir. Uygun görmediği rivayetleri belirtmiş, tefsirini yazarken kaynak olarak kullandığı kitaplardaki uygun olmayan rivayetleri kitabına hiç almamıştır. İsrâilî rivayetleri açıklarken bazen önce söz konusu olan kelimeyi açıklamış, bazen rivayeti verdikten sonra Kur'an'ı Kerîm'e olan uyumsuzluğunu belirtmiş, kendi yorumunu yaptıktan sonra rivayeti kabul etmemiştir. Çünkü ona göre müfessir üstüne vazife olmayan detaylara girmemeli, rivayetlerde kıstas alınacak olanın hak olan Kur'an'ı Kerîm olması gerektiğini vurgulamıştır. Elmalılı, rivayetlerin hemen kabul edilmemesi, rivayetlerin iyi bir süzgeçten geçirildikten sonra kullanılmasını tavsiye etmesi onun İsrâiliyata bakışını göstermektedir.

⁴⁶⁴ Kasas, 28/76.

⁴⁶⁵ Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 310.

⁴⁶⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 392.

⁴⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV, 13.

⁴⁶⁸ İbni Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, VII, 133.

⁴⁶⁹ Ahzâb, 33/69.

⁴⁷⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 433, Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 311.

⁴⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3932.

D- ELMALILI'NİN İHTİLAFLI HADİSLERİ KULLANIŞI

Elmalılı, ayetlerin tefsirlerinde aralarında tearuz varmış gibi gözükten hadislerde cem ve te'lif yoluna gitmiş, kendisinin ve bilgisine güvendiği alimlerin kriterlerine göre bu rivayetlerin bazen ikisini de kabul etmiş bazen de birisini diğerine tercih etmiştir. İki mütearız rivayeti naklettikten sonra bazen tercihini belirtmiş, bazen belirtmemiştir. Bu çalışmamızda biz de tefsirde tespit edebildiğimiz mütearız rivayetleri bu başlık altında toplayıp örneklendirmeye çalıştık.

1- Tercihini Belirttiği Rivayetler

Elmalılı, İhlas Suresinin Mekkî mi Medenî mi olması ve neden indirildi konusunda çeşitli rivayetler nakleder.

a- “Taberî bunu şöyle tafsil eder. ‘Zikr olundu ki Müşrikler Resulullah’a rabbül’izzetin nesebinden suâl ettiler, Allah Teâlâ da cevaben bu sûreyi inzâl buyurdu. Bazıları da ‘Hayır, Yahûdîlerin gelip bu halkı Allah Halk etti, fakat Allah’ı kim halk etti?’ diye sormalarından dolayı onlara cevaben nazil olmuştur.”⁴⁷²

b- Müşriklere cevaben indi diyenler: Ebül’âliye tarikiyle Übeyy İbni Kâ’b’dan ve Şa’bî tarikiyle Câbirden şöyle rivayet etmişlerdir: Müşrikler اسنب لنا ربك dediler. Allah Teâlâ da قل هو الله أحد inzâl buyurdu. İkrimeden: Müşrikler Resulullah’a اخبرنا عن ربك صف لنا ربك ما هو، ومن أي شيء هو؟ “*Rabbinden bize haber ver, rabbini bize vasf-uta’rif et, o nedir? nedendir? Ya’ni mahiyyeti nedir, faslı nedir?*” dediler. Allah Teâlâ da قل هو الله احد’dan surenin sonuna kadar indirdi.

c- Yahûdîlerin sorusundan dolayı indi diyenler: Abd ibni Humeyd, Seleme’dan İbni İshak’tan, Muhammed’dan, Sayd’dan şöyle rivâyet etmişlerdir: Peygamber’e Yahudilerden bir cemaat geldi, ya Muhammed فمن خلق الخلق؟ “*Bu Allah yaratılan her şeyi yaratmışsa Allah’ı kim yarattı?*” dediler. Hazreti Peygamber

⁴⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6271.

öfkelenildi hattâ rengi değişti, rabbi için öfkesinden onlara şiddetle çıkaştı, derken Cebrâil geldi onu sakinleştirdi احفظ عليك جناحك cenahını üzerinde tut, yani sakin ol ya Muhammed! Allah'tan onların sorularına cevap geldi, Allah buyuruyor ki dedi قل هو الله Resulullah bunu onlara okuyunca da 'Bize Rabbini tarif et, onun hilkatı nasıl? Pazusu nasıl? Kolu nasıl?' dediler, bu defa da Peygamber evvelkinden daha şiddetli öfkelenildi, yine Cebrâil geldi bir önceki gibi söyledi ve sorularının cevabını şöyle getirdi وما قدره الله حق قدره والأرض جميعا قبضته يوم القيامة والسموات مطويات بيمينه سبحانه وتعالى عما يشركون "Onlar Allah'ı hakıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet gübü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun kudret eliyle düürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir."⁴⁷³ Katâde'den de: Yahudilerden birtakım kimseler Peygambere gelip قل هو الله dedi. Onun üzerine انسب لنا ربك dedi.

d- Râzî'nin nakline göre⁴⁷⁴ bir kavil de Hristiyanların sorusu sebebiyle nâzil olmuştur. Atâ İbni Abbas'tan şöyle rivayet eylemiştir: Necran vefdi geldiği zaman bize Rabbını vâf et, o, ne şeyden, ne cevherden demişlerdi, Resulullah Rabbim birşeyden değildir, o eşyanın halikıdır, dedi, bunun üzerine قل هو الله dedi, onlar o, vâhid, sen de vâhidsin dediler ليس كمثلته شيء "Hiçbir şey onun benzeri değildir." buyurdu, bize sıfatını artır dediler, الله dedi, samed nedir? Dediler; halkın bütün ihtiyacında kendisine müraceat ettiği الحوائج في الخلق إليه الذي يصمد dedi, artır dediler لم يلد Meryem gibi doğurmuş değil, ولم يولد Isâ gibi doğurulmuş da değil, ولم يكن له كفوا أحد dedi.⁴⁷⁵

Elmalılı bu rivayetleri naklettikten sonra *Müşrikîn* lafzıyla bundan Mekke Müşriklerinin anlaşılması ve bundan dolayı da surenin Mekkî olması görünse de Ebül'âliyenin rivayetinde Kade-i Ahzab diye tefsir etmesi ve meşhur Ahzab olayının da Medîne'de olması ve Yahudîlerin de buna katılması ve artı olarak bu soruları soran her kim olursa olsun Müşrik diye isimlendirileceğinden dolayı rivayetlerin hepsinden bu surenin medenî olduğunu anlamanın daha doğru bir tercih olacağını söylemiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷³ Zümer, 39/67.

⁴⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXII, 357.

⁴⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6271, 6272.

⁴⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6272.

Bir diğerk örnek ise, Elmalılı, Yasîn suresinin fazileti hakkında rivayetleri söylerken Tirmizî'nin Kuteybe ve Süfyan ibni Veki' tariklarından Katade hadisiyle Enes'ten Peygamberimiz'in "Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'an'ın kalbi de يس dir. Her kim يس okursa Allah onun kıraatine on kere Kur'an okumak sevabı yazar." dediğini nakletmiş ve Tirmizî'nin buna garib hadis senedinde de meçhul bir ravi olduğunu söylediğini nakletmiştir.⁴⁷⁷ Daha sonra da bu manada Hz. Ebubekir'den de bir rivayet varsa da isnadında zayıf bulunduğunu ifade ettikten sonra Alûsî'nin "İmam Ahmed ve daha başkaları tarafından Ma'kıl ibni Yesar'dan sahih olarak rivayet edilmiştir ki 'Resulullah يس Kur'an'ın kalbidir.' buyurmuştur."⁴⁷⁸ dediğini naklederek bu rivayeti Yasîn suresinin Kur'an'ın isimlerinden biri olarak kabul gördüğünü söylemiş ve bu rivayeti diğerklerine tercih etmiştir.⁴⁷⁹

Konumuza diğerk örnek, Elmalılı, Cin suresinde Peygamberimiz'in Cinleri görüp görmediğı hakkında iki hadis rivayet etmiştir.

a- "Saiyd ibni Cübeyr'den, İbni Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Resulullah cinlere karşı okumamış ve onları görmemiştir, ancak Resulullah birkaç nefer ashabi ile Ukaz panayırına giderken Nahle nam mevkiinde sabah namazı kıldıkları esnada okuduğı Kur'an'ı cinler dinlemişti, o sırada şeytanlar sema haberlerini alamaz olmuş ve üzerlerine şihablar saldırmıştı, herhalde yeni bir şey hâdis oldu ki sizinle sema haberleri arasına hail oldu, arzın şark-u garbına gidi bakın bakalım o hâdis olan nedir? diye sormuşlar ve bu sebeple şark-u garb-ı araştırmaya başlamışlardı, Tihame tarafına giden takım Ukaz panayırına gitmekte bulunan Peygamber'in nahlede ashabıyla sabah namazı kılarken okuduğı Kur'an'ı duyunca varıp dikkatle dinlemişler, dinleyince de işte bu size sema haberine hail olan demişler, hemen oradan kavimlerine döndüklerinde "يا قومنا إنا سمعنا قرآنا عجباً يهدي إلى الرشـد فأمنا به ولن نشرك بربنا أحدا *Ey kavmimiz, gerçekten biz, doğru yola ileten harikulade güzel bir kur'an dinledik de ona iman ettik. Artık kimseyi rabbimize asla ortak koşmayacağız.*" demişlerdi, Allah Teâlâ da bunu

⁴⁷⁷ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, Thk: Beşşar Avvâd Mârûf, I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan. 1998, V, 14.

⁴⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu'l Meâni*, XXII, 209.

⁴⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4003.

üzerine Peygamber'ine *قل أوحى إلي أنه استمع نفر من الجن* "Resulüm de ki: Cinlerden bir topluluğun benim okuduğum Kur'an'ı dinleyip de şöyle dedikleri bana vahy olundu."⁴⁸⁰ suresini indirdi, cinnin dedikleri Peygambere ancak vahy olundu."⁴⁸¹

b- "İbni Mes'ud rivayetidir: Demiş ki Peygamber (a.s.) 'Ben cinne Kur'an okumakla emrolundum, benimle kim gelir?' dedi, sustular, ikinci defa yine sordu, yine sustular, üçüncü de yine sordu ben 'Abdullah maiyyetinde giderim ya Resulallah' dedim, bunun üzerine kalktı, İbni ebi Düb Şibinin yanında hâcune gelince benim üzerime bir hat çizdi, bunu geçme dedi, sonra Hacûne doğru geçti, derhal üzerine keklikler gibi uçtular, sanki Zut ricaline benziyorlardı, kadınların def çaldıkları gibi deflerini çalıyorlardı, nihayet onu sardılar, gözümden kayboldu hemen kalktım, bana eliyle otur işaretini yaptı, sonra Kur'an okumaya başladı, gittikçe sesi yükseliyordu, hepsi yere yapıştılar, o derece ki seslerini işitiyordum da kendilerini göremiyordum, sonra dönünce bana 'Gelmek istedin değil mi?' diye sordu, 'Evet ya Resulallah' dedim, 'O sana gerekmezdi, o cinler Kur'an dinlemeye geldiler, sonra da kavimlerini inzar etmek üzere döndüler, benden azık istediler, ben de onlara kemiği azık ettim, kemikle, deve gübresiyle kimse taharetlenmesin.' buyurdu."⁴⁸²

Bu rivayetleri naklettikten sonra Elmalılı, İbni Mes'ud'u olayı bizzat gören olması nedeniyle olaya daha vakıf, İbni Abbas'tan gelen rivayetin de sened tarihinin kuvvetli olması, surenin cereyanının da buna uygun görünmesi ile rivayetler arası tercih yapmaktan ziyade onları bir araya getirmenin daha doğru olacağını söylemiştir. Elmalılı'ya göre hem Rahman suresinde belirtildiği gibi Peygamber'in o sureyi Cinlere okuduğu hem muhaddislerin Cinlere okuma meselesini 6 defa olduğunu söylemesi hem de İbni Mes'ud'un rivayetinde bu surenin inzâli zikredilmemesi bilgileriyle beraber önce İbni Abbas'ın dediği gibi olmuş, daha sonra Allah Teâlâ Peygamber'e bu sureyi vahy edip onların dilediklerini ve dediklerini haber vermiş daha sonra da İbni Mes'ud'un dediği gibi onların çıkmasını emretmiş olabilir.⁴⁸³ İbni

---

⁴⁸⁰ Cin, 72/1.

⁴⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5392.

⁴⁸² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5393.

⁴⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5393.

Abbas rivayetinin en önemli noktası olarak Peygambere Cinlerin ne söylediği vahy edilmesinden anlaşılan Peygamber'in onları görmemesi sebebiyle vahyin geldiğini ifade etmesidir.⁴⁸⁴ Zira *قل أوحى إليّ* "Bana vahy olundu de." denilmesi tamamen buna uygundur. Öyle olmasaydı *قل إني استمعت أنه استمع نفر من الجن فقالوا* denilmesi lazım olsa da Cinlerin bu sözleri söylerken onları görmemesi hiç görmediği anlamına da gelmemektedir. Çünkü İbni Mes'ud rivayetinde anlatılan zaman farklıdır. Peygamberimiz'in Cinlere Kur'an okumakla emrolunduktan sonra farklı bir yere gidip orada okumasıdır. Dolayısıyla İbni Abbas'ın rivayeti Peygamberimiz'in cinleri hiç görmemiş olması değil o zamana kadar görmemiş olduğunu ortaya koyabilir. Böyle olmasa bile olumlu olumsuz tercih edileceğinden İbni Mes'ud'un rivayetinin tercih olunması lazım olur. Hatta Elmalılı'ya göre İbni Abbas'a göre Mi'rac hadisesinde Rabbini gören Peygamberimiz'in Cinleri hiç görmemiş olması manasız olur diyerek Peygamberimiz'in Cinleri görmesi konusunda İbni Mes'ud'un rivayetini tercih etmiştir.⁴⁸⁵

Fatiha suresinin Nüzülü ve hangi surenin daha önce indirilmiş olması meselesinde Elmalılı 2 hadis naklede.

a-) Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'de senedi mahsuslarıyla Urvetübü Zübeyr'den, Hazreti Aişeden evveli vahiy ve evveli nüzuli Kur'an *اقرأ* olduğu şöyle rivayet edilmiştir ki mealî: Resulü Ekrem Sallâllahu Aleyhi vesellem Efendimize ilk vahiy, iptida rüyayı salihâ ile başlamıştı. Bir rüya görmezdi ki Fecri sadık gibi zuhur etmiş olmasın. Sonra halveti - uzleti - hoşlanır oldu. (Hıra) mağarasına çekilir, avdet etmeksizin orada müteaddit geceler taabbüt ederdi ve bunun için azığını da götürürdü, sonra Hazreti Hadice'ye avdet eder, yine azığını alır giderdi, nihayet gari Hırada idi ki ona hak geldi (Sahihi Müslim'de aniden geldi) şöyle ki: kendisine bir melek geldi ve *اقرأ* = İkre yani 'oku' dedi. O da, ben okumuş değilim *ما أنا بقارئ* diye cevap verdi, Resulullah şöyle buyurdu: bu cevap üzerine melek hemen beni tuttu ve vücudumu sarıp öyle sıkı ki takatim hemen tükeniyordu (bizim tabirimizle canıma tak dedi) sonra salıverdi, yine *اقرأ* oku dedi, ben de "okumuş değilim" dedim, derdemez beni yine tuttu

⁴⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5394.

⁴⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5394.

ve öyle bir sardı ki canıma tak dedi, sonra beni yine salıverdi ve اقرأ oku dedi, ben de “okumuş değilim” dedim, binaenaleyh üçüncü olarak beni bir daha sardı, sonra bıraktı ve derhal اقرأ باسم ربك الذي خلق، خلق الإنسان من علق، اقرأ وربك الأكرم oku! O, İnsanı bir aşılınmış yumurtadan yarattı. Rabbin en büyük kerem sahibidir.”⁴⁸⁶ dedi. Bunun üzerine Resulullah döndü, yüreği oynıyordu. Hazreti Hatice’nin yanına girdi “beni örtünüz örtünüz زملوني زملوني dedi. Örttüler nihayet halecanı geçti, o zaman Hazreti Hatice’ye kendinden haber verici bir şekilde “kendimden cidden korktum.” buyurdu. Hatice de “hayır vallahi Cenabı Allah seni hiçbir vakit perişan etmez, sen akrabana iyilik eder, külfetlere tahammül edersin, yoğu kazanır, yoksulu kazandırır, misafire ikram, mesaiye karşı yardım edersin” dedikten sonra alıp amcasın oğlu Varaka b. Nevfel b. Esedibni Abdüluzza’ya götürdü ki Vereka cahiliyede Hristiyanlığı kabul etmiş bir zat idi, İbranîce yazmasını bilir ve İbranîce (Müslim’de Arapça) İncil yazardı ve artık pek ihtiyarlanmış ve kör olmuş idi. Varınca Hatice “amca zadem birader zadeni dinle”, dedi Vereka sordu: “birader zadem ne görüyorsun?”, Resulullah gördüğünü haber verdi, binaenaleyh Vereka “bu o Namustur ki Cenabı Allah Musa’ya indirmiş idi. Ne olurdu, ben genç olaydım ve kavminin seni çıkaracağı zaman sağ olaydım” dedi. Resulullah “acaip onlar beni çıkaracaklarda mı?” buyurdu, Vereka “evet senin getirdiğin gibi bir şeyi getirir hiç bir adam yoktur ki adavete maruz olmasın, o gününe yetişirsem her halde sana kaviyyen yardım ederim” dedi, sonra çok geçmedi Vereka vefat etti.”⁴⁸⁷

b-) “Diğer taraftan İbni Ebi Şeybe *Müsannefi*’nde, Ebu Nuaym ve Beyhakî *Delâilü’n-Nübüvve*’de, Vâhidi ve Salebi tefsirlerin’de senetleriyle Ebu Meysere Amr b. Şürahbil’den şöyle rivayet etmişlerdir: Resul-i Ekrem (s.a.s.), Hz. Hatice’ye “*Ben halvette yalnız kaldığım zaman bir ses işittim, vallahi bunun bir emir olmasından cidden korktum.*” dediğinde, Hatice “*Maazallah, sana Cenab-ı Allah’ın korkulacak bir şey yapma ihtimali yoktur, vallahi sen emaneti tediye edersin, akrabana iyilik yaparsın, sözü doğru söylersin*” demişti. Bundan sonra Hz. Ebubekir geldi, Resulullah yoktu, Hatice Resulullah’ın sözünü anlattı ve “*Muhammed’le beraber Varaka’ya git*”

⁴⁸⁶ Alak, 96/1-3.

⁴⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 10.

dedi. Resulullah gelince Hz. Ebubekir elinden tutup “*Bizi Verekaya götür.*” dedi, deyince “*Kim söyledi?*” diye sordu o da “*Hatice*” dedi. Bunun üzerine birlikte Varaka’ya gittiler, olayı anlattılar, Peygamberimiz, “*Yalnız halvette kaldığım zaman arkamdan ‘ya Muhammed ya Muhammed’ diye bir ses işitiyorum ve hemen koşup kaçıyorum.*” “*Varaka da ‘öyle yapma geldiği zaman söyleyeceğini dinleyinceye kadar dur, sebat et ve sonra gel bana haber ver.*” dedi. Bundan sonra Resulullah halvetine çekildiği zaman kendisine şöyle nida geldi: “Ya Muhammed *قل بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين* “Rahman ve Rahim olan Allah’ın ismiyle, Bütün hamd alemlerin rabbi olan Allah içindir de.” diyerek *ولا الضالين*) Veledallin’e kadar vardı. Bir de *لا إله إلا الله* ‘Kul lâ ilâhe illallah’ dedi. Bu olayın üzerine Varaka’ya giderek bunu nakletti. Varaka da ‘Müjde müjde, dedi, ben şahadet ederim ki sen İbni Meryem’in (Hz. İsa) Müjdelediği zatsın, sen Musa'nın Namusu gibi bir Namus üzerindesin ve sen gönderilmiş bir peygambersin ve sen cihada memur olacaksın”.⁴⁸⁸

Elmalılı bu 2 rivayeti naklettikten sonra ilk nakledilen hadisin ilk nazil olan ayet hakkında Alak suresinin başı, ikinci hadis de tam olarak inen ilk sure olan Fatiha hakkında olduğunu belirttiğini söylemiştir. İki hadisi şerifte de anlatılan farklı hikayeler diğerini tamamlayıcı hikayeler olmasına rağmen ilk önce hangisi indi konusunda birbirlerine zıt rivayetlerdir. İlk hadisin tarikları daha kuvvetli, ikinci hadisin ise, Beyhakî’nin de dediği gibi münkatı’ bir hadis olmasından dolayı, birinci hadisi tercih etmiştir. Buradan çıkan sonuç ise, Varaka’ya iki defa gidildiğidir.⁴⁸⁹

Bir diğer örnek ise, *ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله أموات بل أحياء ولكن لا تشعرون*, “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler, lakin siz anlayamazsınız.”⁴⁹⁰ ayetinin sebebi nüzulü hakkındandır. Bu ayetin sayıları 14’e ulaşan Bedir Şehitleri hakkında nazil olduğuna dair bir söz olduğunu söylese de kiblenin değişmesinden sonra Müslümanlar’ı Bedir Savaşı’na hazırlamak için bir uyarı olması tercihinin kabul etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 11.

⁴⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 11.

⁴⁹⁰ Bakara, 2/154.

⁴⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 548.

Konumuzla alakalı son örnek ise, Elmalılı, *فأرسلنا عليهم الطوفان والجراد والقمل* “Biz de ayrı ayrı mucizeler olarak onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular.”⁴⁹² ayetini açıklarken ayette geçen “Tufan” kelimesi için Hz. Aişe’den gelen “Mevti Carif (Öldürücü yıkım)” ve İbni Abbas’tan gelen “Mai muğrik (Boğucu su)” manası ile iki farklı rivayet belirtmiş ve tefsir kitaplarında meşhur olanın da İbni Abbas’tan gelen rivayet olduğunu söylemiştir. Bunun da bir hafta kesintisiz şekilde yağın yağmur veya Nil nehrinin fevkal’âde yükselmesi sonucu oluşan sel hakkında iki rivayeti olduğunu böyle olsa da ikisi arasında bir zıtlık görmediğinden ikisinin de kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁴⁹³

Elmalılı’nın tercihini belirttiği hadisleri naklettikten sonra tercihini belirtmediği rivayetleri de ekleyip konuyu bitirmek istiyoruz.

2- Tercihini Belirtmediği Rivayetler

İlk örneğimiz, Elmalılı, Hadid suresi 16. ayetinin tefsirini yaparken ayetin manasından Medenî olacağı sonucu çıkacağını söyler. Fakat bununla beraber Mekkî olduğuna dair de iki rivayet olduğundan bahseder.⁴⁹⁴

a- İbni Mes’ud’dan “İslamımızdan henüz dört sene geçmişti ki bu ayet ile azarlandık.”⁴⁹⁵

b- İbn Abbas’tan “Cenabı Allah Mü’minlerin kalplerinde bir ağırlık görerek Kur’an’ın nüzulünden on üçüncü sene başında bu ayetle mü’minleri azarladı.”⁴⁹⁶

Elmalılı bu iki rivayeti birbirine zıt olarak görmüş ve bu iki rivayet arasından bir tercihte bulunamayacağını açıklamıştır.⁴⁹⁷

⁴⁹² A’raf, 7/133.

⁴⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 2266.

⁴⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4743.

⁴⁹⁵ İbn kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânü’l-Azîm*, VIII, 19.

⁴⁹⁶ Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, XVII, 248.

⁴⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4743.

Konuyla alakalı diğerk örneğimiz ise, Elmalılı, Duhan suresi 3. ayetinin tefsirinde ayette geçen ليلة مباركة في cümlesindeki mübarek gecenin Berat gecesi mi Kadir gecesi mi olduğu konusundaki ihtilaf için çeşitli rivayetler nakletmiştir. Sonuna doğru ise, Atıyyei Harurî'nin İbni Abbas'a إنا أنزلناه في ليلة القدر ve إنا أنزلناه في ليلة مباركة kavlerinden “Allah Teâlâ Kur'an'ı ayların hepsinde indirmiş iken bu nasıl sahih olur?” diye sorduğunu İbni Abbas'ın buna “Ey İbni Esved, ben helak olsam da bu nefsinde kalsa cevabını da bulamasan helak olacaktın. Kur'an cümleten levhi mahfuz'dan beyti ma'mure nazil oldu ki o dünya semasındadır. Sonra onun arkasından çeşitli olaylara göre parça parça nazil oldu.” diye cevapladığını nakletmiştir. Daha sonra da bunu Kur'an'ın bir toptan indirilmesi bir de parça parça indirilmesi olarak açıklamıştır. Elmalılı, toptan indirilmesi için “İnzâl” tabirini, parça parça indirilmesi için de “Tenzîl” tabirini uygun görmüştür. Bu iki tabirin de birbiri yerine de kullanıldığını açıklayan Elmalılı birinin bir gecede diğerkinin de diğerk gecede olmasından dolayı bu iki rivayetin ortak bir ilgiden dolayı bir araya getirilmesini uygun görmüştür.⁴⁹⁸

Elmalılı'nın mütearız hadisler konusunda yapmış olduğu yorumlardan elde edebildiğimiz örnekler bu kadardır. Burada Elmalılı'nın bazen iki rivayet arasında tercihini belirtmiş bazen de belirtmemiştir. Bazı rivayetlerde iki farklı zamanda da olabilir demiştir.

---

⁴⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 4295.

E- ELMALILI'NİN HADİSLERLE TEFSİR ve İSTİŞHÂDİ

Müfessirler genellikle Kur'anı Kerim'de anlamı kapalı olan, açıklanması gereken ya da kelimelerin daha iyi açıklanabilmesi için bazen ayetlerden bazen hadislerden bazen şiiirlerden bazen de çeşitli diğer ilimlerden örnekler getirerek kelimeleri açıklama yoluyla doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. Buna istişhâd adı verilir. Müfessirimiz de bu metodu kitabında fazlasıyla kullanmıştır. Fakat konumuzu hadisler ilgilendirdiği için biz de hadisler çerçevesinde istişhâd nasıl yaptığina dair bilgi vermenin müfessirimizin hadislere ne kadar hâkim olduğunu göstermeye çalışmak istedik.

Hadislerle istişhâd konusunu kabul edenler ya da etmeyenler diye çeşitli ihtilaflar olsa da pek çok sözlük, dil ya da belağat gibi kitaplarda hadislerin kullanılması, edebî yönden hadislerin dil için âyet ve şiiirler gibi ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.⁴⁹⁹ Ki arap dilinde hadislerin etkilerinin ortaya çıktığı iki yerden biri olarak, dilin yüksek edebi durumuna delil olarak getirilmiştir. Ayrıca edebiyatçılar, bu yöntemi yazımlarında dilcilerden ve nahivcilerden daha çok kullanmışlardır.⁵⁰⁰

Çalışmamızın bu bölümünde Peygamberimiz'in (s.a.v.) sözlerinin Hak Dini Kur'an Dili adlı eserde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından istişhâd metodu ile delil olarak nasıl kullanıldığına dair bir takım örnekler sunulacaktır.

1- İstişhâd Kavramı, Lügat ve İstilahî Anlamı

Lugâtta; sülâsi mücerret dördüncü baptan (şehide) kökünden olup 'şahitlik yapmak, hazır bulunmak'⁵⁰¹ anlamına gelmektedir. Bu kelime istif'âl babından mastar olarak getirilip kullanıldığı zaman 'tanıklık yapmak, şahit getirmek, şahit göstermek' anlamına gelir.

⁴⁹⁹ Kazan, Ramazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yay., Ankara, 2013, s. 28.

⁵⁰⁰ Avcı, Necati, *Arap Belağatinde Hadisin Etkisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56:1 ss. 181-206, Ankara, 2015, s. 188.

⁵⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-ârab*, III, 239.

Terim anlamı ise; Sarf, nahiv, ve belâgat alanlarında ise ‘bir ifadenin ya da bir sözcüğün kullanımının ve anlamının doğruluğunu ispat etmek için doğruluğu tartışılmaz olan düzyazı ve şiirden örnek getirmek’ anlamına gelmektedir.⁵⁰²

Bu yüzdendir ki bir konuyla ilgili getirilen örneğe şâhit (çoğuluna şevâhit) denir. Yukarıda bahsettiğimiz ispat etme durumu için muhtelif eserlerde istidlal veya ihticâc kavramları da kullanılabilir.

2- Elmalılı’nın Hadislerle Tefsir ve İstişâdı

Müfessirimiz Elmalılı ayetleri açıklama hususunda manası pek fazla bilinmeyen veya muallak kalan ya da farklı anlamlara gelen kelimeleri anlatmak için özel bir başlık açtıktan sonra kelimenin lügat manasını vermiş, daha sonra bazı yerlerde dil bilimcileri tarafından kelimelerin nasıl kullanıldığını göstermiş, bazı zamanlarda da bu kelimelerin hangi anlamda kullanıldığını belirtmek için Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadislerinden delil getirmek suretiyle istişhad metodunu kullanmaya başvurmuştur.

a - إحسان

إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى
“Mukakkah ki, Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.”⁵⁰³ ayetinde geçen İhsan kelimesi için lugatta iki şekilde misal verildiğini bunlardan birisinin “Bir şeyi güzel yapmak.” anlamında olan أحسن olduğunu diğerinin de ona iyilik etti anlamında olan إليه olduğunu açıklayıp dilimizdeki İhsan kavramının ikinci manada olduğundan söz etmiştir. Ayette ise ikisi de olabilir demiştir. Ayeti kerimeyi tefsir ederken her iki manada da tefsir edenlerin olduğunu bildirmiştir. Zira hadisi şerifte تراہ الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه⁵⁰⁴ “İhsan, sanki Allah Teâla’yı görüyormuş gibi ibadet etmendir.” buyurulduğundan dolayı İhsan, “Vazifeyi en güzel surette yapmak demektir.” demiş ve ilaveten إن الله كتب الإحسان على كل شيء، فإذا

⁵⁰² İsmail Durmuş, “İstişhad”, D.İ.A., XIII, 397-398.

⁵⁰³ Nahl, 16/90.

⁵⁰⁴ Buhari, Tefsîru’l-Kur’ân, 65.

505 “Allah Teâla her şey üzerine ihsanı yazdı, bunun için katil ve zebhi dahi güzel surette yapınız, her birinizi bıçağını iyi bilesin ve zebihasına rahat ettirsin.” demektir diyerek bu iki hadisi şerifi istişhâd olarak getirmiştir.

b- إقامة

Elmalılı, الذين يؤمنون بالغيب و يقيمون الصلاة و مما رزقناهم ينفقون, “Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”⁵⁰⁶ ayetinde geçen İkame kelimesini, “Kıyam veya Kıvam kelimesinin if’al babına nakledilerek elde edildiğini söyleyip lügatta “İdame etmek, kaldırıp dikmek, düzeltip doğrultmak, ihtimam ile icra etmek.” anlamlarına geldiğinden cenabı hakkın يصلون kelimesi yerine يقيمون kelimesini getirdiğini söylemiştir. Bu iddiasına da istişhâd olarak getirdiği الصلاة عماد الدين “Namaz dinin direğidir.” hadisi şerifinde yüksek binaya benzetilen dinin direğinin namaz olduğunu ve onu ikame edenin dini ayakta tuttuğunu bize söylemiştir.⁵⁰⁷

c- تغيط

Elmalılı, إذا رأتهم من مكان بعيد سمعوا لها تغيطا وزفيرا, “Cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerini görünce, onun öfkelenişini (müthiş kaynamasını) ve uğultusunu işitirler”⁵⁰⁸ ayetinde geçen Teğayyyüz kelimesini, kızmak ve gayzlanmak, Zefîr kelimesini de, “İçine nefes almak” olarak belirtmiştir. Bu şekilde anlam verdiğinde cehenneme, canlılara ait özellikler nispet etmekte olup, onu idrak sahibi kişi gibi tasvir etmektedir. Cehennem de onları gördüğü zaman öfkesinden korkunç sesler çıkarıp onları sömürmek için içine çekmektedir anlamını çıkartmıştır. Ayette dikkat çeken diğer bir incelik ise ‘onlar cehennemi gördüğü vakit’ ifadesi yerine ‘cehennem onları gördüğü vakit’ ifadesi geçmesidir. Birçokları bu ifadeye mecâzi bir mana yükleyip “Görünecek bir mevkiye buldukları vakit.” anlamını vermişlerse de Elmalılı bu

⁵⁰⁵ Müslim, *Sayd ve 'z-Zebâih ve mâ Yü'kelu mine 'l-Hayevân*, 11.

⁵⁰⁶ Bakara, 2/3.

⁵⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 186.

⁵⁰⁸ Furkan, 25/12.

manayı vermemiştir. Çünkü bu mana yukarıda belirttiğimiz cehennemi kişileştirme anlamını yansıtmamaktadır. Elmalılı, Cehenneme Fiili idrakin nisbet edilmesini örnek olarak naklettiği *اشتكت النار إلى ربها فقال رب أكل بعضي بعضا*⁵⁰⁹ hadisi şerifindeki gibi cehennemi kişileştirmiş bu hadisi de istişhâd olarak kullanmıştır.⁵¹⁰

d- حبل

Elmalılı *“Hep birlikte Alalh’in ipine sımsıkı yapışın; parçalanmayın.”*⁵¹¹ ayetinin tefsirinde Hablullah kelimesi için özel bir başlık açmıştır. Hablullah kelimesinin Allah Teâla’ya ulaşmak için kanıt ve araç anlamında olduğunu söyleyip rivayetlerde bu kelimenin Tâat, İhlas, İslam, Ahdullah, Emrullah diye tefsir edildiğini açıklayıp bu kelimelerin de birbirilerine yakın anlamda olduklarını söylemiştir. İstişhâd olarak da Ebû Sâid el- Hudrî’den Peygamber Efendimiz’in *كتاب الله هو حبل الله الممدود من السماء إلى الأرض* *“Semâdan arza indirilmiş olan Hablullah, Kitâbullahtır.”*⁵¹² hadisi şerifini istişhâd olarak getirmiştir.⁵¹³ Elmalılı, okuyucuya korkunç bir yolun kenarına çekilmiş olan bir ip veya bir kuyuya düşmüş olanlara oradan kurtarmak için uzatılmış bir ip ve ona hakkıyla tutunmuş bir heyet tasavvur etmesini istemiş işte bu ipe tutunan cemaati de Kur’an etrafında mütemadiyen yükselen bir cemaatle benzeştirmiştir.⁵¹⁴

e - حسابا يسيرا

Elmalılı, *“Kolay bir hesapla hesaba çekilecek.”*⁵¹⁵ ayetinde geçen Hisâbı Yesîr ifadesini tefsir ederken şiddetli geçmeyen kolay hesap anlamına geldiğini söyleyip Efendimizin de bu ifadeyi sadece kitaba bakılıp geçileceği şeklinde açıkladığını belirtip istişhâd olarak da Hazreti Aişe’den rivayet olunan *“Resulullahı dinledim, namazının bazısında اللهم حاسبني حسابا يسيرا* *diye buyuruyordu.*

⁵⁰⁹ Buhârî, *Bed’ü’l-Halk*, 10; Müslim, *Mesâcid*, 32.

⁵¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3575.

⁵¹¹ Âl-i İmrân, 3/103.

⁵¹² Tirmizî, *Menâkıb*, 31; Müslim, *Fedâilu’s-Sahabe*.

⁵¹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1154.

⁵¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1154.

⁵¹⁵ İnşikak, 84/8.

Namazdan çıkınca 'Ya Resulallah Hisabı Yesîr nedir?' Efendimiz de ' أن ينظر في كتابه فيتجاوز عنه 'Kitabına bakılıp da geçiştiriverilmesi, yani günahlarının af olunuvermesidir.' buyurdu⁵¹⁶ hadisi şerifi istişhâd olarak getirmiştir.⁵¹⁷

حور - f

Elmalılı, *O hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sandı.*⁵¹⁸ "İنه ظن أن لن يحور" ayetinde geçen "Havr" kelimesininin açıklamasını olgunluktan sonra eksilmeye ve yok olmaya dönüşmesi şeklinde yapmış ve istişhad olarak da Peygamber Efendimiz'in نعوذ hadisi şerifini getirmiştir.⁵¹⁹ "Kevr'den sonra havr'den Allah'a sığınınız." *Asra yemin ederim ki.*⁵²¹ denilince bir kısım müfessirin bundan Asr-ı Muhammedî yani Hz. Peygamber ve ümmetinin döneminin anlaşıldığını söylediğini göstermek için şu hadisi şerifi delil olarak getirmiştir. إنما ألكم في أجل من خلا من قبلكم من الأمم، كما بين صلاة العصر إلى مغرب الشمس، وإنما مثلكم ومثل اليهود والنصارى كرجل استعمل عمالا فقال: من يعمل لي إلى نصف النهار على قيراط قيراط؟ فعملت اليهود إلى نصف النهار على قيراط قيراط، ثم قال: من يعمل لي من نصف النهار إلى صلاة العصر على قيراط قيراط؟ فعملت النصارى من نصف النهار إلى صلاة العصر على قيراط قيراط ثم قال: من يعمل لي من صلاة العصر إلى مغرب الشمس على قيراطين قيراطين إلا فأنتم الذين تعملون من صلاة العصر إلى المغرب على قيراطين قيراطين إلا لكم الأجر مرتين فغضب اليهود والنصارى فقالوا: نحن أكثر عملا وأقل عطاء قال الله تعالى: هل ظلمتكم من حاكم شيئا؟ فقالوا: لا قال: فإنه فضلي أوتيه من *Sizden evvel geçmişlere nisbetle sizin vaktiniz ikindi namaziyle gurubı şems arası kadardır. Sizin meselinizle sizden evvelkilerin meseline benzer ki bir ecir isticar etmiş, sabahtan öğleye kadar kim çalışırsa bir kıyrat demiş. Yehud çalışmış. Sonra öğleden asra, yani ikindiye kadar kim çalışırsa bir kıyrat demiş. Nasara çalışmış. Sonra da*

⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 48.

⁵¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5676.

⁵¹⁸ İnşikak, 84/14.

⁵¹⁹ Tirmizi, *Deavât*, 42.

⁵²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5678.

⁵²¹ Asr, 103/1.

asırdan akşama kadar kim çalışırsa iki kırat demiş. Siz çalışmışsınız. Bunun üzerine Yahudi ve Hristiyanlar kızdılar. Biz daha çok çalışmışken daha az ücret aldık dediler. Allah Teâlâ da ‘Ben sizin ücretinizden bir şey kestim mi?’ buyurdu. ‘Hayır’ dediler. ‘O halde bu benim fazlımdır onu dilediğime veririm.’ buyurdu.⁵²² Asr kelimesi için bazılarının “dehr” dediklerini belirtmiş bunların çektiklerin sıkıntıları Dehr’e isnad ettiklerini nakletmiştir. Öyleyse Asr suresinde hüsranda olan insanlar, çalışmayıp kurtuluşa eremedikleri ve bunun için suçu Dehr’e isnad ettikleri için hüsranda olduğunu belirtmiş ve bunu da لا تسبوا الدهر فإن الدهر هو الله “Dehre küfretmeyin, çünkü dehr (zaman) Allah demektir.”⁵²³ diye anlatmaya çalışmış ve zikredilen hadisi şerifi kullanarak istişhad yapmıştır.⁵²⁴

g- سلم

Elmalılı, *يا أيها الذين آمنوا ادخلوا في السلم كافة*, “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin.”⁵²⁵ ayetinde geçen Silm kelimesini; sin harfini fetha ile de kesra ile de okunduğunda aynı anlama geldiğini bunun da barış ve karşılıklı sulh yapmak demek olduğunu belirtmiştir. Böylece bu ayetin manasının ‘dünya ve ahirette barış ortamına girin denilerek iman sahiplerini İslam’ın doruklarına çağırmak olduğunu ifade etmiş, bunlara istişhâd olarak da “Müslüman diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kişidir.” manasında olan *المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده*⁵²⁶ hadisi şerifini kullanmıştır.⁵²⁷

h- عتيق

Elmalılı *ثم ليقضوا تفثهم وليوفوا نذورهم وليطوفوا بالبيت العتيق* “Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinle ve o Eski Ev’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.”⁵²⁸ ayetinde geçen Atiyk kelimesini tefsir ederken “Azad ve hür” manasında geldiğini

⁵²² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6076.

⁵²³ Buhârî, *Edeb*, 101; Müslim, *Elfazı Mine’l-Edeb*, 5.

⁵²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 6074.

⁵²⁵ Bakara, 2/208.

⁵²⁶ Buhari, *Bedu’l-Vahy*, 4.

⁵²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 735.

⁵²⁸ Hac, 22/29.

ifade ederek Kâbe'nin Cabbarların tesallutundan azat olduğu için ona atiyk adı verildiğini söylemiştir. Hiçbir cebbarın ona galebe gelmediğini aktarmış, İbni ebi Necih, Katâde, Taberî, Taberânî ve daha nicelerinin de bu şekilde tefsir ettiğini söylemiştir. Bu manaya geldiğine istişhâd olarak da *إنما سمى الله البيت العتيق لأنه أعتقه من الجبابرة فلم يظهر عليه جبار قط* “Allah Teâlâ Beyte Atiyk ismini verdi, çünkü onu cabbarlardan azade kıldı da ona asla bir cabbar galebe edemedi.”⁵²⁹ hadisi şerifini getirmiştir.⁵³⁰

عسرة - i

Elmalılı *لقد تاب الله على النبي والمهاجرين والأنصار والذين اتبعوه في ساعة العسرة من بعد ماكاد* “*Andolsun ki Allah, Müslümanlardan bir grubun kalpleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra, Peygamberi ve güçlük zamanında ona uyan muhacirlerle ensarı affetti. Sonra da onların tevbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli, pek merhametlidir.*”⁵³¹ ayetini tefsir ederken ayette geçen Usret kelimesini şiddet, darlık, darlık saati, zorluk saati olarak belirtmiş Hendek Savaşı ve bu gibi durumlardaki zorluk anına işaret edilmekte olsa da asıl Tebük Seferi’ndeki hengâmeyi ve bu seferdeki en sıkıntılı anı ifade ettiğinden bahsetmiş Tebük Seferi’ne giden orduya Ceyşu’l-Usra adının verildiğini söylemiş ve bunun hakkında *من جهز جيش العسرة فله الجنة* “*Ceyş-i Usreti (Zorluk Ordusu) kim donatırsa ona cennet vardır.*”⁵³² hadisi şerifini istişhâd olarak getirmiştir.

عقد - j

Elmalılı *ومن شر النفثات في العقد* “*De ki: Üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden de Alah’a sığınırım.*”⁵³³ ayetinde geçen Ukad kelimesini tefsir ederken ukde kelimesinin cemisi olduğunu söylemiş ve bir şeyin uçlarını birbirine bağlama anlamında düğüm demek olduğunu ifade etmiştir. Bir farklı anlam olarak da beldeler

⁵²⁹ Hakim, *Müstedrek*, II, 421.

⁵³⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3401.

⁵³¹ Tevbe, 9/117.

⁵³² Buhârî, *Vesaya*, 33

⁵³³ Felak, 113/4.

üzerine velayet demiş nitekim Hz. Ömer'den *Emsâr üzerine* “هالك أهل العقد ورب الكعبة” demektir diyerek⁵³⁴ bu rivayetle istişhâd yapmıştır.⁵³⁵

غاسق -k

Elmalılı, *Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden*⁵³⁶ ayetinde geçen *Ĝasık* kelimesini tefsir ederken ay ile, Vukûb kelimesini de ay tutulmasıyla veya son üç gecede bulunan ayın durumu olarak tefsir etmiş ve buna Efendimiz'in Hz. Aişe'ye *Bunun şerrinden Allah'a istiâze et, çünkü bu* *غاسق إذا وقب* ⁵³⁷ buyurduğu hadisi şerifi istişhâd olarak getirmiştir.⁵³⁸

قنوت -l

Elmalılı *Namazlara ve orta* *حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى وقوموا لله قانتين* ⁵³⁹ ayetinde geçen *قانتين* kelimesi için kelimenin mastarı olan Kunut kelimesi hakkında bir başlık açmıştır. Kunut kelimesi için bir şey karşısında sürekli edepli durmak, itaat, huşu, sukût, kıyam gibi manalara geldiğini söylemiş, dilimizde manasının ise saygı duyulması gereken kişi karşısında el pençe divan durmak şeklinde olduğunu zikretmiştir. Devamında *Binaenaleyh namazda yapılan kıyâmı, duayı veya kıraatı uzun yapmaya kunut denir.* demiştir. İstişhâd olarak da; *Namazın en faziletlisi kıyâmı uzun* *أفضل الصلاة طول القنوت* ⁵⁴⁰ hadisi şerifini getirmiştir.⁵⁴¹ Sükût etmek manasında ise Ebu Amir eş-Şeyban'dan mervî olan *قوموا لله* “Biz nübüvvetin ilk yıllarında namazda konuşurduk

⁵³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 140.

⁵³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6384.

⁵³⁶ Felak, 113/3.

⁵³⁷ Tirmizî, *Tefsir*, 113.

⁵³⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6377.

⁵³⁹ Bakara, 2/238.

⁵⁴⁰ Müslim, *Salatü'l-Müsafirîn*, 22.

⁵⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 807.

قانتين ayeti nazil olunca konuşmamakla emr olunduk⁵⁴² hadisi şerifini kullanmıştır. Buna ek olarak da Abdullah İbni Mesud'dan “Biz Habeşistan'a gitmezden evvel Hazreti Peygamber namazda olduğu halde selam verirdik, o da bize karşılık verirdi. Habeşistan'dan geldiğimde selam verdim karşılık vermedi. Sonra bunu kendisine arz ettim. 'Cenabı Allah dilediğini emreder, namazda kesinlikle konuşmamamızı emr etti.' buyurdu.” dediğini de nakletmiştir.⁵⁴³

m- كنود

Elmalılı, كنود إن الإنسان لربه لکنود⁵⁴⁴ ayetinde geçen Kenûd kelimesinin tefsirini yaparken kenûd ifadesinin Amûd (عمود) vezninden mübalağa anlamı ifade ettiğini söyleyip nimeti çokça inkar eden anlamına geldiğini yazmıştır. Bu mananın yanında, çorak araziye, eşinin hukukuna riayet etmeyip yapılan iyiliklere nankörlük eden kadına, malını misafirinden sakınan cimriye, asi günahkara, kölesini çok döven kimseye de kullanıldığını söyleyip efendimiz'in كنود إن الإنسان لربه لکنود yani لکفور الذي يأکل وحده ويضرب عبده ويمنع رفته⁵⁴⁵ “Kenûd, yani o kafir ki, yalnız yer, kölesini döver ve vergisini vermez.”⁵⁴⁶ hadisi şerifini istişhâd olarak getirmiştir.⁵⁴⁶

n- مدهامتان

Elmalılı, مدهامتان “Bu cennetler koyu yeşildirler.”⁵⁴⁷ ayetinde geçen “Müdhâmmetan” kelimesini tefsir ederken bu kelimenin ihmîrâb babından (if' ilal) ismi fail, tesniye müzekker kalıbı olduğunu söylemiştir. Kelimenin duhme (دهمة) kökünden geldiğini söyleyip gece karartısı ve yağız ata denildiğini nakletmiştir. Yağız ata “edhem” denildiği, yağıza yakın koyu yeşile de kullanıldığını söyleyip birçok müfessirin bu kelimenin hadravan (yeşil) anlamında açıkladığını aktararak Ebâ Eyyub el-Ensârî'den rivayet olunan “Efendimiz'e Müdhâmmetân kavlini sordum

⁵⁴² Buhârî, *el-Amelü fi's-Salât*, 2.

⁵⁴³ Buhârî, *el-Amelü fi's-Salât*, 15.

⁵⁴⁴ Adiyat, 100/6.

⁵⁴⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 188.

⁵⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6020.

⁵⁴⁷ Rahman, 55/64.

Peygamberimiz'in de Hadravân olarak cevapladı" şeklindeki rivayeti nakletmiş,⁵⁴⁸ söz konusu hadisi istişhâd olarak getirmiştir.⁵⁴⁹

o- مراعاة

Elmalılı, *يا أيها الذين آمنوا لا تقولوا راعنا وقولوا انظرننا*, *'Ey iman Edenler! 'Raina' demeyin, 'unzurna' deyin.*"⁵⁵⁰ ayetinde geçen راعنا kelimesini açıklarken kelimeyi Mufaele babına aktararak babın mastarı olan (مراعاة) Muraat kelimesi için bu kelimenin hayvanlar için kullanıldığında güdülmek anlamında ya da insanlar için kullanıldığında yönetmek anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Nitekim İlmü'r-Riaye, siyaset bilimi ve yönetmek demektir. Muraat kelimesi de gözetmekte aşırıya gitmek (mübalâğa etmek) ve bir insanın durumunu gözetlemek, ne yapacağını kontrol etmek, gözetlemek, düzenlemek manasına geldiğini belirtmiş dilimizde de bu anlamı taşımakta olduğunu ifade etmiş bu söylediklerine راعنا يا رسول الله *"Bizi gözet ya Resulallah"*⁵⁵¹ hadisi şerifini istişhâd olarak getirmiştir.⁵⁵²

p- نتق

Elmalılı *وإذ نتقنا الجبل فوفهم كأنه ظلة وظنوا أنه واقع بهم* *"Bir zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar."*⁵⁵³ ayetini tefsir ederken ayette geçen Netk kelimesini tefsir etme ihtiyacı hissetmiş ve bu kelimeyi *"Bir şeyi aşırı bir şekilde cezb etmek demek."* olduğunu söyleyip bu manaya paralel olarak *"Bir şeyi koparıp atmak."* Anlamıyla da tefsir edileceğini söylemiştir. Nitekim erkekten nesli çekip alan rahime natık denildiğini belirtip Efendimizin عليكم بزواج الابكار فإنهن انتق أرحاما وأطيب وأرضي باليسير *"Bakirelerle evlenmeyi iltizam ediniz. Çünkü onların rahimleri daha cazibeli ve ağızları daha temizdir ve aza en razı"*

⁵⁴⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 180.

⁵⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4691.

⁵⁵⁰ Bakara, 2/104.

⁵⁵¹ Zamahşeri, *Keşşâf*, I, 174..

⁵⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 452.

⁵⁵³ A'raf, 7/171.

olanlardır.” demektir şeklinde açıklamış⁵⁵⁴ bu hadisi şerifin manasını vererek, istişhâd olarak nakletmiştir.⁵⁵⁵

r- نجم

Elmalılı *النجم إذا هوى* “*Battığı zaman yıldıza andolsun.*”⁵⁵⁶ ayetinde geçen necm kelimesini tefsir ederken bu kelimenin birden fazla anlamını olduğunu ve burada da bu anlamların her birinin olma ihtimalinden söz etmiştir. Birinci anlamı: Meşhur anlamı olan yıldız demektir. İkinci anlamı: Ot, çemen anlamında kullanılır. Üçüncü anlamı: Taksit taksit olan şeylerin her bir parçasına denir. Dördüncü anlamı: Bu anlam ise Süreyya yıldızı, aynı zamanda ülker yıldızı olarak da bilinen yıldıza isim olarak verilmiştir.

Bu saydığı anlamların içinden ülker manası hakkında Peygamber Efendimiz’in *إذا طلع النجم صباحا ارتفعت العاهة* “*Ülker, sabahleyin doğarsa afet kalkar demektir.*”⁵⁵⁷ hadisi şerifini getirmiştir.⁵⁵⁸

s- وزر

Elmalılı, *ولا تزر وزر أخرى* “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.*”⁵⁵⁹ ayetinde geçen Vizr kelimesini tefsir ederken “Yük, ağırlık, vebal” gibi anlamlara geldiğini söyleyip buradaki anlamının da günahın cezasının ağırlığı olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı da Peygamberimiz’in *من سن سنة سيئة فله وزرها و* “*Her kim bir kötü adet çıkarırsa ona hem onun vizri hem de onu işleyenlerin vizri vardır.*”⁵⁶⁰ hadisi şerifini istişhâd olarak getirmiştir.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ Buhârî, *Nikah*, 8

⁵⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2320.

⁵⁵⁶ Necm, 53/1.

⁵⁵⁷ Âlusi, *Ruhu'l-Meânî*, XXX, 283.

⁵⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4569.

⁵⁵⁹ Fâtır, 35/18.

⁵⁶⁰ Müslim, *Îmân*, 15.

⁵⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3985.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Elmalılı'nın hadisleri istişhâd için kullanmış olduğu örnekler bu kadardır. Örneklerin hepsinin muteber hadis kaynaklarında geçmiş olması onun hadislere karşı olan vukufiyetini de göstermektedir. Eski tefsir kitaplarında da bu metoda yer yer başvurulmuştur. Elmalılı da bu metodu kullanmış ayette geçen anlamı ilk başta anlaşılabilirse bile daha derin manalar içerebileceğini ifade etmek için aynı manaların kullanıldığı hadisleri istişhad olarak getirmiştir. Kullanmış olduğu hadislerin kaynak kitaplarda bulunmuş olması da Kur'anı Kerim'in doğru anlaşılabilmesine katkı vermesi açısından kıymetlidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında yaşayan Elmalılı, uzun yıllar fıkıh tedrisatında bulunmuş olmasına rağmen yazmış olduğu tefsirden dolayı bu yönüyle tanınmıştır. Osmanlı dönemi alimlerinin çok yönlü olmalarının doğal bir sonucu olarak ve yazdığı tefsirde geçen hadisleri değerlendirme şekline bakıldığında hadis ilmi alanında da behresinin olduğu anlaşılmaktadır. Hadisleri senetten ziyade metin açısından tenkit ettiği görülen Elmalılı, söz konusu tenkit işlemi esnasında hadisleri sırasıyla Kur'an-ı Kerim'e, sünnete, akla ve tarihi bilgiye arz yöntemini kullanmıştır. Buna ek olarak hadislerle ilgili değerlendirme yaparken ilmine itibar ettiği isimlerden nakillerde de bulunmuştur.

İslami alanda düşünen ve kalem oynatan birçok entelektüelin aksine yaşadığı devrin önemli düşünce akımlarından olan pozitivist düşüncenin etkisinde kalmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve Sahih Sünnet'te mucizevi şekilde yer alan olaylar karşısında dengeli bir tutum sergilemiştir. Bunu yaparken de yine sahih rivayetlerden destek almış ve dinin mucizevi yönünün çağın akımlarına kurban edilmesini kıyasıya eleştirmiştir.

Tefsirinde naklettiği bin iki yüz civarındaki hadislerin içinde mevzu' olan rivayetlerin oldukça az olduğu görülmektedir. Bu da hadis seçiminde titiz davrandığını göstermektedir. Ayrıca kimi yerde alıntılacağı rivayetlerin başkaları tarafından hadis olduğu ifade edilse de bu noktada dikkatli bir dil kullanarak rivayet anlamı içermeyen medlül, mantuk, maruf gibi kelimeler kullanmayı tercih etmiş ve bu türden bazı rivayetlerin tasavvuf ehli ve benzeri çevrelerce kullanıldığı kaydığını düşerek rivayetin kökenine dikkat çekmiştir.

İsrailî rivayetler konusunda da oldukça temkinli davranan Elmalılı, yer yer İsrâilî rivayetlere yer verse de bunun tamamıyla okuyucunun bilgilenmesi amacına matuf olduğunun altını çizmiştir. Çünkü bu tür rivayetler sahih kaynaklarda geçmiş olsa bile anlaşılması noktasında birtakım problemlerin olması ihtimalini ön plana çıkararak dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak Kur'an-ı Kerim'in zahirinin murad-ı ilahiyi anlamada yeterli olduğunu vurgulamıştır.

Diğer yandan konuların tefsirinde bazen ilk dönem tefsir kitaplarından nakillerde bulunmuş bazen de bu yönteme başvurmamıştır.

Ayetlerin tefsiriyle ilgili nakledilen rivayetler arasında teâruz olduğunda cem' ve telif yolunu izleyen Elmalılı, bazen gerekçeli bazen de gerekçesiz olarak gelen rivayetler arasında tercihte bulunma cihetine gitmiştir. Yer yer de iki zıt rivayet arasında tercihte bulunmadığı da olmuştur. Hadislerle iştiğal ettiği yerlerden biri de istiğhaddir. Ayetlerin açıklamasında hadisle istiğhad yöntemini kullanmış ve kelimelere verdiği anlamı desteklemek amacıyla rivayetlere başvurmuştur.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bibliyografyada mezkûr tezlerden elde ettiğimiz veriler ışığında tekrarıyla birlikte tefsirinde bindörtüyüzonsekiz rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden tezimizi ilgilendiren kısımlarda bazı veriler vermenin bizden sonraki araştırmacılar için faydalı olacağı kanaatindeyiz. Rivayetlerin onsekiz tanesi hakkında mevzu' rivayetlerdir diyebiliriz. Elmalılı, eserine aldığı onüç rivayeti de tenkit etme amacıyla almıştır. Çalışmamızda da bahsettiğimiz gibi Yazır, tespit edebildiğimiz kadarıyla dokuz rivayeti de dillerde meşhur olmuş söz olarak eserinde yer vermiştir.

KAYNAKLAR

Kur'an'ı Kerim.

Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Komisyon, T.D.V. Yay., Ankara, 2014.

Abd b. Humeyd, Ebu Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, (249/863) *el-Müntehab min Müsnedi Abd. Humeyd*, Thk. Subhi el-Bedrî-Mahmut Muhammed Halîl, Mektebetü's-Sünne, Kahire, Mısır, 1988.

Abduh, Muhammed, *Tefsîru Cüz'i Amme*, Matbaat'u Mısır, 1923, Kahire, Mısır.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, (1162/1749) *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbas Amme'stehera Mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, thk. Yusuf b. Mahmud el-Hâc Ahmed, Mektebet'u İlm'u-l Hadîs, 2008, basım yeri belirtilmemiş.

Açıkel, Yusuf, “*Nefsini Bilen Rabbini Bilir, Hadis mi, Kelâm-ı Kibâr mı?*” S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, (1998).

Algül, Hüseyin, “*Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde İslâm Tarihi Dokümanlarının Değerlendirilişi*”, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûreddin Alî b. Sultan Muhammed Herevî, (1014/1605) *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*, Thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Mekteb el-Matbuat el-İslamiyye, Halep, Suriye. 1969.

Âlûsî, Ebü'l Fadl Mahmûd, (1270/1854) *Rûhu'l Meânî fî Tefsîr'l-Kurâni'l-Azîm ve's-Sebî'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan.

Atmaca, Veli, *Elmalılı Tefsiri'nde Mevzû Sayılan Rivâyetler ve Mevzû Hadis Meselesine Dair Bazı Mülâhazalar*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, T.D.V. Yay., Ankara, 2015.

-----, *Hadis 'te İsrâiliyyât'a Bakış*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, no:3, 1996.

Avcı, Necati, Arap Belağatinde Hadisin Etkisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56:1 ss. 181-206, Ankara, 2015.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1979.

Bağdâdî, Hatîb el-Bağdâdî, (463/1071) *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, Thk. Ebu Abdullah es-Sûrkî-İbrahim Hamdi el-Medenî, Mektebetu'l-İlmiyye, Medine, Suudi Arabistan, 1938.

-----, *Tarihu Bağdad*. Thk: Dr. Beşşar Âvvâd Mârûf. I-XXI, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan. 2002.

Begâvî, Ebu Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, (516/1122) *Me'âlimü't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr- Osman Cuma Dâmiriyye-Süleyman Müskim el-Harş, I-VIII, Dâru't-Tayyibe, Riyad, Suudi Arabistan, 1997.

Bestil, Abdurrahman, Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahriri (I, II, III. ciltler), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2004.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, (458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2003.

-----, *Şu'abu'l-Îmân*, Thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Bombay, Hindistan, 2003.

-----, *Delâilü'n-Nübüvve*, Thk. Abdülmu'tî Kal'acî, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1988.

Beyzâvî, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, (685/1286) *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, I-V, Dâr'u İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, Lübnan, 1997.

Bilgin, Mustafa, " *Hak Dini Kur'an Dili*", D.İ.A., XV.

Bilmen, Ömer Nasuhi, (1971) "*Büyük Tefsir Tarihi Tabakat'ül Müfessirîn*", İstanbul, 1974.

Birişik, Abdülhamit, *İsrâiliyât*, D.İ.A., İstanbul, 1993.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (256/870) *el-Cami'u's-Sahîh*, Thk. Mustafa Deybu'l-Beğa, Beyrut, Lübnan. 1987.

Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk", D.İ.A., İstanbul, 1996

Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (597/1201) *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, thk: Halil Elmîs, I-II, Dâru'l Kütübu'l İlmiyye, Beyrut, Lübnan. 1983

-----, *Zâdü'l-Mesîr*, I-IV, Dâru'l Kütübu'l İlmiyye, 1971, Beyrut, Lübnan.

Cevziyye, İbn Kayyım Muhammed b. Bekr, *Medarici Salikin Beyne İyyake Na'budu ve İyyake Neste'in*, thk. Abdülaziz b. Nasır el-Celil, I-III, Riyad, Suudi Arabistan, 2002.

-----, *Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Da'îf*, Thk. Yahya b. Abdullah es-Sümâlî, Dâru'l-'Alimi'l-Fevâid, Riyad, Suudi Arabistan, 2007.

Cûzekânî, Ebu Abdullah Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin el-Hamedâni, (543/1148) *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Firyevâî, I-II, Dâru's-Samiî, Riyad, Suudi Arabistan, 2002.

Çakan, İsmail Lütfî, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul. 1990

Demirci, Elif, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Kadınlarla İlgili Hukuki Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010.

Deylemî, Ebu Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, (509/1115) *el-Firdevsu bi-Me'sûri'l-Hutâb*, Thk. Said b. Besyûnî Zağlûl, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1986.

Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelûsî, (745/1344) *Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1999.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, (982/1574) *Îrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'râbî, Beyrut, Lübnan. Yayın yılı belirtilmemiş.

Elbanî, Muhammed Nasruddin, (1999) *Silsiletü'l Ehadisi zâifeti ve'l Mevzuati*, Mektebu'l-Mearif, I-XIV, Riyad, Suudi Arabistan, 2008.

-----, *Za'ifu't-Terğib ve't-Terhîb*, I-II, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, Suudi Arabistan, 2000.

-----, *Zılâlu'l-Cenne fî Tahrîci's-Sünne*, I-II, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1980.

Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır Ve Tefsirinin Özellikleri*” , Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

-----, *Hak Dini Kur'an Dili'nde Hadis İsti'mal Tarzı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1976, Erzurum.

Esbahâni, Ebu's-Şeyh b. Hayyan, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî, (369/979) *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi Esbahâni ve'l-Varidîne Aleyha*, Thk. Abdulğafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, I-IV, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, Lübnan, 1992.

Fettenî, Muhammed b. Tahir b. Alî el-Fettenî, (986/1578) *Tezkiretü'l-mevzûât*, Matbaatu'l-Münîre, Kahire, Mısır. 2010.

Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed, (505/1111) *İhyâ'u Ulûmi'd-din*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, Lübnan, 2005.

Gözalan, Bestami, Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahriri (VI, VIII, IX. ciltler), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.

Gumâri, Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddık, (1960) *el-Mugîr ale'l ehâdîsi'l-mevzû'a fi'l Câmi'is-Sağîr*, Dârû'r-Raîd el Arabiyye, Beyrut, Lübnan. 1982.

Gürkan, Menderes, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış*”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 6 (2005).

Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmîri, (1061/1651) *el-Ceddu'l-Hasîs fi-Beyânî mâ-Leyse bi-Hadîs*, Thk. Bekir Abdullah Ebu Zeyd, Dâru'r-Raye, Riyad, Suudi Arabistan, 1991.

Hamevî, Yakut Ebu Abdullah Şihabüddîn Yakut b. Abdillâh, (626/1229) *Mu'cemu'l-Büldân*, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut, Lübnan, 1995.

Hınn, Mustafa Said-Lihâm, Bediü's-Seyyid, el-Îzâh fi 'Ulumi'l-Hadîs, Dâru'l-Beyrutî, Beyrut, Lübnan, 2018.

Harman, Ömer Faruk, *Bel'âm b. Baura*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992.

Hatiboğlu, İbrahim, *İsrâiliyât*, D.İ.A., İstanbul, 1993.

Hatiboğlu, M. Said, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Otto Yayınları, 2016.

Heysemî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman, (807/1405) *Mecma'u'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire, Mısır, 1994.

Irâkî (806/1404) – Sübkî (756/1355) – Zebîdî (1205/1791), *Tahrîcu Ehâdîs İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, I-VII, Thc. Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, Riyad, Suudi Arabistan, 1987.

Irâkî, Ebû'l Fazl Zeynüddîn, (806/1404) *Muğnî An Hamli'l-Esfâr*, Dâru İbni Hazm, Beyrut, Lübnan, 2005.

İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî, b. Abdillâh el-Cürcânî, (365/976) *el-Kâmil fi'd-Du'afâi'r-Ricâl*, Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvad, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1997.

İbn Âdil, Ebu Hafs Siracüddîn Ömer b. Nuriddin Ali b. Âdil en-Nu'mânî, (VIII/XIV. Yüzyıl) (775/1373), *el-Lübâb fî 'Ulumi'l-Kitâb*, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, I-XX, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998.

İbn Cemâa, Ebu Abdullah Bedruddîn Muhammed b. İbrâhim b. Sâ'dillah b. Cemâa el-Kinânî, (733/1333) *el-Menhelü'r-Revî*, fî Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî, Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fikr, Şam, Suriye, 1986.

İbn Hibban, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, (354/965) *el-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'âfa ve'l-Metrûkîn*, Thk. Mahmud İbrahim Zayed, I-III, Dâru'l-Va'i, Halep, Suriye, 1976.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer b. Kesîr, (774/1373) *Tefsîru'l-Kur'anul-Azîm*, Thk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, I-VIII, Riyad, Suudi Arabistan. 1997.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Mısırî, (711/1311) *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru's-Sâdur, Beyrut, Lübnan. ts.

İbni Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî, (963/1556) *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfu'a 'Ani'l-Ahbâri's-Şenî'ati'l-Mevzu'a*, thk. Abdulvehhab Abdullatif-Abdullah Muhammed es-Sadîk, I-II, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1979.

İbni Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Galib el-Muhâribî, (541/1147) *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed, I-V, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1993.

İbni Ebî Hâtim, (327/938) *İlelu'l-Hadîs*, Thk. Komisyon, I-VII, Matba'atu'l-Hamîzî, Riyad, Suudi Arabistan, 2006.

-----, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'râbî, Beyrut, Lübnan, 1952.

-----, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, I-X, Mektebetü'l-Bâz, Mekke, Suudi Arabistan, 1999.

İbni Hacer el- Askalânî, Ali b. Muhammed el-Kâfî (852/1449) *eş-Şafî fi Tâhrici Ehâdisi'l-Keşşâf*, Dârû Âlim el-Mârife, 1947, Beyrut, Lübnan.

-----, *Telhîsu'l-Habîr*, Thk. Hasan b. Abbas b. Kutub, Müessesetü Kurtuba, I-IV Kahire, Mısır, 1995.

-----, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, Tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Abdullah ibni Bâz, I-XIII, Dârû'l-Ma'rife, Beyurt, Lübnan, 1959.

-----, *Nüzhetu'n-Nazar fi Tavdîhi Nühbetu'l-Fiker fi Mustalahi ehlil'l-Eser*, Thk. Nurettin Itr, Mektebetü'l-Büşrâ, Şam, Suriye, 2013.

İbni Salah Şehrezûrî, Ebu Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhiddin Abdirrahman b. Musa, (643/1245) *Ma'rifetu Envâ'i 'Ulûmi'l-Hadîs-Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, Thk. Nureddin Itr, Dârû'l Fikr Muâsır, Beyrut, Lübnan, 1986.

İbni Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin, (728/1328) *Ehâdisu'l-Kısâs*, Thk. Muhammed b. Lütfî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1988.

İbnu'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî, (507/1113) *ez-Zahîre fi'l-Ehâdisi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Feryevâî, I-V, Dârû's-Selef, Riyad, Suudi Arabistan, 1996.

Karâfî, Ahmed b. İdris, (684/1285) *el-Yevâkît fi İlmi'l-mevâkît*, Thk: Habib b. Tâhîr, Dâr en-Nûr, Basım yılı belirtilmemiş, Amman, Ürdün. ts.

Kavukcî, Ebu'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halil b. İbrahim et-Trablûsî, (1305/1888) *el-Lü'lü'ü'l-Mersû' fîma lâ Asle Lehû ev bi-Aslihî Mevzû*, Thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Dârû'l-Beşâşiri'l-İslâmiyye, Beyrut, Lübnan, 1994.

Kazan, Ramazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yay., Ankara, 2013.

Kılıç, Recep, “*Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*”, Dibace(Önsöz), Ankara ,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları , 1993.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, Ankara.

Köksal, Asım Cüneyd-Kaya, Murat, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Klasik Yay., İstanbul, 2013.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, (671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim 'Itfiyyiş, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye I-XX, Kahire, Mısır. 1964.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik, (465/1072) *Letâifu'l-İşârât-Tefsîru'l-Kuşeyrî*, Thk. İbrahim Besyûnî, I-III, el-Hey'etu'l-Mısriyye, Mısır, 2000.

Kuzudişli, Ali, *İsrailiyat Hadis Rivayetleri Arasına Nasıl Karıştı?*, İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi, no:1 (Kış 2017) s. 47.

Küçük, Raşit, DİA “*İsnad*”, T.D.V. Yay., İstanbul, 2001

-----, D.İ.A. “*Metin*”, T.D.V. Yay., İstanbul. 2004.

Makdisî, Yusuf b. Ebu Bekir b. Ahmed el-Kermî, (1033/1624) *el-Fevâidü'l-Mevzû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, Dâru'l-Varrâk, Riyad, Suudi Arabistan, 1998.

Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, (333/944) *Te'vilatu'l-Kur'an*, Thk. Mehdî Baslûm, I-X, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2005.

Merâğî, Ahmed Mustafa, (1952) *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirketu Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-XXX, Kahire, Mısır, 1946.

Meşhur Ali Süleyman Kudeyşât, *Menhecu İbni Hazm fi Nakdi Metnu'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, 'Ulumu's-Şeriyeye ve'l-Kânûn, Ürdün, 2007.

Mizzî, Cemalüddin Ebü'l-Haccâc Yusuf, (742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Müessesetu'r-Risâle, Lübnan, Beyrut, 1983.

Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbe, *el-İsrailiyyat ve'l-Mevzuât fi Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, Mısır, ts.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, (150/767) *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi, Kahire, Mısır, 1979.

Mutçalı, Serdar, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995.

Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. el- Haccâc el-Kuşeyrî, (261/875) *el-Camiu's-Sahih*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Na'nâ'a, Remzi, *el-İsrailiyyat ve Esraruha fi Kütübi't Tefsir*, Dâru'l Kalem, Beyrut, 1970.

İbn Abdilberr, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. en-Nemerî, (463/1071) *et-Temhîd Limâ Fi'l-Muvatta' Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, Thk. Mustafa b. Ahmed-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, I-XXIII, Vizârâtu'l-Evkaf, Mağrib, Fas, 1967.

-----, Cami'u Beyanu'l-İlm ve Fazlihi, Thk. Ebu Eşbal ez-Zuheyrî, I-II, Dar İbnu'l-Cevzi, Dammam, Suudi Arabistan, 1994

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, (710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yusuf Ali Bedyuy, I-III, Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, Beyrut, Lübnan, 1998.

Nevevî, Ebü Zekerîyyâ Yahya b. Şeref b. Mürî, (676/1277) *Fetâva'l-İmâmu'n-Nevevî*, Thk. Muhammed Haccar, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, Lübnan, 1996.

-----, *el-Minhâc Şerh-u Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, Beyrut, Lübnan, 1972.

-----, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usûli'l-Hadîs*, Thk. Muhammed Osman el-Huşţ, Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabiyye, Beyrut, Lübnan, 1985.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el Hâkim, (405/1014) *Müstedrek Ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-V, Dâru'l Kütübu'l İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2002.

Nîsâbûrî, Nizamüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec, (730/1329) *Garâibu'l-Kur'an ve Regâibu'l-Furkan*, Thk. Zekeriya Umeyrat, Dâru'l Kütübu'l İlmiyye, I-VI, Beyrut, Lübnan, 1995.

Özgel, İshak, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası*” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2012.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım*, İslami İlimler Dergisi, Yıl, 9, c.9, sayı,1.

Öztürk, Nazif, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Metrûkâtı Hakkında Ön Rapor*”, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

-----, “*M.Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı*”, Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Paksüt, Fatma, “*Merhum Dayım Hamdi Yazır*”, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1981.

Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, (427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an*, Thk. Ebu Muhammed b. Aşur, I-X, Dâr'u İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 2002

Sâğânî, Ebu'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen, (650/1252) *el-Mevzûât*, Thk. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Şam, Suriye, 1984.

-----, *et-Tevzîhu'l-Ebher li Tezkireti İbni'l-Mülakkîn fî 'İlmi'l-Eser*, Dâru Edvâu's-Selef, Riyad, Suudi Arabistan, ts.

Sakallı, Talat, *Hadis Tenkidi*, Araştırma Yayınları, Ankara. 2014

-----, *Hadisler ve Yorumları*, Rağbet Yayınları, İstanbul. 2014.

San'ânî, Ebu Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî, (211/826) *Tefsîru Abdürrezzâk*, Thk. Mahmud Muhammed Abduh, I-III, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1998.

-----, *Musannef*, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî, I-XI, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1982.

Seâlibî, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, (875/1471) *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ali Muavvaz-Adil Ahmed Abdulmevcûd, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-A'râbî, Beyrut, Lübnan, 1997.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, (902/1497) *Makasıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr Mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehiret Ale'l-Elsine*, Thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1985.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî, (489/1096) *Kavâtu'u'l-Edille fî'l-Usûl*, Thk. Muhammed Hasen, I-II, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1999.

Subaşı, Hüsrev, “*Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri*”, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, (911/1505) *Te'yidu'l Hakikati'l İlliye*, Thk. Asım İbrahim el-Keyyali, Dâru'l Kütübu'l İlmiyye, 1971, Beyrut, Lübnan.

-----, *el-Hâvî li'l-Fetâva*, I-II, tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kütub el-İlmiyye, 2000, Beyrut, Lübnan.

-----, *ed-Dürü'l-Mensûr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, VII, 593.

-----, *el-Fethu'l-Kebîr fî Zammi'z-Ziyadeti İlâ Cam'i's-Sağîr*, Thk: Yusuf Nebhânî, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 2003

-----, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 2004.

-----, *el-Lealî'l-Masnua fî'l-Ehâdis'l-Mevzua*, Thk: Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, I-II, Beyrut, Lübnan, 1996.

-----, *Tedrîbu'r-Ravî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Fareyabi, I-II, Dâru Tayyibe, Riyad, Suudi Arabistan, 2007.

Şahin, Sami, *Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsirde Hadis Kullanımı*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII,1, 2008.

Şevkânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, (1250/1834) *el-Fevâid'l-Mecmuâ fî'l ehâdis'l-Mevzûa*, Thk. Abdurrahman b. Yahya, Dârû'l-Kûtubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1995.

Taberânî, Ebû'l-kâsım Süleyman b. Ahmet, (360/971) *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Thk. Hamdi Abdülmecit Es selef'i, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabi, Beyrut, Lübnan. 1984.

-----, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Thk. Tarık b. Avzullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, Mısır, ts.,

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, (310/923) *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, I-XXVI, Dâru Hicr, Riyad, Suudi Arabistan, 2001.

Tayâlisî, Ebu Davûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, (204/819) *Müsned-i Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, Thk. Mahmud b. Abdulmuhsin et-Türkî, I-IV, Dâr-u Hicr, Mısır, 1999.

Tekiner, Saliha, Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahrîci (IV, V, VI. ciltler), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, (279/892) *Sünen-i Tirmizî*, Thk: Dr. Beşşar Avvâd Mârûf, I-VI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan. 1998

Ukaylî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa, (322/934) *ed-Du'afau'l-Kebîr*, Thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1984.

Vahîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed en-Nîsâbûrî, (402/1076) *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, Thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1991.

Yardım, Ali, (2006) *Hadis*, I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1984.

Yavuz, Yusuf Şevki, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*”, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye, 1995.

Yazıcı, Nesimi, “*Muhammed Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı*” Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara ,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, (1942) *Hak Dini Kur'an Dili*, Diyanet İşleri Reislîği, İstanbul, 1936.

Yıldırım, Prof. Dr. Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi –Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Otto Yayınları, Ankara, 2015,

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, (748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Hasan Abdülmennan, Beytü'l-efkar ed-Devliyye I-III, 2009, Suudi Arabistan.

-----, *el-'Ulûv li'l-Aliyyi'l-Ğaffar fî Sahîhi'l-Ahbâri ve Sekîmihâ*, Thk. Ebu Muhammed Eşref b. Abdülmaksûd, Mektebetu Ed'afu's-Selef, Riyad, Suudi Arabistan, 1995.

-----, Telhîs'u Kitabi'l-Mevzuât li İbni'l-Cevzî, Thk: Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Suudi Arabistan, 1998.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, (1977) *el-İsrâiliyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Kahire, Mısır, 1990,

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed, (538/1144) *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-tenzîl*, Dâru'l-Kitâbî'l A'râbî, I-IV, Beyrut, Lübnan. 1986.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh et-Türkî, (794/1392) *el-Le'âli'l-Mensûre fi'l-Ehâdisi'l-Meşhure*, Thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1986.

-----, *el-İcâbe li İrâdi Mâ'stedrektuhu 'A'işe 'ala's-Sahâbe*, trc. Bünyamin Erul, "Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler" Otto Yay. Ankara, 2016.

Zeylâî, Abdullâh b. Yusuf, (762/1360) *Tahrîcu'l-ehâdis fi Tefsîri'l-Keşşâf*, Thk: Abdullâh b. Abdurrahman es-Sâd, I-IV, Vizâretü Evkâf es-Suudiyye, Riyad, Suudi Arabistan. 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali Osman BAŞAK
Doğum Yeri ve Yılı : Trabzon/1990
Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Isparta S.D.Ü (Devam Ediyor)

Yabancı Diller ve Düzeyi

1- : Türkçe (Ana Dil)
2- : İngilizce (Orta)
3- : Arapça (Orta)